

Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap IV
Synteza

Monitoring rozwoju
obszarów wiejskich. Etap IV
Synteza

MONITORING
ROZWOJU
OBSZARÓW
WIEJSKICH

Publikacja powstała na podstawie badań wieloletniego projektu *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich* (MROW), realizowanego w ramach Forum Inicjatyw Rozwojowych Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej we współpracy z Instytutem Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.

Zespół realizujący projekt: dr hab. Monika Stanny – IRWiR PAN, koordynator projektu; prof. dr hab. Andrzej Rosner – IRWiR PAN; Łukasz Komorowski – IRWiR PAN; Agata Mróz – IRWiR PAN; Krzysztof Podhajski – Fundacja EFRWP; Edyta Kozdroń-Warecka – Fundacja EFRWP.

Zespół doradczy: prof. dr hab. Jerzy Buzek – przewodniczący Rady Programowej Fundacji EFRWP; prof. dr hab. Marek Belka; prof. dr hab. Zbigniew Cwiąkalski; prof. dr hab. Katarzyna Duczkowska-Małysz; dr hab. Aleksander Hall; Jerzy Indra; Teresa Kamińska; dr Stanisław Kluza; Ireneusz Niewiarowski; prof. dr hab. Witold Orłowski; prof. dr hab. Walenty Poczta; Adam Tański.

Recenzja wydawnicza:

prof. dr hab. Marek Kłodziński

Redakcja i koordynacja:

Monika Krzywoszyńska

Redakcja techniczna i przygotowanie do druku:

Dorota Domagała

Druk i oprawa:

Proprint Usługi Poligraficzne Piotr Piwkowski

W projekcie wykorzystano dane udostępnione przez: Główny Urząd Statystyczny, Kasę Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego, Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, 8 okręgowych komisji egzaminacyjnych, Państwową Komisję Wyborczą, Ministerstwo Finansów, Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej, Urząd Komunikacji Elektronicznej, Centralną Ewidencję Pojazdów i Kierowców, 16 urzędów marszałkowskich oraz dane uzyskane na podstawie badania ankietowego pod nazwą *Ankieta gminna MROW 2022*, przeprowadzonego w 2175 urzędach gmin wiejskich i miejsko-wiejskich.

Za udostępnione dane składamy serdeczne podziękowania.

Sposób cytowania: Stanny M., Komorowski Ł., Rosner A., Mróz A. (2022). *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich. Etap IV. Synteza*. Warszawa: Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN.

Copyright © by Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej 2022

Copyright © by Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN 2022

ISBN (EFRWP): 978-83-967511-1-9

ISBN (IRWiR PAN): 978-83-89900-70-8

DOI: 10.53098/9788389900708MROWIVs

ISSN: 2720-376X

Seria: „Monitoring Rozwoju Obszarów Wiejskich”

DOI: 10.53098/MROW.2720-376X

Spis treści

Stałe założenia metodyczne	4
Zasady polityki rozwoju obszarów wiejskich	6
Jak powstaje miara poziomu rozwoju?	8
Trwałość zróżnicowania przestrzennego poziomu rozwoju obszarów wiejskich	10
Jakie procesy zmieniają polską wieś?	14
Dostępność przestrzenna	14
Stopień dezagrarnizacji gospodarki lokalnej	19
Funkcja rolnicza	23
Rozwój funkcji pozarolniczych	27
Lokalne finanse publiczne	30
Problematyka demograficzna	33
Stopień zrównoważenia rynku pracy	36
Problematyka edukacyjna	40
Aktywność społeczna	44
Spójność i zamożność społeczności lokalnej	48
Elementy warunków mieszkaniowych	52
Kierunki zmian w typologii obszarów wiejskich	54
Ewolucja struktur społeczno-gospodarczych	61
Najważniejsze wnioski z dziesięcioletnich badań MROW	65

Stałe założenia metodyczne

Monitoring rozwoju obszarów wiejskich (MROW) to wieloletnie badanie, które ma na celu stałą obserwację rozwoju społeczno-gospodarczego oraz identyfikację mechanizmów i trendów rozwojowych. Przedmiot analizy to obszary wiejskie kraju, ich struktury gospodarcze i społeczne.

Idea prowadzenia systematycznych badań nad przestrzennym zróżnicowaniem społeczno-gospodarczym rozwoju obszarów wiejskich pojawiła się w 2012 r. jako wynik dyskusji o skuteczności i efektywności prowadzonych w Polsce polityk rozwoju, ze szczególnym uwzględnieniem polityk regionalnych oraz polityk na rzecz wsi i rolnictwa, a także inicjatyw podejmowanych i finansowanych ze środków publicznych i prywatnych, współfinansowanych z budżetu Unii Europejskiej (UE).

Ten wspólny projekt Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej (EFRWP) oraz Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk (IRWiR PAN) od początku z założenia opiera się na zasadach, na podstawie których są prowadzone badania.

1. Przyjęto, że jest to wieloletni program badawczy, powtarzany cyklicznie zgodnie z tą samą metodyką, co gwarantuje porównywalność pomiaru zjawisk.
2. Metodyka badań wyróżnia 11 elementów składowych, które decydują o rozwoju obszarów wiejskich. Te składowe mają przypisaną wagę, określającą ich znaczenie.
3. Badania są realizowane we wszystkich gminach wiejskich i miejsko-wiejskich.
4. Wieloczynnikowa analiza danych zebranych z wielu instytucji i źródeł umożliwia (jak się oczekuje) uzyskanie odpowiedzi na pytanie: od czego zależy rozwój gmin?

Zgodnie z podstawowym założeniem polami obserwacji są najmniejsze jednostki administracyjne – gminy. To szczególnie ważne. Gminy, czasami nawet te, które ze sobą sąsiadują, różnią się pod wieloma względami. Uwzględnienie tych różnic ujawnia wiele zjawisk, których nie można zauważyć przy „uśrednieniu”, gdy obserwuje się obszary większe, tj. powiat i województwo. Uzasadnione jest zatem zbieranie informacji i danych w „agregacji gminnej”, aby z tak uzyskanego obrazu (prezentowanego po obliczeniach statystycznych w formie map tematycznych, tabel i wykresów) wyciągać wnioski ogólne o zróżnicowaniu zjawisk i procesów w ujęciu terytorialnym. Ta metoda umożliwi zarówno przedstawienie całości danych dotyczących pojedynczych gmin, jak i przygotowanie wyników dla dowolnie określonego obszaru w granicach podziału administracyjnego Polski. Na wyraźną prośbę urzędów marszałkowskich obserwacje są prowadzone także w agregacji wojewódzkiej.

Należy również podkreślić oryginalność metodologii zastosowanej w projekcie MROW, w tym szerokiego zakresu uzyskiwanych danych, zastosowanych metod analizy zjawisk społeczno-gospodarczych oraz powtarzalności badań i możliwości porównywania ich wyników. Można stwierdzić, że dzięki tym cechom projekt MROW staje się swego rodzaju narzędziem diagnostycznym, które może być przydatne dla polityki rozwoju obszarów wiejskich. Narzędzie jest ważne także dla działalności gmin – umożliwia m.in. uzyskiwanie informacji użytecznych dla oceny własnych przewag konkurencyjnych i porównanie swojej pozycji z innymi jednostkami – oraz w procesie zarządzania strategicznego. To innowacyjne badanie rozwoju terytorialnego, realizowane poprzez wielokryterialną analizę dynamiki kwestii istotnych z perspektywy rozwoju obszarów wiejskich (określonych tu jako składowe rozwoju), a nie tylko pojedynczych wskaźników mówiących o zmianie w zakresie danego parametru.

Oddawane do rąk czytelników badanie jest IV etapem projektu MROW. W 2014 r. zostały opublikowane wyniki I etapu MROW, obejmujące badanie poziomu i struktury rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, będące odzwierciedleniem sytuacji społeczno-gospodarczej na poziomie lokalnym z 2010 r. W 2018 r. zaprezentowano wyniki III etapu MROW, w których dla 2015 r. powtórzono analizę poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego i jego struktury oraz rozszerzono o nowy element badania dynamiki tej struktury (okres badania: lata 2010–2015). Przeprowadzono identyfikację czynników powodujących zmiany poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich. Zmodyfikowane zostało także narzędzie obserwacji przestrzennego zróżnicowania dynamiki zmian składowych rozwoju (mobilności pozycji gmin uszeregowanych według poziomu oceny dla każdej składowej). Badanie z IV etapu (MROW 2022) nie tylko wskazuje jednostki relatywnie lepiej i słabiej rozwinięte, lecz także identyfikuje te, w których kierunek przemian społeczno-gospodarczych jest korzystny lub nie, co ostatecznie przekłada się na pozycjonowanie danej gminy w szeregu (awans bądź spadek pozycji). Ponadto powtórzenie procedury wyłaniającej podobne strukturalnie gminy (typy) umożliwiło zbadanie trwałości i zmienności struktury rozwoju – sprawdzono kierunek „przeptywów” gmin do innych typów rozwojowych. IV etap MROW obejmuje lata 2010–2019. Końcowy rok badania jest nie tylko rokiem schyłku dekady, lecz także ostatnim rokiem niedotkniętym kryzysem gospodarczym¹.

Niniejsze badanie jest niejako próbą podsumowania dziesięcioletnich obserwacji, których okres badawczy obejmuje drugą dekadę XXI w. Podstawowe pytania poznawcze brzmią: jak zmieniła się struktura rozwoju społeczno-gospodarczego na polskiej wsi?, jakie są trwałość i zmienność lokalnych czynników w rozwoju społeczno-gospodarczym na wsi?, co mu sprzyja?

---

¹ Lata dwudzieste rozpoczęły się od pandemii COVID-19 i *lockdownów*. Część gospodarki nie funkcjonowała; nastąpiło obniżenie poziomu inwestycji, konsumpcji i produkcji. Następny rok – 2021 – to czas nadrabiania strat. Popyt zadziałał jak uwolniona sprężyna, a dodatkowo został podsycony miliardami wpompowanymi w krajowe gospodarki. Gdy wszyscy mieli nadzieję, że zacznie się gospodarcza stabilizacja, nagle się okazało, iż mamy do czynienia z kumulacją kryzysów. Do skutków pandemicznych doszły jeszcze ograniczenia dostaw surowców energetycznych z Rosji, co oznaczało problemy z ich dostępnością i radykalny wzrost cen. Agresja Rosji na Ukrainę spowodowała więc dodatkowy niepokój. Polska została krajem przyfrontowym, a zlotówka mocno osłabła.

Zasady polityki rozwoju obszarów wiejskich

Słabe ujęcie wątku terytorializacji w polityce rozwoju, od planowania po realizację interwencji, powoduje, że strategie i wynikające z nich programy z reguły są „ślepe” terytorialnie². Interwencje nie są adresowane do konkretnego obszaru i dostosowywane do jego potrzeb. W efekcie środki pomocowe są adresowane do wszystkich i nie rozwiązują problemów konkretnych obszarów o podobnych deficytach rozwojowych. Różne obszary Polski potrzebują odmiennych spojrzeń i ścieżek rozwoju do osiągnięcia celu, jakim jest poprawa dobrobytu mieszkańców (*well-being of citizens*). Postawienie w centrum „poprawy dobrobytu” nie świadczy o porzuceniu celu poprawy konkurencyjności obszarów wiejskich; uznaje się raczej, że konkurencyjność jest koniecznym, ale niewystarczającym warunkiem dobrobytu.

Zgodnie ze znowelizowaną ustawą o zasadach prowadzenia polityki rozwoju w Polsce (Dz.U. 2023.225 t.j.) do końca 2023 r. Rada Ministrów powinna przyjąć dokument o nazwie *Koncepcja rozwoju kraju* (KRK). Jest to dokument wizyjny, obejmujący horyzont czasowy do 2050 r. Z założenia ma uwzględniać różnorodności wszystkich obszarów przy jednoczesnym wzmacnianiu spójności terytorialnej i zrównoważonym wykorzystaniu zasobów naturalnych. Potrzeba wprowadzenia tego dokumentu do polskiego porządku prawnego jest podyktowana m.in. koniecznością ujęcia w jednym dokumencie o perspektywie długookresowej tematyki społeczno-gospodarczej i przestrzennej, potrzebą wskazania najważniejszych wyzwań rozwojowych, z którymi mierzy się i będzie mierzyć Polska, a także sformułowaniem możliwych scenariuszy rozwoju, by lepiej przygotować polityki publiczne do zorganizowanego i prewencyjnego reagowania na potencjalne kryzysy. Kluczowym wyzwaniem wydaje się tu urzeczywistnienie terytorializacji polityk publicznych.

W celu sprostania wyzwaniom i możliwościom XXI w., przed którymi stoją obszary wiejskie, OECD w 2018 r. opracowała ramy polityki *Rural 3.0*. Wskazują one kilka istotnych zmian w dotychczasowym podejściu do polityki wobec wsi. Najważniejsze jest uznanie, że obszary wiejskie przekształciły się w znacznie bardziej zróżnicowane i złożone systemy społeczno-gospodarcze. A dzięki monitorowaniu zjawisk i procesów możliwe stają się ich lepsze zrozumienie i odejście od założenia, że wszystkie obszary wiejskie są do siebie podobne. W centrum uwagi znalazła się pomoc w tworzeniu warunków sprzyjających trwałemu rozwojowi obszarów o niskiej gęstości zaludnienia, a nie wsparcie krótkoterminowe i sektorowe.

Hasło: „Lepsza polityka wiejska dla lepszego życia” stało się motywem sformułowania przez OECD w 2019 r. zasad kształtowania polityki wiejskiej *Principles on Rural Policy*³. Oparto je na założeniach, że polityka ukierunkowana terytorialnie powinna:

- dążyć do zapewnienia wszystkim dobrobytu;
- mieć u podstaw solidne wielopoziomowe zarządzanie, jego decentralizację wzmocnioną poprzez rozwój lokalny kierowany przez społeczność;
- przygotować obszary wiejskie do zmian technologicznych, demograficznych i środowiskowych;

² MFiPR, *Diagnoza systemu zarządzania rozwojem Polski – główne wnioski i rekomendacje*, Warszawa 2022, s. 13.

³ OECD, *Principles on Rural Policy*, Paris 2019.

-
- uwzględniać różnorodność wyzwań i możliwości stojących przed obszarami wiejskimi;
  - opierać się na solidnych dowodach i danych w odpowiedniej skali.

Zasady zostały opracowane w wyniku kompleksowego procesu przeglądu polityk krajowych z udziałem państw członkowskich OECD i kluczowych interesariuszy. Obejmują:

1. Maksymalne wykorzystanie potencjału wszystkich obszarów wiejskich.
2. Zarządzanie w odpowiedniej skali geograficznej.
3. Wspieranie współzależności oraz współpracy między obszarami miejskimi i wiejskimi.
4. Ustalenie przyszłościowej wizji dla polityki obszarów wiejskich.
5. Wykorzystanie potencjału obszarów wiejskich do czerpania korzyści z globalizacji, handlu i digitalizacji.
6. Wspieranie przedsiębiorczości w celu tworzenia miejsc pracy na obszarach wiejskich.
7. Dopasowanie strategii świadczenia usług publicznych do polityk wiejskich.
8. Wzmocnienie odporności społecznej, gospodarczej, ekologicznej i kulturowej społeczności wiejskich.
9. Wdrożenie holistycznego podejścia do polityki dotyczącej obszarów wiejskich.
10. Promowanie włączenia społecznego przy opracowywaniu i wdrażaniu polityki dotyczącej obszarów wiejskich.
11. Sprzyjanie monitorowaniu, niezależnej ewaluacji i możliwości rozliczania wyników polityki realizowanej na obszarach wiejskich.

Z perspektywy założeń projektu *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich* szczególnie interesująca jest jedenasta zasada „polityki wiejskiej”. Według dokumentu OECD obejmuje ona następujące cele utylitarne:

- ocenę podejmowanych inicjatyw politycznych dotyczących obszarów wiejskich oraz informowanie o postępach w ich realizacji w sposób ciągły (w celu poprawy projektowania i wdrażania polityki);
- opracowanie wskaźników do oceny i porównania poziomu dobrobytu na obszarach wiejskich za pomocą wskaźników ekonomicznych, społecznych, środowiskowych i innych;
- testowanie innowacyjnych metod zbierania danych, rozwiązujących problemy związane z poufnością, które są nieuniknionymi elementami analizy małych obszarów;
- dostarczanie dostępnych, łatwych do wykorzystania danych w celu pomocy społecznościom wiejskim w określeniu priorytetów i monitorowaniu rozwoju.

Coraz większa dostępność do danych oraz rosnące możliwości analityczne umożliwiają lepsze poznanie specyfiki obszarów wiejskich.

Jak powstaje miara poziomu rozwoju?

Na potrzeby projektu przyjęto definicję, która objaśnia koncepcję badań⁴. Zgodnie z nią rozwój społeczno-gospodarczy to proces przekształcania wsi w środowisko przyjazne mieszkańcom, a więc takie, które pozwala im na zaspokajanie potrzeb i aspiracji, zwłaszcza w zakresie warunków pracy i uzyskiwania godziwych dochodów, dostępu do usług publicznych i szeroko rozumianych dóbr kultury, poczucia uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej, sprawstwa w zakresie dokonujących się przemian itp. Poziom rozwoju to osiągnięty stopień zaawansowania procesu przekształcania środowiska społecznego i gospodarczego w określonym powyżej kierunku, a zatem pewna informacja o stanie rzeczy w danym momencie. Rozwój zaś jest procesem, czyli ciągiem przekształceń z jednego stanu w drugi.

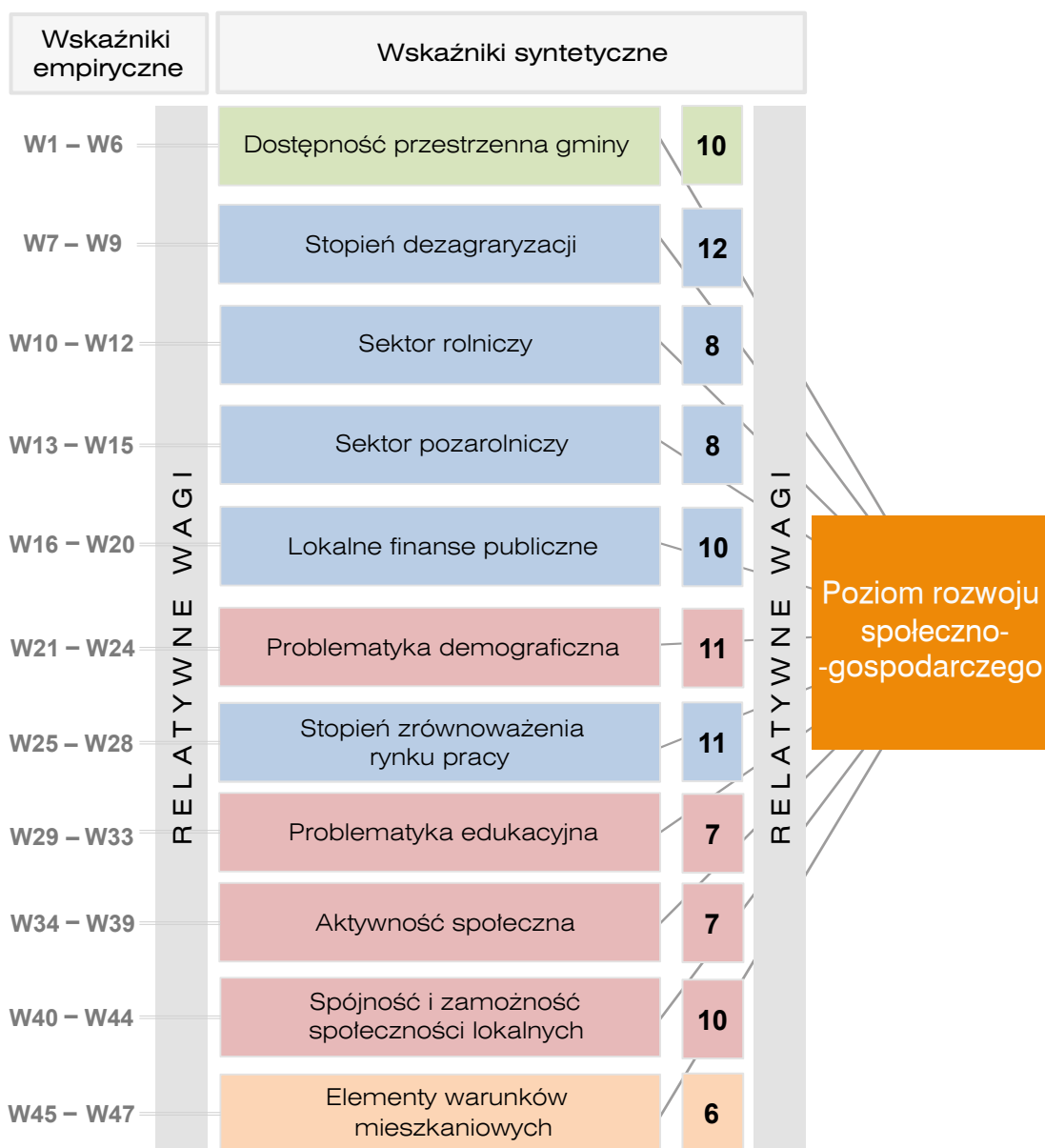
Przyjęta definicja rozwoju społeczno-gospodarczego ma charakter teoretyczny w tym znaczeniu, że posługuje się terminami o bardzo dużym stopniu ogólności. Dla projektu, który ma charakter analiz empirycznych, ta definicja wymaga przełożenia na język wskaźników dostępnych analizie statystycznej. Taki przekład okazał się możliwy w dwóch krokach: w pierwszym pojęcie rozwoju zostało „rozłożone” na 11 elementów składowych, a w drugim każdy z tych elementów poddano operacjonalizacji za pomocą kilku wskaźników oraz określono ich wzajemną wagę (znaczenie).

Elementy składowe pojęcia rozwoju obejmują problematykę dezagrarnizacji lokalnej gospodarki, charakterystykę sektorów rolniczego i pozarolniczego, zagadnienia związane z dostępnością przestrzenną gminy, lokalnymi finansami publicznymi, rynkiem pracy, procesami demograficznymi, jakością systemu edukacyjnego, zamożnością i rozwarstwieniem społeczności lokalnych oraz ich warunkami mieszkaniowymi, a także aktywnością społeczną. Procedurze statystycznej podlega 46 wyselekcjonowanych zmiennych, ujętych w 11 składowych, które tworzą miarę poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego gmin. Na rysunku 1. przedstawiono schemat budowy miary poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, przy czym wyróżniono kolorami ich cztery grupy: gospodarczą (kolor niebieski), społeczną (kolor różowy), powiązaną z położeniem względem ośrodków miejskich (kolor zielony) oraz powiązaną z elementami warunków mieszkaniowych (kolor brzoskwiniowy).

Przyjęto arbitralne założenie, że względna łączna waga składowych o charakterze gospodarczym wynosi 49%, społecznym – 35%, składowej związanej z dostępnością przestrzenną – 10%, a z warunkami mieszkaniowymi – 6%. To założenie zostało poprzedzone wieloma analizami i dyskusjami, ale warto podkreślić, że ostateczne rozstrzygnięcie nie opierało się na analizach formalnych związków między składowymi (choć one również były sprawdzane), lecz na wynikach merytorycznej dyskusji, w której wykorzystano skumulowane doświadczenia zespołu badawczego wynikające z wieloletniej pracy nad problematyką zmian dokonujących się na obszarach wiejskich.

W projekcie są wykorzystywane dane pozyskiwane z kilkudziesięciu instytucji publicznych (takich jak m.in. GUS, KRUS, OKE, UKE, CEPiK, ARiMR, ministerstwa, urzędy marszałkowskie itp.) oraz dane pierwotne, będące wynikami badań *Ankiety gminnej*, przeprowadzonej we wszystkich 2175 urzędach gminnych w Polsce.

⁴ Przedstawione rozumienie pojęcia rozwoju społeczno-gospodarczego, jak i jego przekład na język empirii są traktowane jako rozwiązania przyjęte na użytek prowadzonych badań. Celem autorów nie było tworzenie powszechnie obowiązujących definicji.

Objaśnienia kolorów:

przestrzenność	kwestie gospodarcze	kwestie społeczne	element jakości życia
----------------	---------------------	-------------------	-----------------------

Rysunek 1. Składowe rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich i przyznane im relatywne wagi

Źródło: opracowanie własne.

W każdym etapie badań MROW przyjęto wspólną zasadę prezentacji wyników dla składowych rozwoju społeczno-gospodarczego, jak i sumarycznej miary poziomu rozwoju. Po przeanalizowaniu zmiennych empirycznych operacjonalizujących problematykę konkretnej składowej określa się klasy poziomu rozwoju, grupując gminy w zbiory (kwintyle) cechujące się bardzo niskim, niskim, średnim, wysokim i bardzo wysokim poziomem rozwoju. Następnie bada się podobieństwo rozkładów uzyskanych pomiędzy etapami badania. Dla każdej cechy jest również sprawdzana mobilność zbioru gmin na skali porządkowej poprzez określenie przeciętnego przedziału dynamiki przemian (średniego tempa przemian). Jego wyznaczenie jest oparte na medianie wartości bezwzględnej z różnicy pozycji gmin w danym okresie. Im wyższa dynamika przemian, tym większe awanse (poprawa pozycji w górę skali) i spadki (utrata pozycji, a więc przesuwanie się w dół skali) w porządku rangowym gmin. W IV etapie analiza dynamiczna objęła okres pomiędzy etapami I i IV, a więc latami 2010–2019, z możliwością rozdzielenia tego okresu na dwa pięcioletnie podokresy (z 2015 r. pochodzi baza danych MROW III).

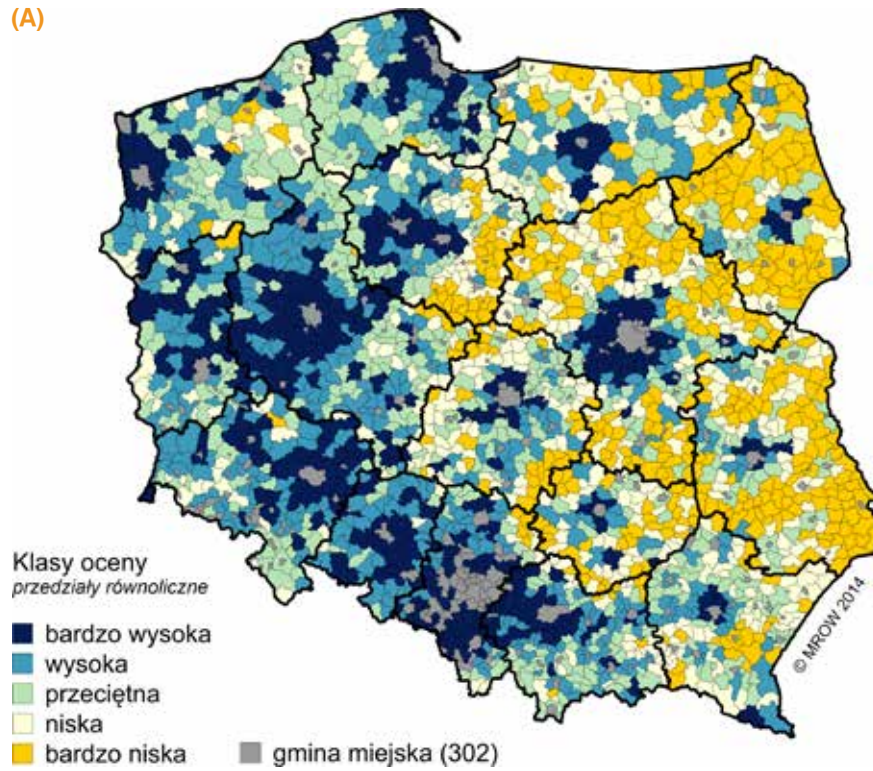
Trwałość zróżnicowania przestrzennego poziomu rozwoju obszarów wiejskich

Wyniki pomiaru 11 składowych rozwoju społeczno-gospodarczego wymienionych na rysunku 1. są podstawą do określenia w syntetyczny sposób osiągniętego poziomu rozwoju. Na tym etapie badań dysponujemy pomiarami przeprowadzonymi w odstępie 10 lat. Na tej podstawie można obserwować tendencje zmian przestrzennych. Rysunek 2. przedstawia mapy ukazujące rozkłady (wyniki) syntetycznego pomiaru poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego uzyskane w I (2010 r.) i IV (2019 r.) etapie badań MROW. Obie mapy zostały zbudowane w ten sam sposób. Zbiór badanych gmin podzielono na pięć równolicznych grup, którym w obu badaniach nadano takie same nazwy (w legendzie). Już na pierwszy rzut oka widać, że rozkłady przestrzenne na obu mapach są bardzo zbliżone. Potwierdza to także wysoka dodatnia korelacja między rezultatami pomiaru z etapów I i IV.

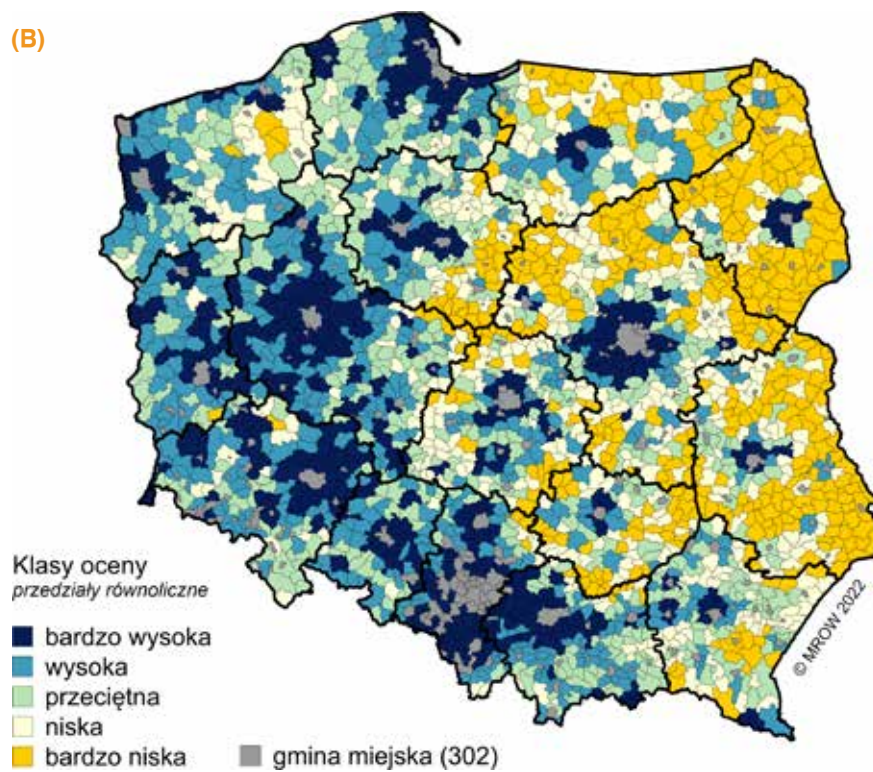
Wyniki badań potwierdzają, że rozwój w Polsce dokonuje się według dwóch „porządków”, a mianowicie: (1) zróżnicowania regionów w relacji wschód–zachód (granica przebiega między Mazowszem a Wielkopolską) oraz (2) centrum–peryferie w układzie regionalnym (wojewódzkim). Ten podwójny proces polaryzacji rozwoju wskazuje, że nadal kluczowe znaczenie mają dwa czynniki różnicujące układ przestrzenny obszarów wiejskich:

1. Powiązanie z historycznymi granicami – zarówno rozbiorowymi, jak i z okresu międzywojennego i po II wojnie światowej. Ukształtowana struktura gospodarcza w gminach Polski centralnej i wschodniej wykazuje silną inercyjność i nadal utrzymuje się jej stosunkowo monofunkcyjny charakter. Poziom rozwoju jest tu niższy względem zachodniej części kraju.
2. Związek poziomu rozwoju gmin z ich położeniem wokół dużych i średnich miast oraz/lub usytuowanych peryferyjnie w relacji do sieci miejskiej, często wzdłuż granic wojewódzkich, a także istnienie obszarów pośrednich między strefami centralnymi i peryferyjnymi (*continuum* centrum–peryferie). Można to zaobserwować na terenie całego kraju. Szczególnie rozległy jest jednak rejon oddziaływania miast na sąsiednie obszary wiejskie m.in. w przypadku Warszawy, Poznania, Wrocławia, Gdańska i Krakowa.

(A)

(B)

Rysunek 2. Poziomy rozwój społeczno-gospodarczy (A) 2010 r. i (B) 2019 r.
Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Badanie wykazuje, że układ tych stref jest modyfikowany, tzn. zmieniany przez procesy migracyjne, które są wzmacniane lub osłabiane głównie przez czynniki społeczne. Wśród tych dynamicznie zmieniających się przeważają takie, które są związane z edukacją, aktywnością społeczną, charakterem lokalnych rynków pracy i ze strukturą demograficzną, co potwierdza siłę migracji wewnętrznych wśród czynników kształtujących obecne procesy społeczno-gospodarcze.

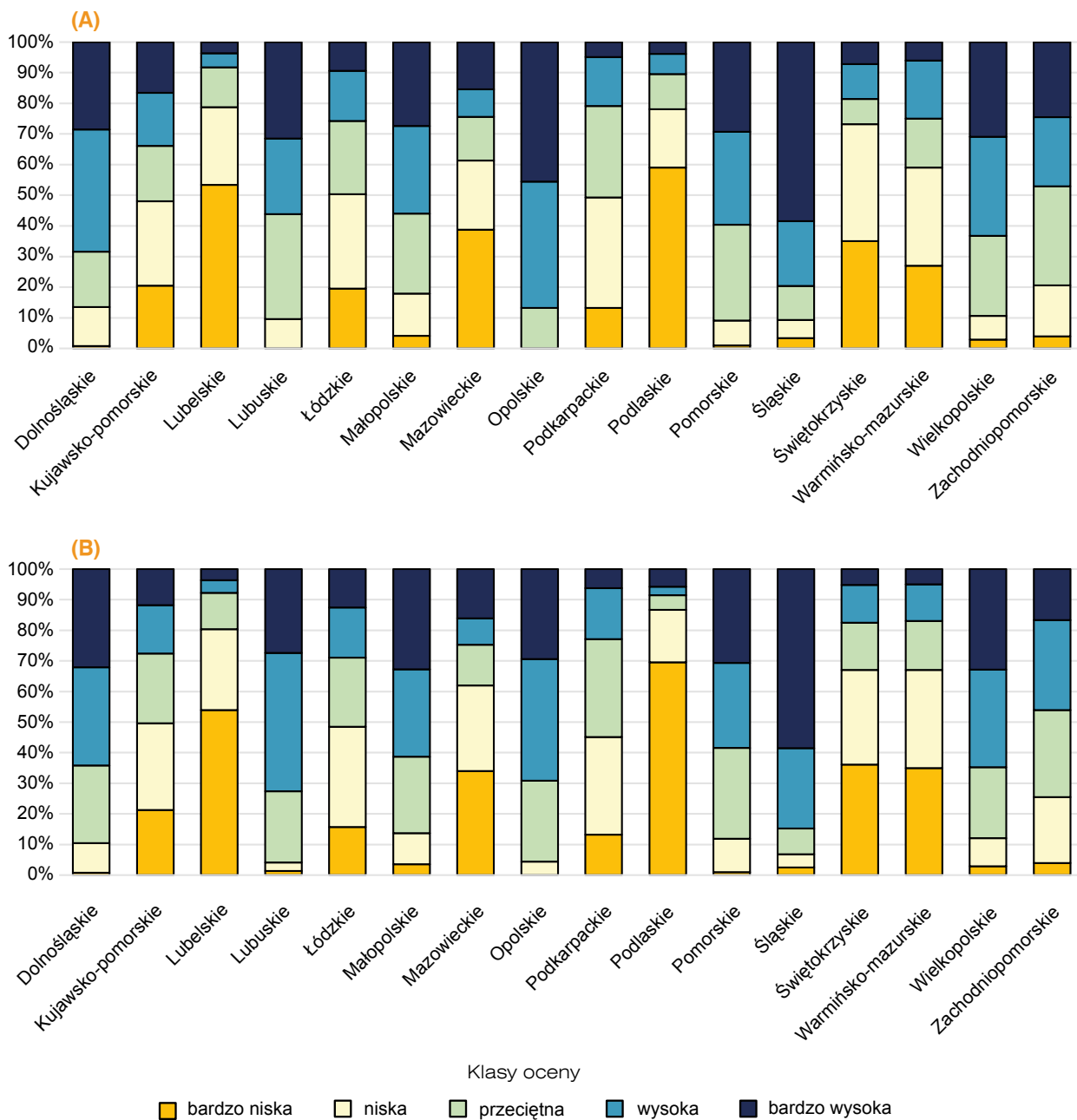
Składowe, które z perspektywy poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego mają najmniejszą bezwładność przestrzenną, to przemiany w sektorze rolniczym oraz stopień dezagrarnizacji lokalnej struktury gospodarczej. Relatywnie niska dynamika procesów przekształcania wsi rolniczej w wieś wielofunkcyjną nie oznacza jednak, że nic w tym zakresie się nie dzieje. Te procesy dokonują się bardzo powoli i z niewielkim zróżnicowaniem przestrzennym. Ponadto nieznaczne przesunięcia pozycji gmin na skali porządkowej zaobserwowano dla składowej dotyczącej elementów warunków mieszkaniowych. Należy to interpretować tak, że poprawa warunków mieszkaniowych następuje, ale trend przestrzenny zidentyfikowany w 2010 r. jest stabilny i trwały.

Interesującym i cennym rezultatem analizy jest ukazanie zmian w strukturze klas poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego według układu administracyjnego na województwa (rysunek 3.). Podobnie jak w 2010 r., województwo podlaskie odznacza się największym udziałem gmin o bardzo niskiej ocenie poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, a wraz z ocenami niskimi jest to blisko 90%. Niekorzystne zmiany potwierdza wyłączny wzrost liczebności gmin o bardzo niskim poziomie rozwoju, kosztem kurczenia się liczebności w pozostałych klasach. Podobna struktura występuje w województwach lubelskim (kategoria bardzo niska i niska to 80% gmin), świętokrzyskim i warmińsko-mazurskim (po 68%), a tylko nieco korzystniejsza w mazowieckim (62%). Istotne zmiany w strukturze klas poziomu rozwoju nastąpiły w województwach warmińsko-mazurskim (wzrost liczebności w klasie bardzo niskiej oceny kosztem liczebności w klasie wysokiej) oraz mazowieckim (awans gmin z klasy bardzo niskiej oceny do niskiej).

Na drugim biegunie – ocen najbardziej korzystnych – znalazło się ponownie województwo śląskie, w którym kategoria bardzo wysoka i wysoka to 86% gmin (wzrosła o 6 p.p. w stosunku do 2010 r.). Wybijają się tu także województwa: lubuskie (72%), opolskie (70%), dolnośląskie i wielkopolskie (po 64%). W województwach dolnośląskim i opolskim liczebność zbioru o ponadprzeciętnej ocenie skurczyła się w badanej dekadzie. Wyjątkowo korzystne zmiany nastąpiły w województwie lubuskim, w którym jeszcze w 2010 r. nieco ponad 50% gmin uzyskało wysoki i bardzo wysoki poziom rozwoju społeczno-gospodarczego, a w 2019 r. udział ten wzrósł do blisko 3/4 gmin wskutek niemal podwojenia liczby gmin z oceną wysoką.

Generalnie względnie trwały jest podział na lepiej rozwinięte województwa zachodnie i relatywnie słabiej rozwinięte województwa wschodnie. Jednak analiza mobilności pozycji gmin w szeregu ujawnia, że częściej traciły swoje pozycje gminy województw Polski północno-wschodniej (podlaskiego i warmińsko-mazurskiego), awansowały zaś na skali gminy województw południowo-zachodniej części kraju (lubuskiego, dolnośląskiego, opolskiego, śląskiego).

Rozkład odznacza się względnie wysoką inercją.

Rysunek 3. Udział procentowy gmin według poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w podziale na województwa (A) 2010 r. i (B) 2019 r.

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Jakie procesy zmieniają polską wieś?

Jak zdefiniowano wyżej na użytek badania empirycznego, poziom rozwoju społeczno-gospodarczego to wielkość, w skład której wchodzi 11 wielkości cząstkowych, tzw. składowych. Stanowią one również pewną nieempiryczną cechę obszarów wiejskich, możliwą jednak do operacjonalizacji za pomocą pewnej liczby wskaźników empirycznych oraz relacji między nimi. W etapie IV MROW założono, że oprócz kontynuacji analizy zróżnicowania przestrzennego obszarów wiejskich pod względem składowych poziomu rozwoju dodano nowy element analizy. Mianowicie została zmierzona dynamika dla zmiennych empirycznych w celu uchwycenia czasoprzestrzennych trendów na poziomie podstawowych zmiennych. Jako punkt odniesienia przyjęto dane z I etapu badań, a więc dla 2010 r. Oznacza to, że aspekty dynamiki rozpatrywanych rozkładów zostały oparte na analizie zmiany wartości wskaźnika empirycznego wyrażonej w procentach, która się dokonała w dziesięcioletnim (średnio) okresie.

Dostępność przestrzenna

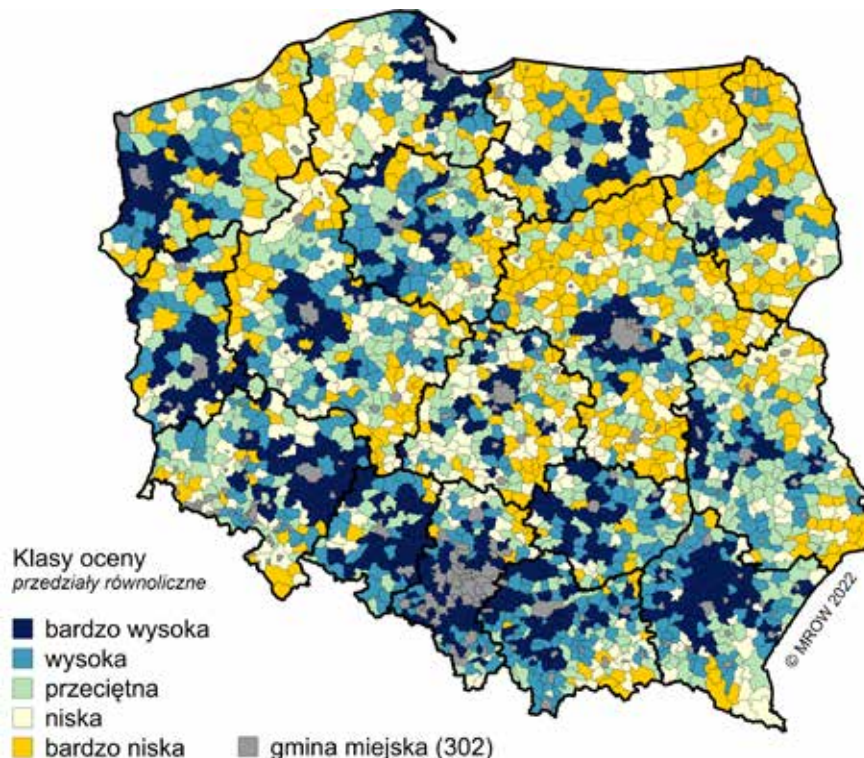
Kiedy porówna się wyniki badań opublikowanych w MROW 2014 i MROW 2022, można zauważyć, że rozkład przestrzenny oceny poziomu dostępności przestrzennej w Polsce jest względnie trwały. W całym kraju zaobserwowano poprawę dostępności przestrzennej wzdłuż zmodernizowanych dróg szybkiego ruchu (np. S8 od granicy województwa podlaskiego do Białegostoku). Strefa bardzo wysokiej oraz wysokiej dostępności przestrzennej rozciąga się w Polsce południowej i odpowiada w przybliżeniu przebiegowi autostrady A4, której poszczególne odcinki były oddawane do użytku do 2016 r. Z kolei szczególnie na terenach położonych z dala od węzłów komunikacyjnych obserwuje się brak poprawy dostępności komunikacyjnej lub nawet jej pogorszenie.

Rozkład przestrzenny najbardziej zbliżony do rozkładu miary syntetycznej tego komponentu mają dwa wskaźniki: przeciętny czas dojazdu do miasta wojewódzkiego według przynależności administracyjnej danej gminy oraz odsetek sołectw w gminie skomunikowanych transportem publicznym.

Czas dojazdu do stolicy województwa jest miarą dostępności przestrzennej obszarów wiejskich do miast w ujęciach krajowym i regionalnym. Im krótszy czas dojazdu, tym wyższa dostępność do rynku pracy, usług wyższego rzędu, administracji wojewódzkiej czy rozrywki. Przeciętny czas dojazdu do stolicy regionu wynosił w 2019 r. 70 minut – o 10 minut mniej niż w latach 2014 i 2010. Ta wyraźna poprawa nastąpiła wskutek intensywnej rozbudowy sieci dróg ekspresowych i autostrad, która w latach 2010–2019 została powiększona z 1316 do 4027 km.

Druga ze wskazanych miar to przeciętny (deklarowany w *Ankiecie gminnej MROW*) czas dojazdu do miasta powiatowego o istotnym znaczeniu dla mieszkańców, głównie w zakresie rynku pracy i edukacji. Ta miara ma informować o dostępności mieszkańców do rynku lokalnego, z którego korzystają oni na co dzień. Z ankiety wynika, że dla 11% gmin siedziba administracyjna powiatu nie jest najważniejszym rynkiem pracy. Dojazd z gminy do takiego miasta powiatowego zajmuje przeciętnie 20 minut i ta wartość nie zmienia się od 2010 r.

Wskaźnikiem mierzonym na poziomie jednostek pomocniczych gminy jest także odsetek sołectw skomunikowanych z miejscowością gminną bez przesiadek transportem publicznym (przystanek autobusowy lub kolejowy), z wyłączeniem transportu szkolnego. Dostępu do tak rozumianego transportu zbiorowego nie mają mieszkańcy ponad 10,5 tys. sołectw (25,8%). Na przestrzeni dekady nastąpiły niewielkie zmiany pozycji gmin w szeregach rangowych. Warto dodać, że regres transportu publicznego nasilił się w okresie

Rysunek 4. Syntetyczna miara oceny w zakresie dostępności przestrzennej (DP)

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2022.

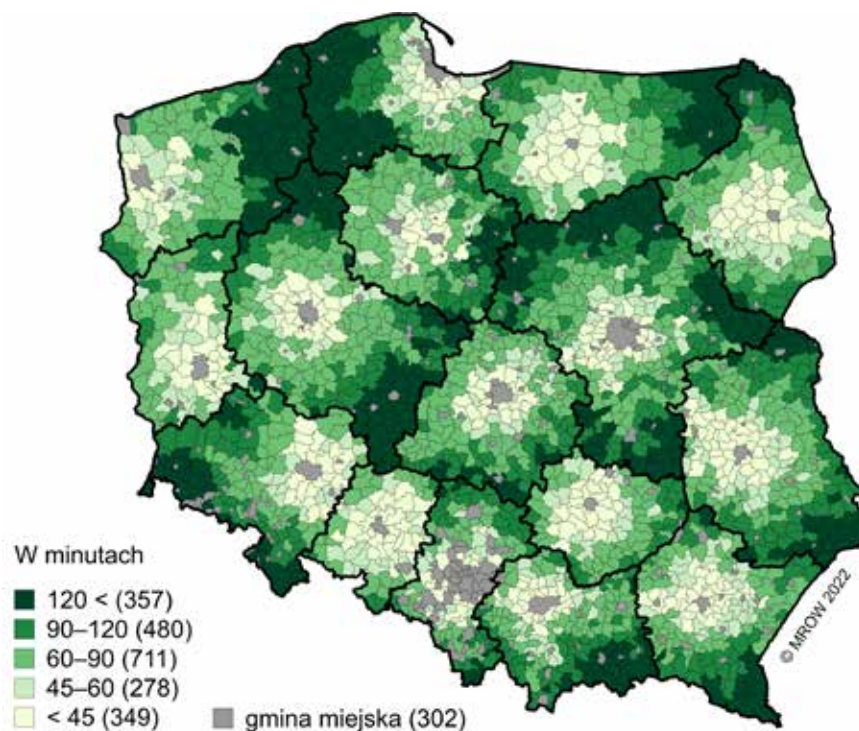
pandemii COVID-19, a transport lokalny (wraz ze szkolnym) był jedną z najczęściej wskazywanych w *Ankiecie gminnej* kategorii malejących wydatków w budżecie gminy.

W latach 2010–2019 liczba zarejestrowanych samochodów osobowych na 100 mieszkańców wzrosła o ponad 30% (z 46 do 62 samochodów na każdą setkę mieszkańców). Rozkład przestrzenny tego zjawiska w 2019 r. niemal w ogóle się nie zmienił w stosunku do 2010 r. Obszary, na których jest najwięcej zarejestrowanych samochodów, pokrywają się z tymi o najgorszej dostępności transportu zbiorowego. W tym kontekście wzrost liczby samochodów osobowych jest nie tylko skutkiem niedostatecznej oferty transportu zbiorowego, lecz także czynnikiem jego dalszego regresu.

Spośród wszystkich zarejestrowanych aut tylko co dziesiąte zostało wyprodukowane po 2008 r. Odsetek tzw. starych samochodów stopniowo się zwiększa (w badanym okresie o 5 punktów procentowych) i osiągnął wartość 90,4% (korelacja między danymi była bardzo wysoka). Dla porównania analogiczna wartość dla miast na prawach powiatu wynosi 65%.

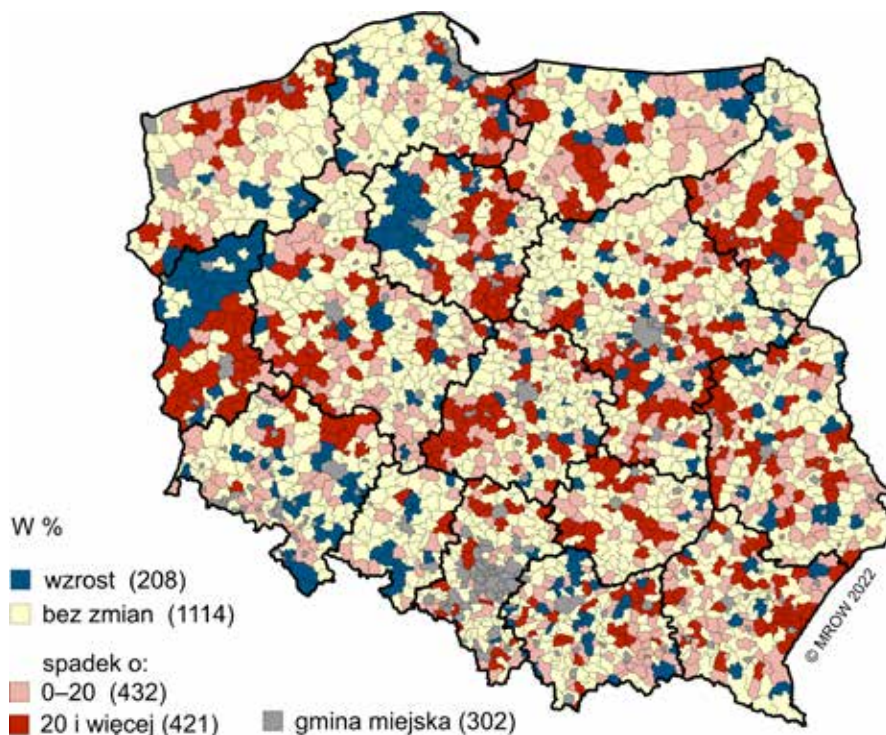
Najwyższa ocena dostępności przestrzennej dotyczy gmin położonych w pobliżu miast. Jest to widoczne przede wszystkim wokół stolic województw. Obszary o niskiej oraz bardzo niskiej klasie oceny dostępności przestrzennej występują poza strefą oddziaływania tych ośrodków i – wraz ze wzrostem odległości od nich – tworzą zwarte klastry. Obserwujemy je przede wszystkim na stykach granic województw pomorskiego i zachodniopomorskiego, podlaskiego i warmińsko-mazurskiego, wielkopolskiego i lubuskiego, a także w rejonach peryferyjnych większości województw (np. na północny zachód oraz południe od Warszawy, na południe od Łodzi, w strefach przygranicznych, m.in. w województwach lubelskim i dolnośląskim).

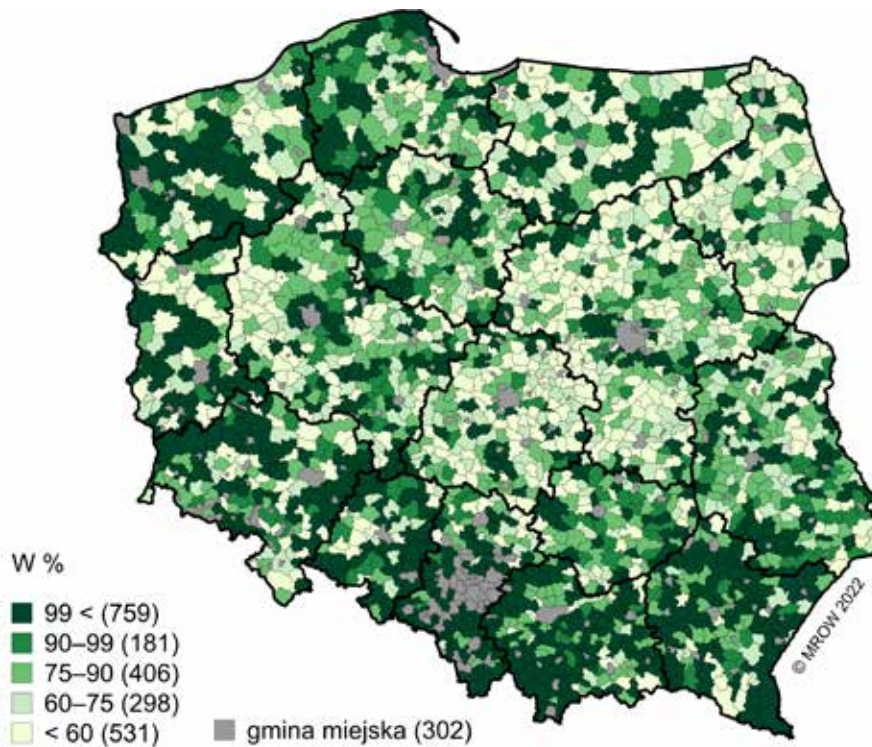
Rysunek 5. Przeciętny czas potrzebny na dojazd do miasta wojewódzkiego według przynależności administracyjnej danej gminy (W1)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników IV Ankiety gminnej.

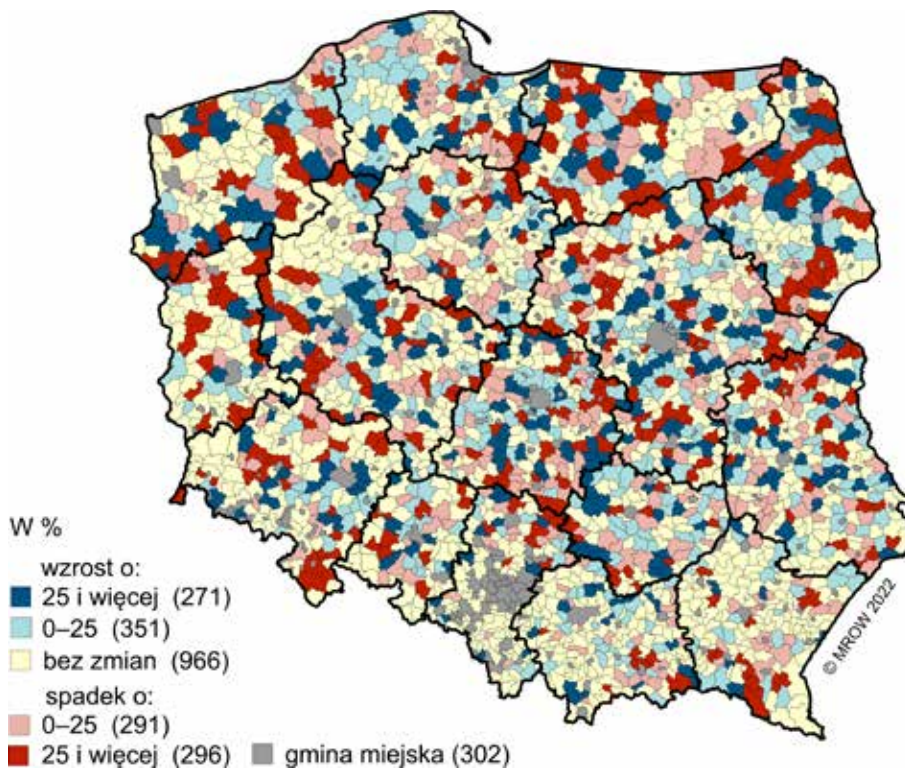
Rysunek 6. Zmiana wartości wskaźnika W1 (przeciętny czas potrzebny na dojazd do miasta wojewódzkiego według przynależności administracyjnej danej gminy) między MROW 2014 i MROW 2022

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Rysunek 7. Odsetek sołectw w gminie skomunikowanych transportem publicznym (przystanek autobusowy lub kolejowy), z wyłączeniem transportu szkolnego (W3)

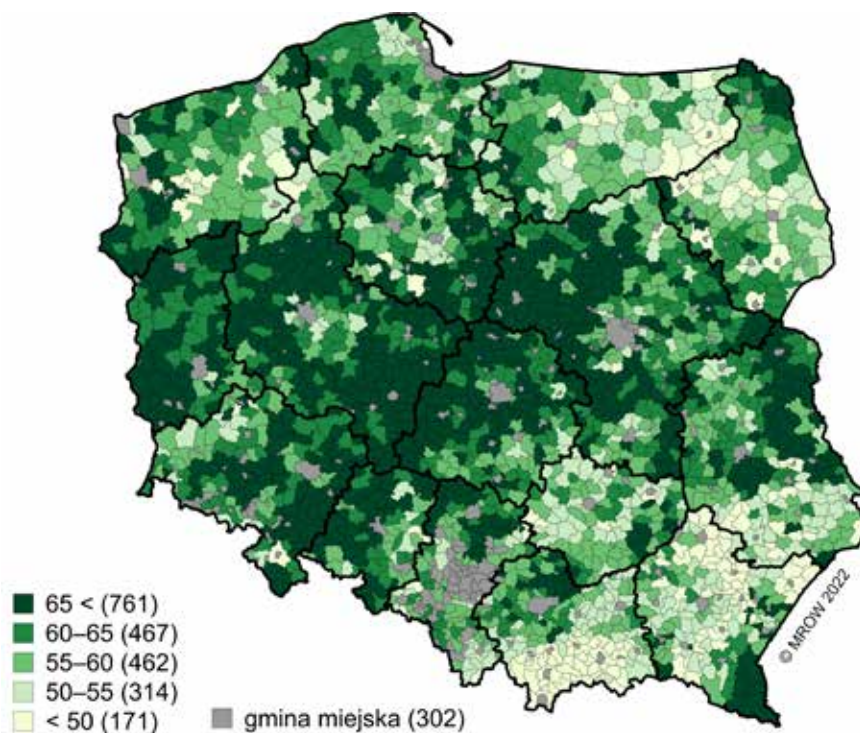
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników IV Ankiety gminnej i danych GUS.

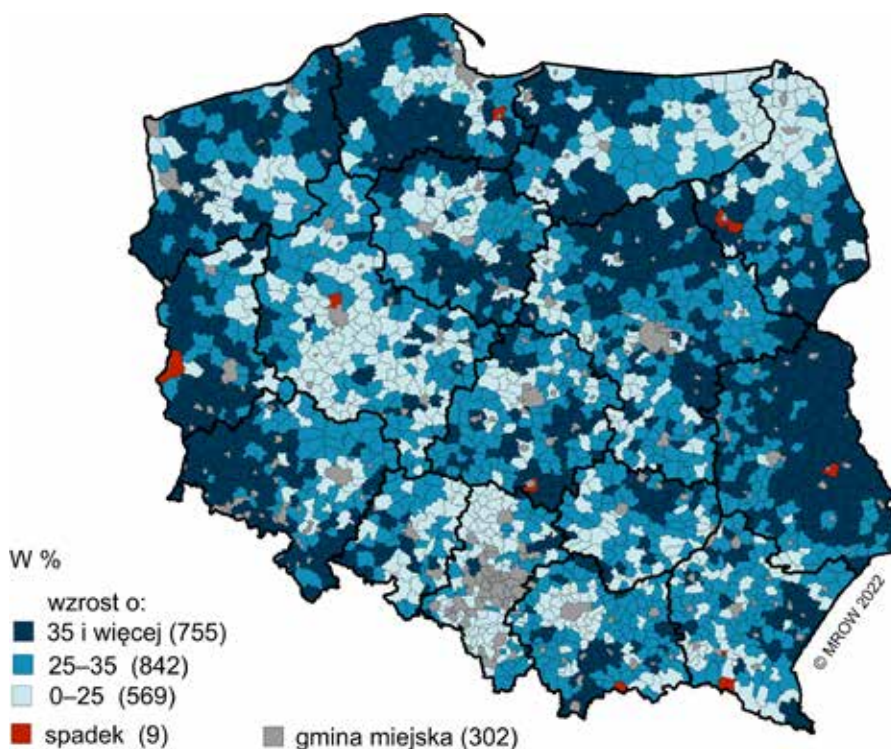
Rysunek 8. Zmiana wartości wskaźnika W3 (odsetek sołectw w gminie skomunikowanych transportem publicznym [przystanek autobusowy lub kolejowy], z wyłączeniem transportu szkolnego) między MROW 2014 i MROW 2022

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Rysunek 9. Liczba zarejestrowanych samochodów osobowych ogółem na 100 mieszkańców (W5)
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych CEPIK i GUS.

Rysunek 10. Zmiana wartości wskaźnika W5 (liczba zarejestrowanych samochodów osobowych ogółem na 100 mieszkańców) między MROW 2014 i MROW 2022
 Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

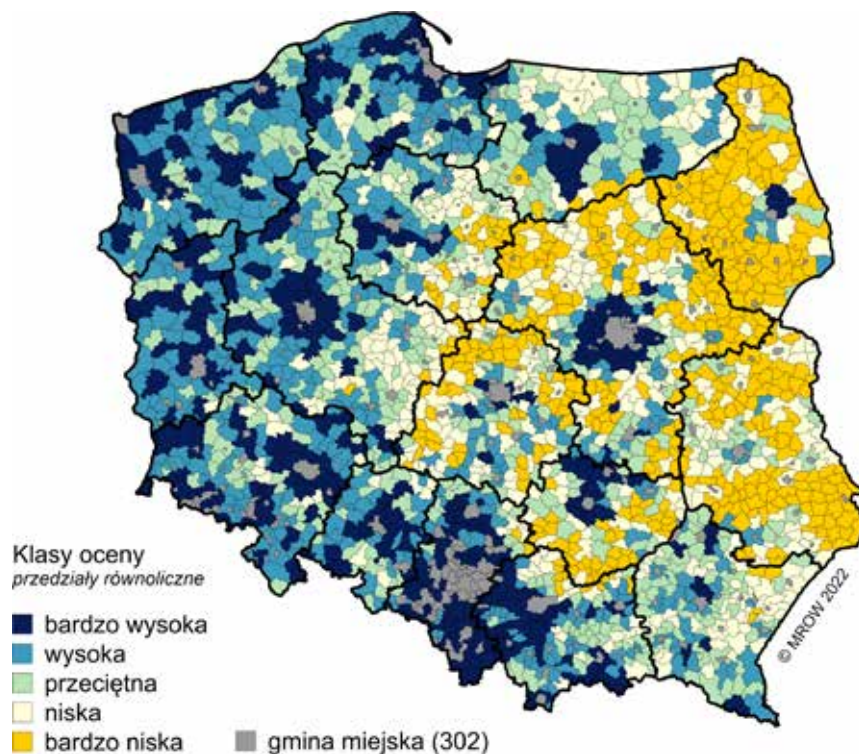

Stopień dezagrarnizacji gospodarki lokalnej

Z perspektywy badań MROW dezagrarnizacja to nic innego jak proporcja sektora rolniczego i sektorów pozarolniczych w strukturze gospodarki lokalnej. System statystyki publicznej nie pozwala na określenie tej proporcji wprost, dlatego w prowadzonych analizach posłużono się wskaźnikami pośrednimi. Pod uwagę wzięto trzy wskaźniki: jeden z nich dotyczy liczby podmiotów gospodarczych, drugi – proporcji podatków wpływających do budżetu lokalnego z rolnictwa i pozostałej części lokalnej gospodarki, a trzeci – udziału wśród ogółu emerytów pobierających świadczenia z KRUS.

Zróżnicowanie przestrzenne kraju pod względem pierwszych dwóch wskaźników jest relatywnie bardzo trwałe, a zmiany na skali awansu lub straty pozycji gmin w szeregach rangowych są nieznaczne. Udział podmiotów gospodarczych pozarolniczych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych zwiększył się o 20%, a przeciętna wartość wpływu z podatków CIT i PIT do budżetu gminy przypadająca na 1 zł wpływu z podatku rolnego w kolejnych etapach badań wzrosła aż o 70%. Obie miary wskazują na to, że proces prowadzący do rozwoju wsi wielofunkcyjnej stale się dokonuje. Trzeci wskaźnik jest związany z systemem emerytalnym dla rolników i świadczy o tym, że większość osób w wieku poprodukcyjnym mieszkających na wsi korzysta z innych systemów niż KRUS, a udział emerytów KRUS w tej grupie ludności systematycznie się zmniejsza. Zmniejszenie mediany tego wskaźnika w analizowanym czasie z 35% do 25% potwierdza, że proces dezagrarnizacji dokonuje się w sposób systematyczny.

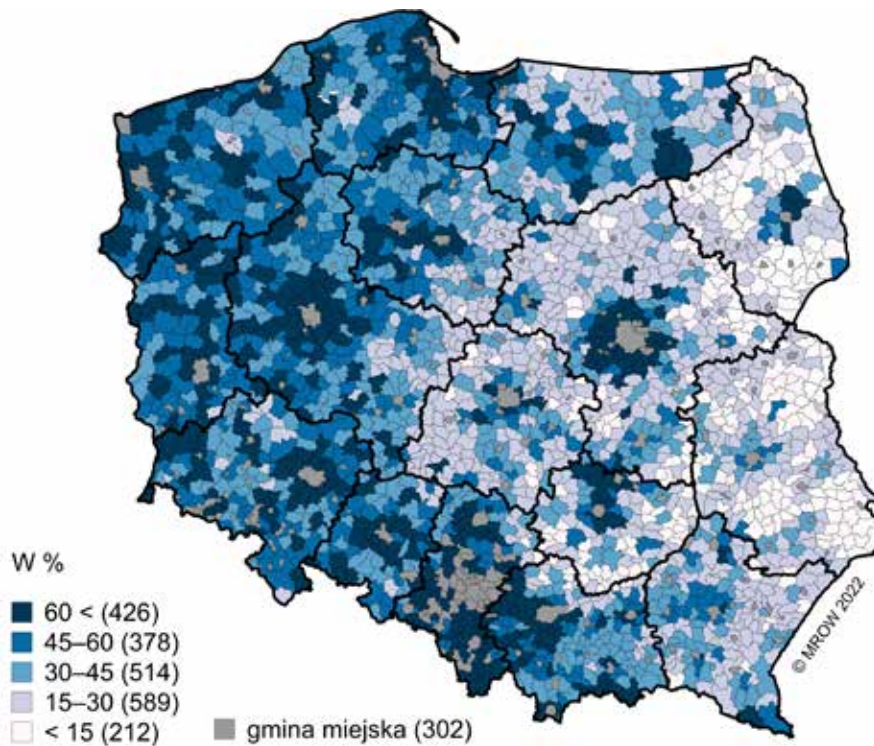
Proces wkraczania funkcji pozarolniczych do lokalnej gospodarki ujawnia podział kraju na części centralną i wschodnią o relatywnie niskim stopniu jego zaawansowania oraz pozostałą. Im bardziej przesuwamy się na wschód, tym większy udział gmin o tradycyjnej strukturze gospodarczej, z dominacją funkcji rolniczej. Ten rozkład jest modyfikowany przez występujące na terenie całego kraju silnie wielofunkcyjne obszary podmiejskie, zwłaszcza wokół dużych miast. Rozległość strefy ich oddziaływania na wiejskie sąsiedztwo zależy nie tylko od ich wielkości, lecz także od regionu. I tu ponownie: miasta wojewódzkie położone na wschodzie kraju, takie jak Lublin czy Białystok, a w nieco mniejszym stopniu również Rzeszów, są otoczone przez strefy podmiejskie mniej rozległe i w mniejszym stopniu zdeagrarnizowane niż miasta analogicznej wielkości w pozostałych częściach kraju.

Rysunek 11. Syntetyczna miara oceny w zakresie stopnia dezagraryzacji gospodarki lokalnej (DA)
Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2022.

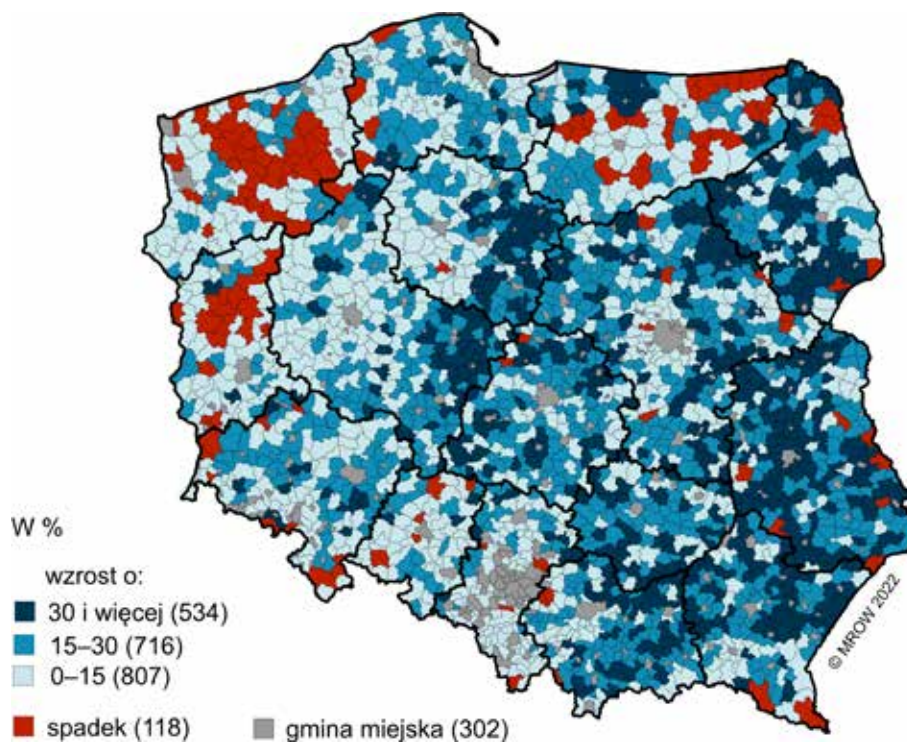
Proces dezagraryzacji postępuje w miarę równomiernie pod względem dynamiki, ale zachowuje powstałe wcześniej różnice regionalne. Abstrahując od nietypowego województwa śląskiego, można wyróżnić grupę województw o zaawansowanej dezagraryzacji gospodarki obszarów wiejskich. Są to województwa: dolnośląskie, lubuskie, opolskie, pomorskie i zachodniopomorskie. Na drugim biegunie rozkładu znalazły się województwa podlaskie i lubelskie (z przewagą funkcji rolniczych) oraz – w nieco korzystniejszej od nich strukturze gospodarek lokalnych – świętokrzyskie i mazowieckie. Ten ostatni region pozornie może być klasyfikowany do grupy regionów ze względnie szerokim zakresem gmin o przeciętnym i niskim poziomie rozwoju. Gdyby z województwa wyłączyć obszar metropolitalny Warszawy („region warszawski stołeczny”), to miałyby ono strukturę gmin według poziomu rozwoju tego komponentu analogiczną jak województwo podlaskie (wysoce niekorzystną).

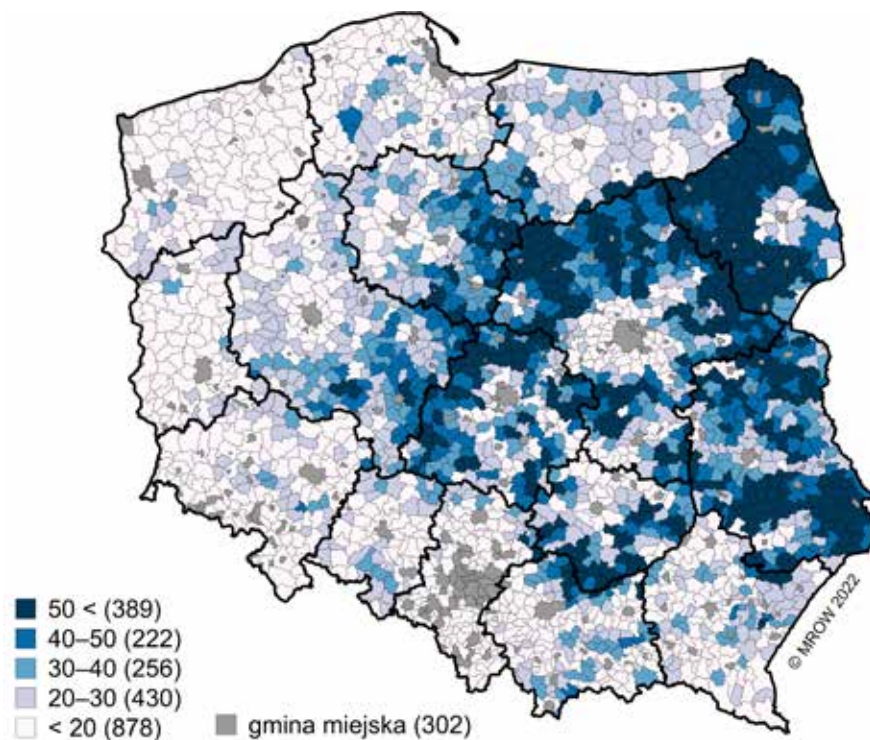
Rysunek 12. Udział podmiotów gospodarczych pozarolniczych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych (W7)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MF i ARIMR.

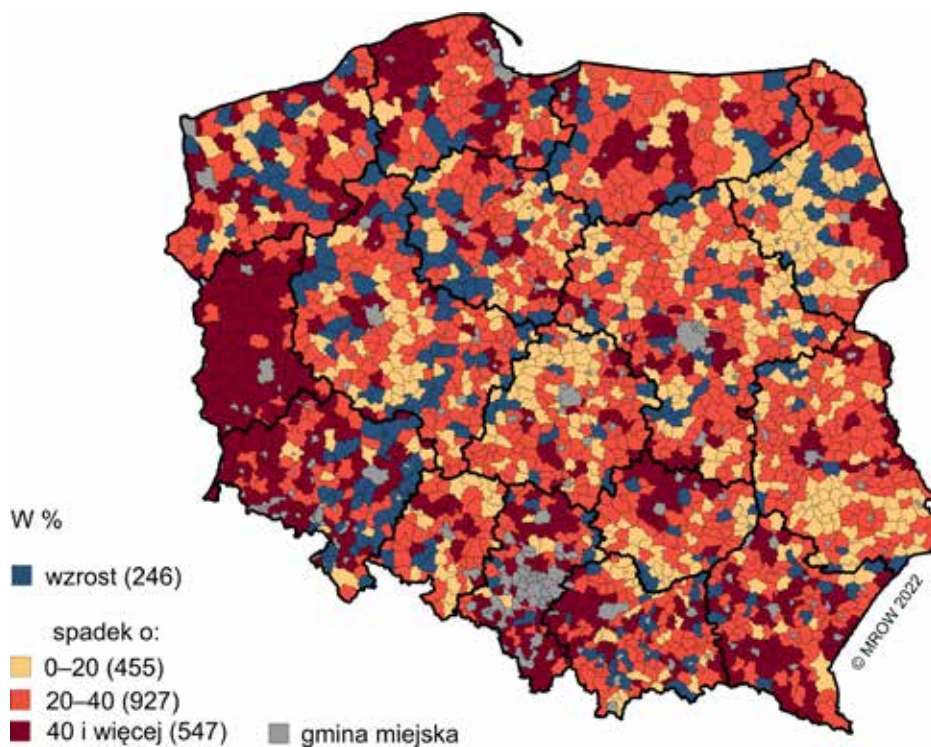
Rysunek 13. Zmiana wartości wskaźnika W7 (udział podmiotów gospodarczych pozarolniczych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarczych) między MROW 2014 i MROW 2022

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Rysunek 14. Liczba świadczeniobiorców emerytur KRUS na 100 osób w wieku poprodukcyjnym (W9)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KRUS i GUS.

Rysunek 15. Zmiana wartości wskaźnika W9 (liczba świadczeniobiorców emerytur KRUS na 100 osób w wieku poprodukcyjnym) między MROW 2014 i MROW 2022

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Funkcja rolnicza

Charakterystyka sektora rolniczego jest zadaniem niezwykle skomplikowanym, a wszelkie jej uproszczenia (np. skupienie się na cechach społecznych, ekonomicznych, przyrodniczych czy związanych z jego rolą w całej gospodarce kraju lub regionu) spłycają zagadnienie. W badaniu MROW wzięto pod uwagę tylko pewne cechy lokalnego rolnictwa. Z perspektywy prowadzonej analizy rozwinięty sektor rolniczy to sektor, w którego skład wchodzi relatywnie duże obszarowo gospodarstwa prowadzone przez osoby mające wiedzę rolniczą (lub potrafiące znaleźć potrzebne im informacje), o stosunkowo racjonalnym rozłogu.

Zmiany dokonujące się w rolnictwie w ostatniej dekadzie nie wpłynęły w istotny sposób na rozkład przestrzenny poziomu jego rozwoju, choć niewątpliwie ów rozwój się dokonywał. W badanym dziesięcioleciu średni obszar gospodarstwa składającego wniosek o płatności bezpośrednio nieznacznie się zwiększał (mediana zmieniła się z 8,2 ha na 8,4 ha). Można przyjąć, że ten wskaźnik wskazuje na powolny, ale postępujący proces koncentracji ziemi rolniczej. W dalszym ciągu w prawie 500 gminach wynosi on jednak mniej niż 5 ha, choć ich udział zmniejszył się z poziomu 26% do 23%. Zmniejszanie się średniego obszaru gospodarstwa (w ha) odnotowano w rejonach, w których dotychczas struktura obszarowa gospodarstw była najkorzystniejsza. Ta sytuacja ma złożone źródła. Upatrujemy ich m.in. w procesie wyłączenia 30% powierzchni użytków rolnych będących przedmiotami umów dzierżawy (konsekwencja realizacji nowelizacji ustawy z 2011 r. o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa), we wprowadzeniu w 2016 r. restrykcji w obrocie gruntami prywatnymi, w tendencji do wspierania mechanizmu dopłat bezpośrednich, który preferuje gospodarstwa rolne małe i średniej wielkości, a także w mechanizmie wspierania młodych rolników w ramach WPR, doprowadzającym do pewnej liczby działów rodzinnych. Rozkład przestrzenny zjawisk zachodzących w tym obszarze jest niezmienny.

Podobną tendencję zaobserwowano dla wskaźnika dotyczącego liczby działek przypadających na 100 ha ziemi użytkowanej rolniczo. Przez 10 lat jego mediana wzrosła z 75,8 do 77. Jest to wartość pozornie niewysoka, gdyż przy uwzględnieniu struktury sektora rolnego w Polsce pożądana zmiana powinna wskazywać na zmniejszanie się liczby działek, co wskazywałoby na proces scalania gruntów.

Zjawisko odwrotne do koncentracji ziemi – rozdrabniania struktury obszarowej – obserwujemy głównie w trzech typach gmin. Pierwsza grupa to gminy popegeerowskie, druga – gminy podaglomeracyjne stolic regionalnych, a trzecia – gminy o największym rozdrobnieniu agrarnym w Polsce południowej. Tu postępujący proces podziału gruntów na większą liczbę działek jest tym intensywniejszy, im wyższa gęstość zaludnienia w gminie. Jest to odpowiedź na ekspansję funkcji mieszkaniowej lub rekreacyjnej. Tendencję przeciwną, czyli zmniejszanie tzw. szachownicy gruntów, zaobserwowano w Polsce wschodniej, tj. w województwach lubelskim i podlaskim oraz we wschodniej części województwa mazowieckiego.

Omawiane tendencje są jednak słabe i nie prowadzą do istotniejszych zmian rozkładu przestrzennego omawianego wskaźnika (korelacja pomiędzy 2010 a 2019 r. to 0,985). Relatywnie największe działki rolnicze występują w dalszym ciągu na terenach zachodnich i północnych oraz w Wielkopolsce, a najbardziej złożone szachownice gruntów, składające się z małych kawałków, można spotkać na terenach dawnej Galicji oraz (w mniejszym stopniu) w Polsce wschodniej i centralnej, zwłaszcza w województwach świętokrzyskim i lubelskim.

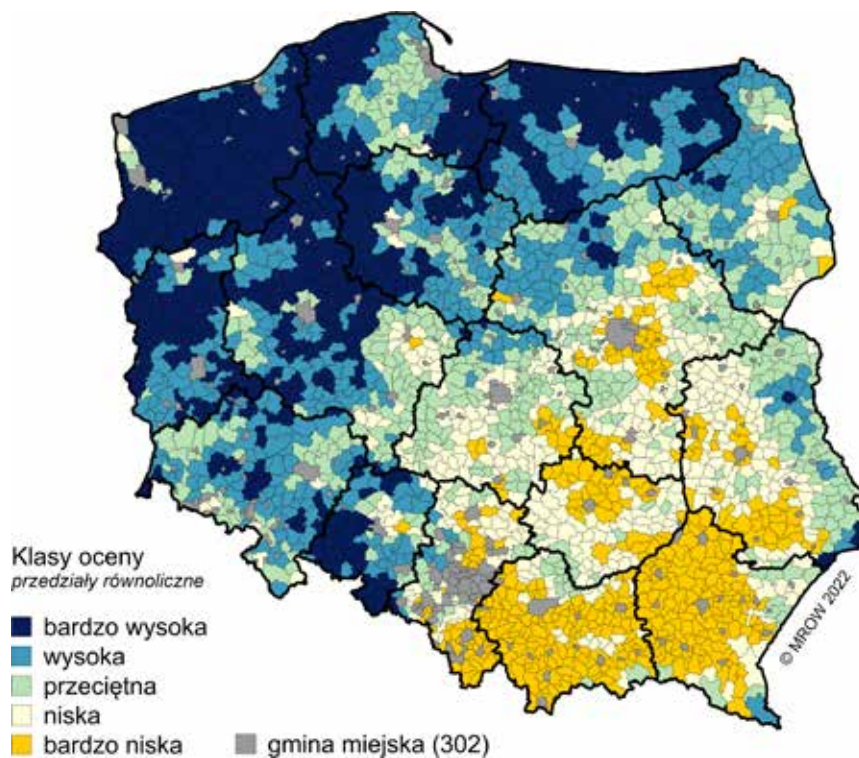
Trzeci z wykorzystanych wskaźników, dotyczący udziału rolników w wieku do 40 lat w ogólnej liczbie składających wnioski o dopłaty bezpośrednie w ramach WPR, w bada-

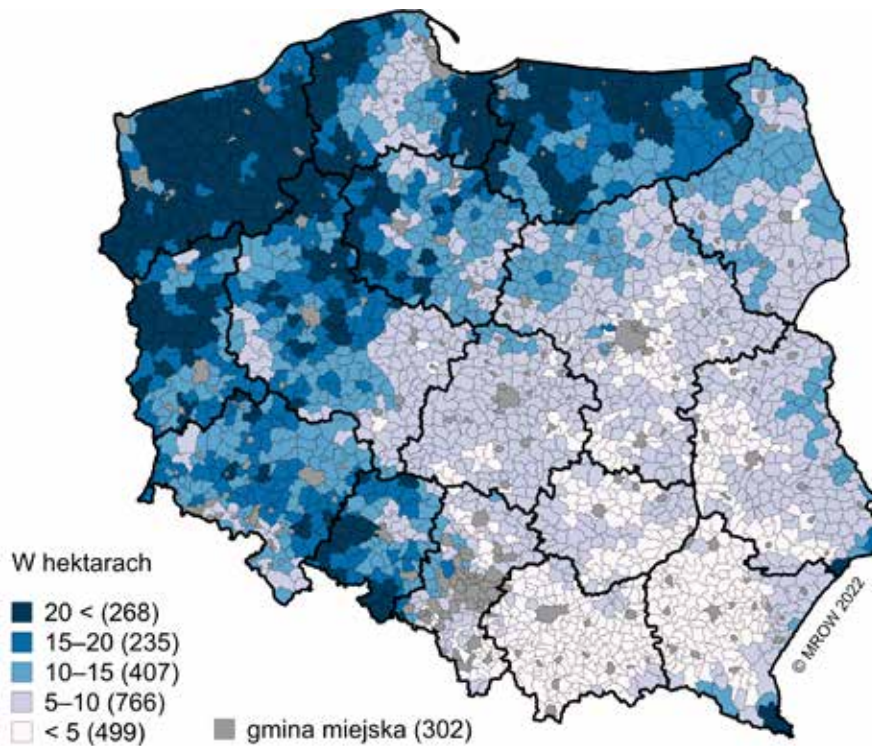
nym okresie zmniejszył się z ponad 30% do około 25%. Charakteryzuje się on największą zmiennością w czasie i przestrzeni, co jest związane przede wszystkim z postępującym procesem starzenia się populacji i zmianami jej struktury demograficznej. Największy odsetek „młodych” rolników występuje na terenach oddalonych od dużych ośrodków miejskich, a więc w rejonach, w których rola rolnictwa w lokalnej gospodarce jest wyższa. Są to jednocześnie rejony mające wiele cech peryferyjności, niższej dynamiki rozwoju oraz relatywnie niższej atrakcyjności migracyjnej.

Syntetyczna miara charakteryzująca sektor rolniczy pokazuje, że jest on rozwinięty przede wszystkim na terenach Polski północnej, a więc w regionach, w których dużo ziemi rolniczej znajdowało się w użytkowaniu PGR-ów; po ich restrukturyzacji powstały tam gospodarstwa duże obszarowo, nastawione na masową produkcję towarową. Relatywnie korzystny jest też poziom rozwoju rolnictwa w Wielkopolsce. Najmniej korzystna pod omawianym względem sytuacja występuje w Polsce południowo-wschodniej, na obszarach rolnictwa silnie rozdrobnionego zarówno pod względem wielkości gospodarstw, jak i wchodzących w ich skład działek ziemi. Niekorzystną pod względem struktury sektora rolniczego sytuację obserwuje się również na obszarze tradycyjnych gospodarstw rodzinnych w południowej części Lubelszczyzny oraz w rejonie zbiegu granic województw świętokrzyskiego, łódzkiego i mazowieckiego.

Analizując poziom rozwoju funkcji rolniczej w ujęciu regionalnym, należy pamiętać, że miary rozwoju dotyczą tylko lokalnego sektora rolnego, a nie struktury gospodarczej. Ten sektor stanowi tylko jeden z elementów owej struktury – jest ważny, ale nie decyduje o poziomie rozwoju lokalnej gospodarki. Co więcej, jest to element relatywnie mniej dynamiczny i bardziej uzależniony od lokalnych tradycji niż pozarolniczy element struktury gospodarczej, który obejmuje zarówno działalność wytwórczą (nie tylko na potrzeby lokalnej społeczności), jak i szybko rozwijający się sektor usług (w tym usług publicznych).

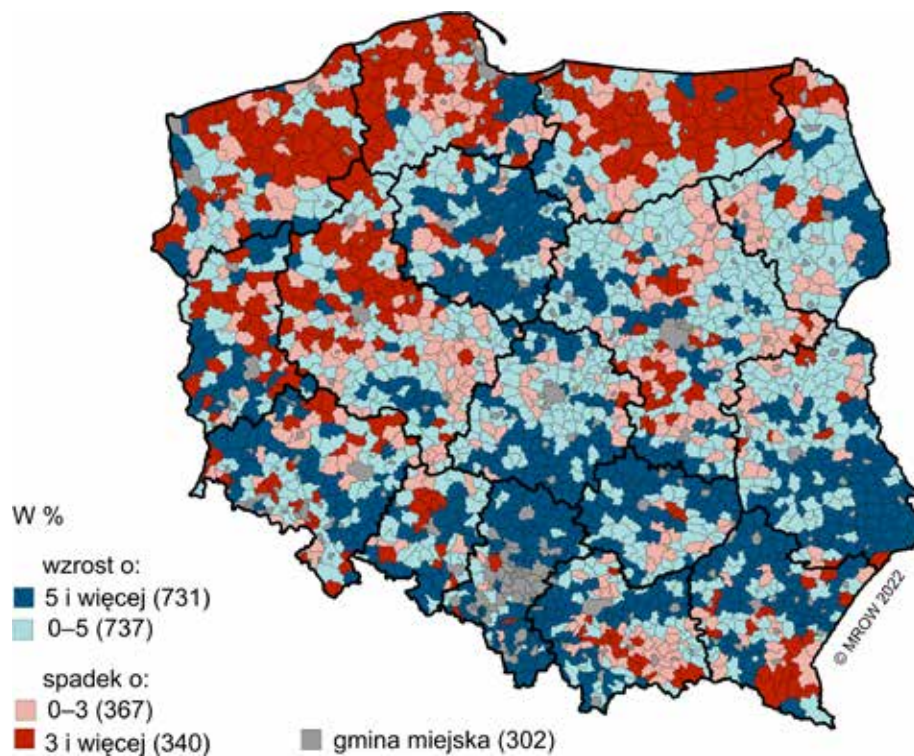

Rysunek 16. Syntetyczna miara oceny w zakresie charakterystyki funkcji rolniczej (SR)
Źródło: opracowanie własne – MROW 2022.

Rysunek 17. Średni obszar gospodarstwa (w ha) składającego wniosek o płatności bezpośrednie (W10)

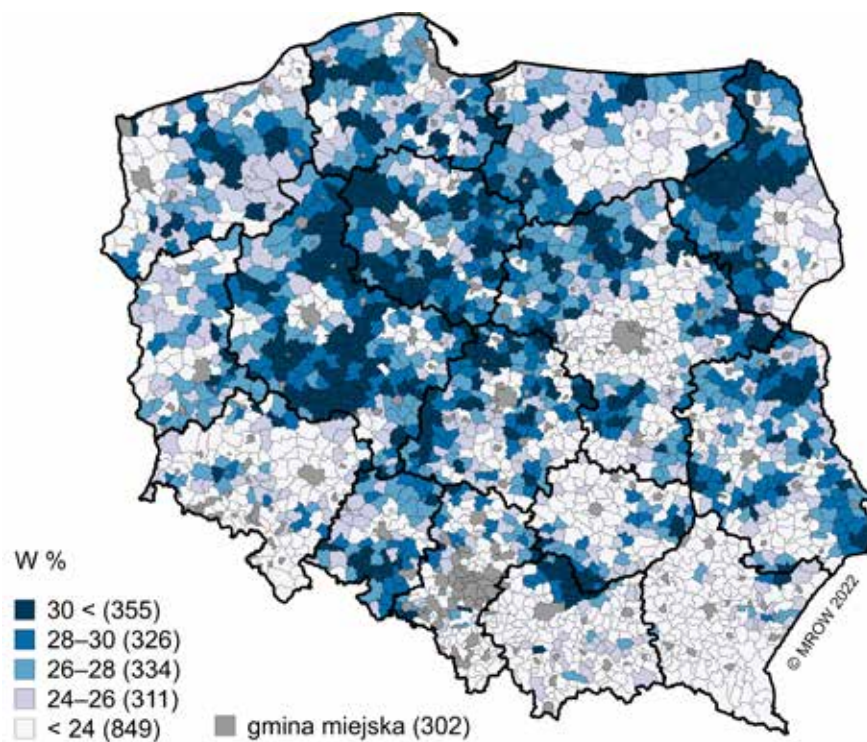
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ARiMR.

Rysunek 18. Zmiana wartości wskaźnika W10 (średni obszar gospodarstwa [w ha] składającego wniosek o płatności bezpośrednie) między MROW 2014 i MROW 2022

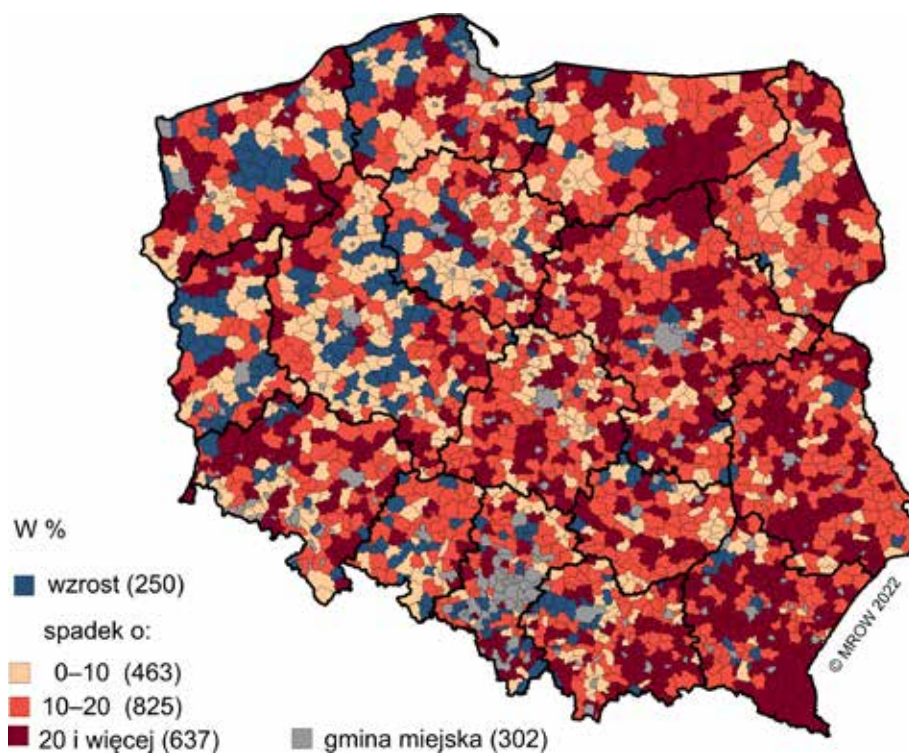
Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Rysunek 19. Odsetek składających wnioski o płatności bezpośrednie w wieku do 40 lat w ogólnej liczbie wnioskodawców (W12)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych ARiMR.

Rysunek 20. Zmiana wartości wskaźnika W12 (odsetek składających wnioski o płatności bezpośrednie w wieku do 40 lat w ogólnej liczbie wnioskodawców) między MROW 2014 i MROW 2022

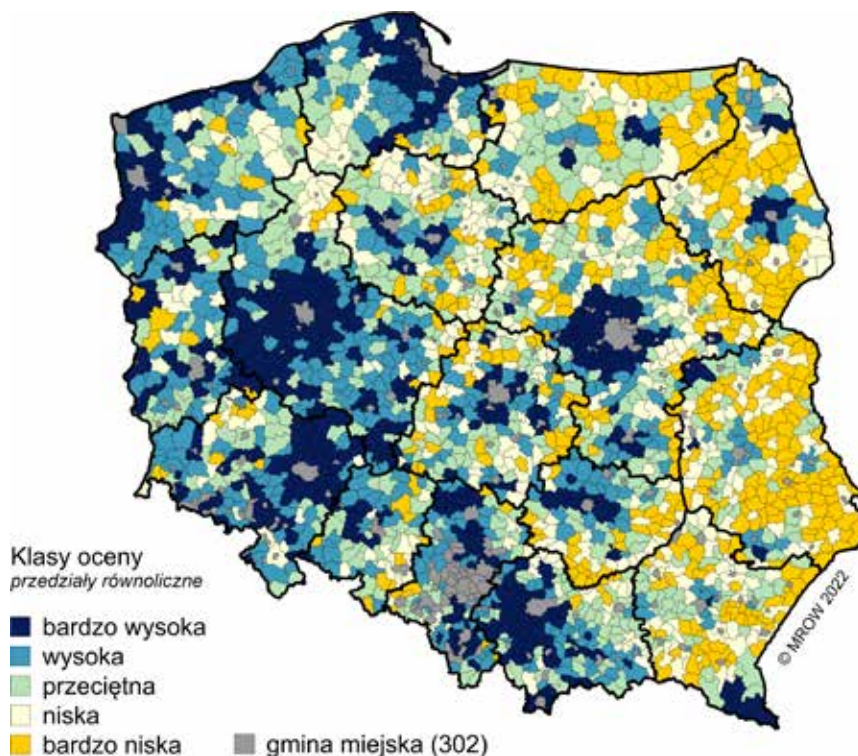
Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Rozwój funkcji pozarolniczych

Do oceny stopnia rozwoju funkcji pozarolniczych w lokalnej gospodarce na obszarach wiejskich wykorzystuje się trzy wskaźniki, opracowywane dla całych gmin. Ma to solidne uzasadnienie, bowiem rozwój funkcji pozarolniczych i związany z tym rynek pracy mają charakter lokalny – skupiają się przede wszystkim w miejscowości centralnej w gminie.

Przedsiębiorczość mierzona liczbą podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON na 1000 osób w wieku produkcyjnym w latach 2010–2019 wzrosła z 94 do 125 (wzrost o 1/3). Tendencja obrazująca poprawę w tym zakresie dotyczy całej Polski. Rozkład miary w przestrzeni jest trwały i świadczy o podziale kraju na dwie części: zachodnią, o wyraźnie większej liczbie podmiotów w REGON (w relacji do liczby mieszkańców), i wschodnią, w której w gminach liczba podmiotów zarejestrowanych w REGON jest niższa. Na tę zależność nakłada się jednak druga, związana z przestrzennym rozkładem dużych miast i części miast średniej wielkości. W strefach podmiejskich liczba zarejestrowanych podmiotów jest zdecydowanie większa niż na obszarach położonych z dala od ośrodków miejskich. Warto jednak pamiętać o tym, że dane z systemu REGON mają wiele zalet, ale również (o czym pisaliśmy w poprzednich opracowaniach MROW) wiele wad.

Pewną korektę do opisanych wyżej zjawisk wprowadzają dane Ministerstwa Finansów dotyczące podatników prowadzących działalność gospodarczą poza rolnictwem. Dane pochodzące z tego źródła można uznać za bardziej wiarygodne, nie zawierają one bowiem informacji o podmiotach, które – choć są zarejestrowane – nie podejmują działalności lub zaprzestały jej bez wyrejestrowywania. Liczba podatników prowadzących działalność gospodarczą rozliczających się podatkiem PIT i płatników CIT na 1000 mieszkańców zwiększyła się po 2015 r. o 17% (do wartości 50 podatników na 1000 osób).

Rysunek 21. Syntetyczna miara oceny w zakresie rozwoju funkcji pozarolniczych (SPR)

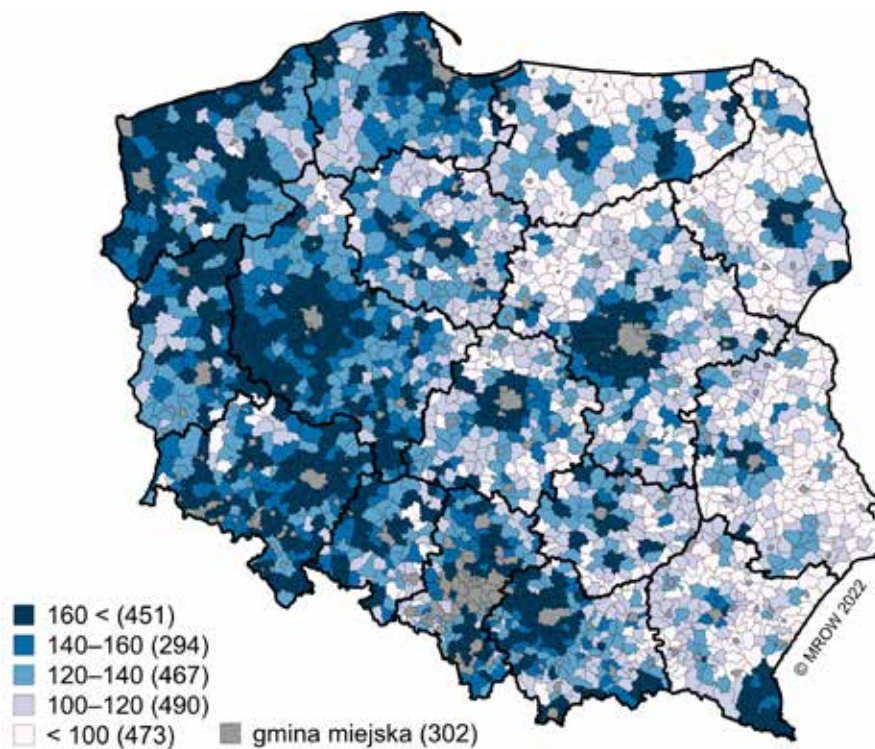
Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2022.

Rozkład przestrzenny wskaźnika charakteryzującego wielkość tak mierzonego sektora pozarolniczego na wsi potwierdza przede wszystkim znaczenie położenia w sąsiedztwie miasta regionalnego, a także – choć w mniejszym stopniu – stolic wojewódzkich sprzed 1999 r. Wyjaśnia także dostępność głównych w regionie rynków miejskich, zwłaszcza rynku pracy. Mniej wyraźny (w porównaniu do wskaźnika utworzonego z danych REGON) jest podział na zachodnią i wschodnią część kraju. Wyjaśnieniem może być fakt, że w badanej dekadzie to właśnie w Polsce wschodniej częściej odnotowywano przyrost tak mierzonej przedsiębiorczości, a w zachodniej – spadek natężenia wskaźnika.

Rozwój funkcji pozarolniczych jest powiązany z położeniem względem miast, zwłaszcza siedzib władz regionalnych. Miasta położone we wschodniej części kraju (z wyjątkiem Warszawy) mają relatywnie mniejszy zasięg oddziaływania na pozarolniczy rozwój obszarów wiejskich niż te położone w części zachodniej. Na biegunie słabego rozwoju tych funkcji znajdują się obszary wiejskie trzech województw: lubelskiego, podlaskiego i warmińsko-mazurskiego, w których co najmniej 40% gmin trafiło do najniższej klasy pomiaru, a mniej niż 10% – do najwyższej. Proces rozwoju funkcji pozarolniczych w gminach jest w każdym województwie silnie zróżnicowany. Uwzględniając całokształt badania, można zauważyć, że bardzo wysoki poziom rozwoju funkcji pozarolniczych występuje nie tylko w strefach podaglomeracyjnych, lecz także tam, gdzie jest wysoki poziom rozwoju funkcji rolniczych (Wielkopolska, Dolny Śląsk, Kaszuby). Ponadto województwa warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie i część pomorskiego to regiony byłych PGR-ów, w których rozwój przebiega w nieco inny sposób, m.in. dlatego, że u mieszkańców tych obszarów trudno wyzwolić przedsiębiorczość, a jeszcze trudniejsze wydaje się jej utrzymanie.

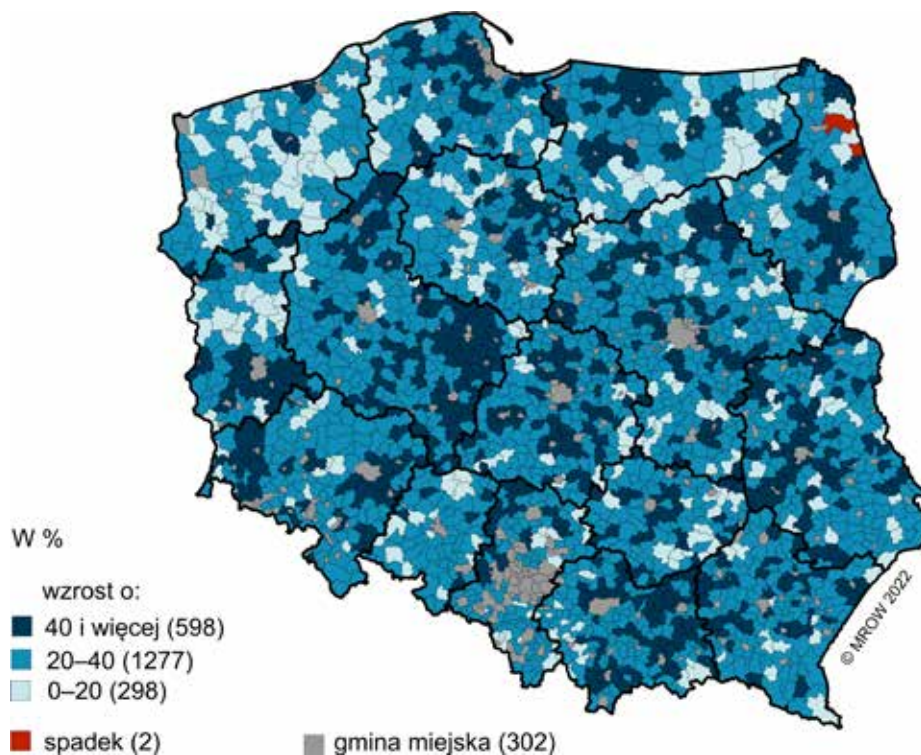
Zasadnicze zróżnicowanie przestrzenne rozwoju tych funkcji podlegało zmianom, ujawniając awans jednostek podmiejskich na skali pozycji gmin, a tym samym prowadząc do wzmacniania rozwoju funkcji pozarolniczych i zróżnicowania na osi centrum–peryferie. Przemiany w kierunku wielofunkcyjnej struktury gospodarczej w gminie, w której są one słabo zaawansowane, wiążą się z istotnymi awansami na skali pozycji jednostek (dotyczy to szczególnie wschodniej części kraju), co powoduje automatycznie utratę pozycji innych. Można to nazwać efektem niskiej bazy.

Rysunek 22. Liczba podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON na 1000 osób w wieku produkcyjnym (W13)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rysunek 23. Zmiana wartości wskaźnika W13 (liczba podmiotów zarejestrowanych w systemie REGON na 1000 osób w wieku produkcyjnym) między MROW 2014 i MROW 2022

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Lokalne finanse publiczne

Finanse lokalne w dużym stopniu są uwarunkowane czynnikami prawno-systemowymi, przejawiającymi się w zmianach zasad i przepisów, albo nakładaniem nowych zadań na gminy (takich jak wprowadzenie świadczenia wychowawczego 500+, wyprawki szkolnej 300+, absorpcji funduszy unijnych przez gminę itp.).

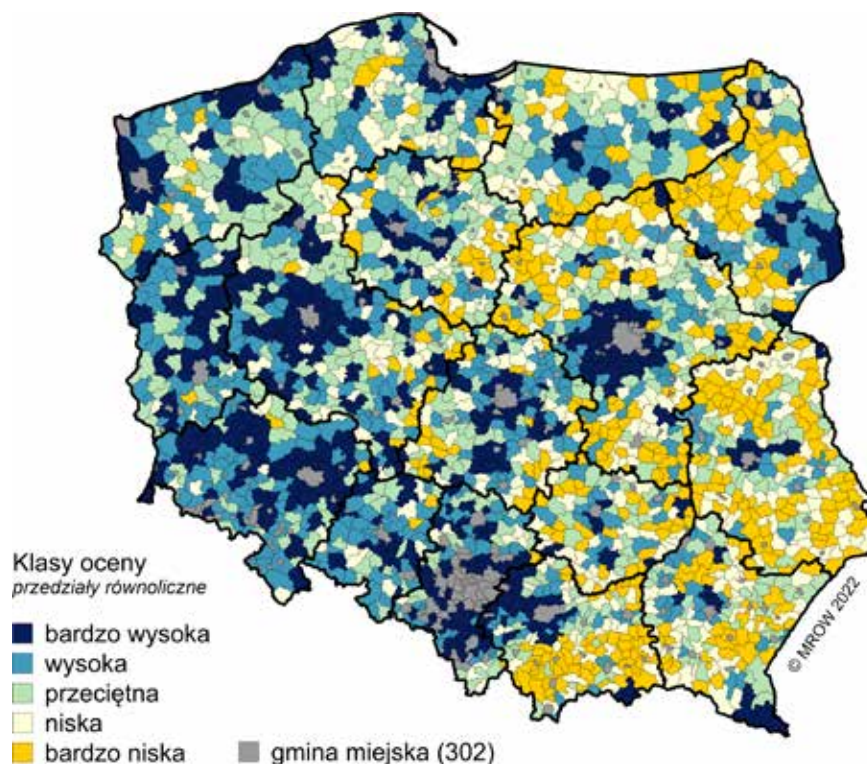
W badanej dekadzie nominalne dochody wszystkich gmin wzrosły, ale w strukturze budżetów lokalnych obserwowano zmiany. Dlatego podobieństwo rozkładów przestrzennych syntetycznej miary oceny w zakresie lokalnych finansów publicznych nie jest wysokie. Pomimo że dynamika zmian pozycji gmin w szeregu była przeciętna, to zauważa się, że gminy położone w miejskich obszarach funkcjonalnych poprawiały swoje pozycje, a najwięcej gmin tracących swoje pozycje było w województwach północnych.

Generalnie w rozkładzie przestrzennym kraju gminy o bardzo wysokiej ocenie z perspektywy finansów publicznych skupiają się wokół największych ośrodków miejskich. Poza dużymi miastami relatywnie dobra lub bardzo dobra sytuacja finansowa panuje w przeważającej części gmin w województwach śląskim, opolskim, dolnośląskim i lubuskim. Względnie niekorzystna sytuacja jest w dużej części gmin w województwach wschodnich. Wyjątkami są gminy okalające niektóre średniej wielkości miasta i gminy z tzw. cechami specyficznymi (jak gminy turystyczne, z obszarem *Natura 2000*, kopalniami itp.). Najniższe oceny dotyczą tzw. gmin peryferyjnych, położonych wokół granic województw mazowieckiego, łódzkiego i świętokrzyskiego, oraz względnie zwartych rejonów w województwach podlaskim, lubelskim, podkarpackim i małopolskim.

Pierwszym wskaźnikiem tej składowej jest udział procentowy dochodów własnych gminy w dochodach ogółem. Jego wysokość świadczy o autonomii finansowej gminy – im jest on wyższy, tym wyższa mierzona w ten sposób autonomia. W latach 2010–2019 mediana tego wskaźnika wzrosła z 33% do 34% w ujęciu ogólnokrajowym. Warto jednak uzupełnić, że między 2010 a 2015 r. doszła do 38,3%, po czym jej wartość spadła. Wpływ na to miało m.in. wprowadzenie w 2016 r. świadczenia 500+, które znacząco zmieniło strukturę dochodów samorządów lokalnych. Największy spadek udziału dochodów własnych w dochodach ogółem dotyczył gmin położonych w pobliżu głównych ośrodków regionalnych kraju.

Wskaźnik dochodów podatkowych (tzw. G) w relacji do średniej krajowej stanowi podstawę do wyliczenia wysokości otrzymywanych subwencji oraz określa zobowiązanie najbogatszych gmin do wpłaty „janosikowego”. Mediana wskaźnika, analogicznie jak przy udziale dochodów własnych w latach 2010–2019, wzrosła z 62,3 do 65,9. Płatnicy „janosikowego” stanowią grupę niedużą, ale rosnącą – w 2010 r. było ich 72, w 2015 – 92, a w 2019 – 84. Z kolei liczba gmin kwalifikujących się do otrzymania kwoty podstawowej części wyrównawczej subwencji ogólnej spadła z 1849 do 1750. System wyrównywania dochodów, mimo wielu zastrzeżeń natury prawno-systemowej i ekonomicznej, w pewnym stopniu spełnia swoją rolę, gdyż dystans gmin najmniej zamożnych do średniej krajowej się zmniejsza.

Kolejny wskaźnik, dotyczący dochodów budżetów gmin z podatków PIT i CIT na mieszkańca, informuje o wkładzie, który wnoszą do lokalnego budżetu mieszkańcy oraz firmy, odprowadzając podatek dochodowy. Pomimo że wartość tego wskaźnika systematycznie rosła, uzyskując w 2019 r. niemal 200% poziomu z 2010 r., to wykazuje on małe zmiany rozkładu przestrzennego.

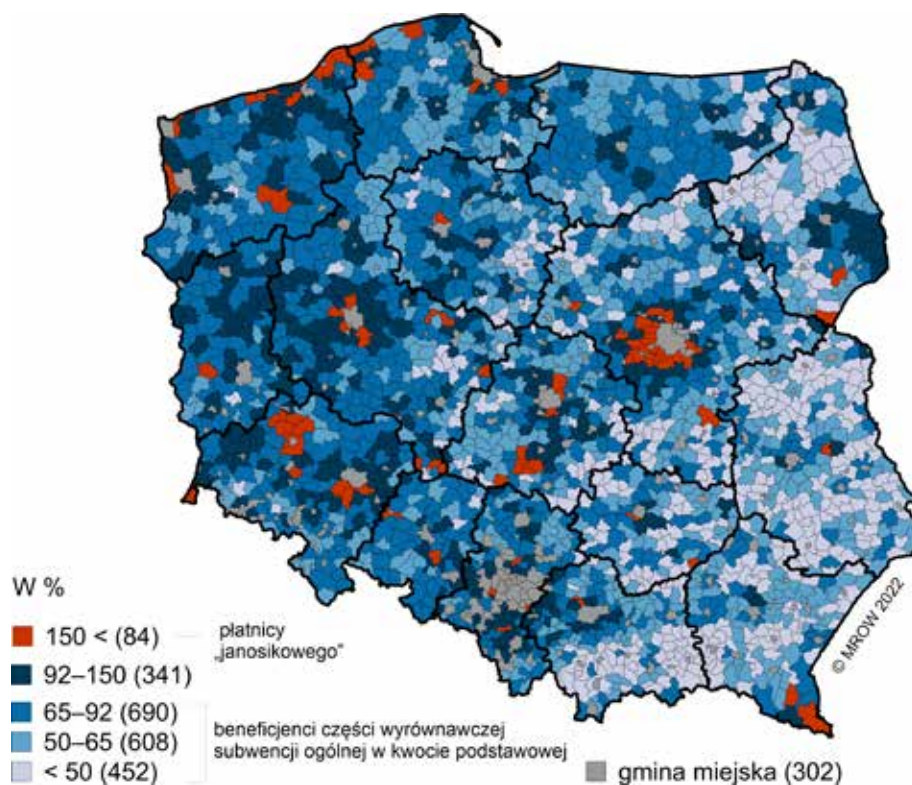

Rysunek 24. Syntetyczna miara oceny w zakresie lokalnych finansów publicznych (F)
 Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2022.

Kolejne dwa wskaźniki wiążą się z możliwościami finansowymi gminy. Pierwszy to udział procentowy środków na finansowanie oraz współfinansowanie programów i projektów unijnych w dochodach ogółem gminy. W 2019 r. wyniósł on 3,6%, co jest wartością dwa i pół razy niższą niż w 2010 r. Należy wyjaśnić, że dotychczasowe trzy etapy MROW powstawały w okresie programowania UE na lata 2007–2013 (zakończonym 31 grudnia 2015 r.), a trwająca jeszcze perspektywa 2014–2020 *de facto* rozpoczęła się w 2016 r. (zakończy się 31 grudnia 2023 r.). Prawdopodobnie sprawia to, że brak jest korelacji między danymi z I i IV etapu MROW.

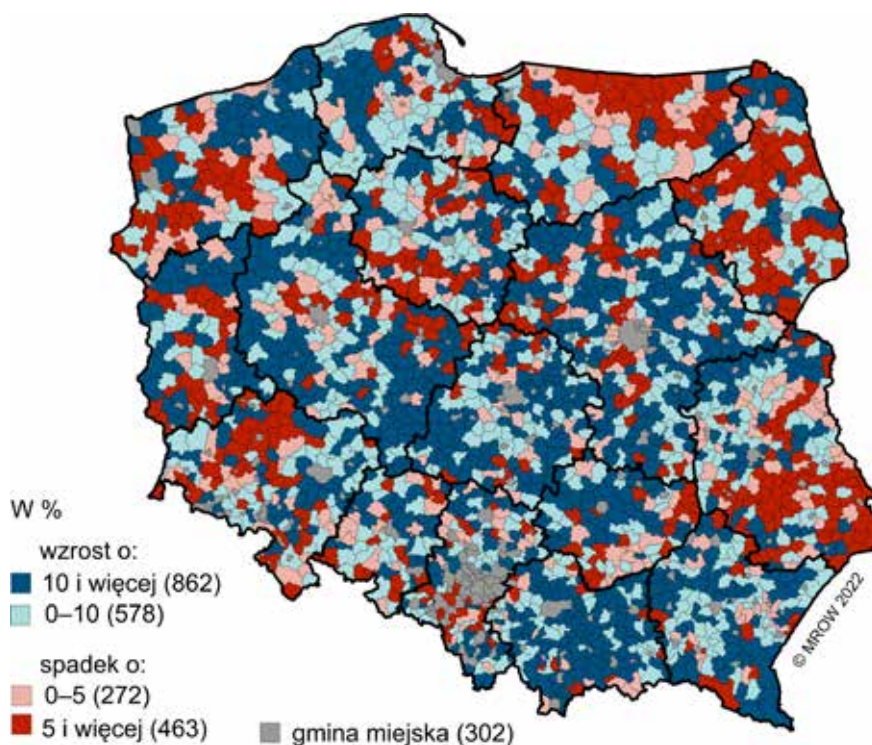
Ostatnim wskaźnikiem jest udział procentowy wydatków majątkowych w ogóle wydatków budżetu gminy. Około 1/3 tej kategorii wydatków pochłaniają w gminach inwestycje transportowe, a dalej: gospodarka komunalna (27%), kultura (10,8%), oświata (9%) i gospodarka mieszkaniowa (6,6%). Mediana wskaźnika w latach 2010–2015 spadła z 22,4% do 15,8% i do 2019 r. zwiększyła się tylko do 16,3%. Korelację między rozkładem przestrzennym danych z lat 2010 i 2019 należy określić jako słabą. Utrzymała się natomiast wysoka korelacja wydatków majątkowych z udziałem środków na realizację projektów unijnych.

Rysunek 25. Wskaźnik G w relacji do średniej krajowej (W17)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MF.

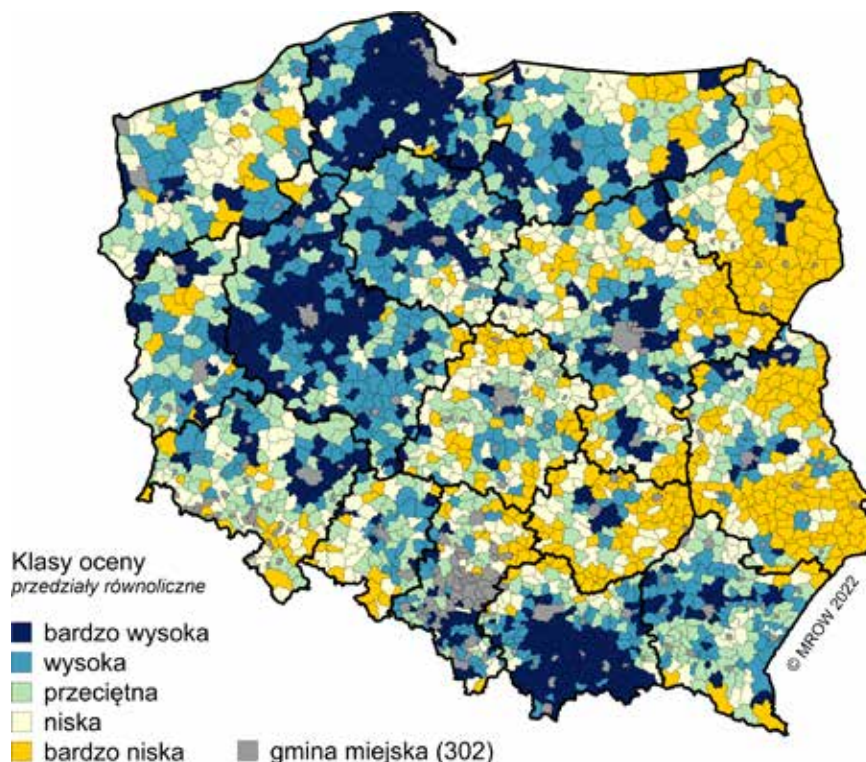
Rysunek 26. Zmiana wartości wskaźnika W17 (wskaźnik G w relacji do średniej krajowej) między MROW 2014 i MROW 2022

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Problematyka demograficzna

W ciągu dekady objętej badaniami sytuacja demograficzna znacząco się pogorszyła. Odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym zwiększył się o 1/5 (do wartości 19,2%). Druga dekada XXI w. to okres intensywnego starzenia się demograficznego wsi, który w 2019 r. doprowadził do tego, że udział osób w wieku przedprodukcyjnym w populacji jest niemalże taki sam jak osób w wieku poprodukcyjnym. Przeciętna wartość wskaźnika określającego relację dzieci – ludzie starzy z poziomu niemal równego jedności w 2010 r. spadła. Po 10 latach przeciętnie na polskiej wsi na jedną osobę w wieku 60 lat i więcej przypadają 0,7 osoby w wieku od 0 do 14 lat. Potwierdza to, że obecne trendy demograficzne na wsi kształtują strukturę populacji zmierzającą w kierunku piramidy trwale regresywnej. Omówione wskaźniki dotyczą kierunku zmian o charakterze trendu w dłuższym czasie; obecne zmiany – niezależnie od ich trwałości – charakteryzuje przyrost naturalny. Przeciętna wartość współczynnika przyrostu naturalnego zmniejszyła się w tym okresie. Co więcej, z poziomu dodatniego (+0,8‰) przeszła w ujemny (-0,7‰). Jest to zmienna o względnie trwałym rozkładzie przestrzennym.

Najbardziej niekorzystna sytuacja demograficzna ukształtowała się w Polsce wschodniej. Większe skupiska gmin o niekorzystnej strukturze demograficznej występują również w województwach centralnych. Względnie korzystniejsza sytuacja w województwie mazowieckim wiąże się ze stosunkowo rozległą strefą podmiejską wokół Warszawy. Dla tej części kraju charakterystyczne jest to, że w wielu miejscach łańcuchy gmin zakwalifikowanych do klasy najbardziej niekorzystnej oceny ciągną się wzdłuż granic województw, z dala od miast o dużej i średniej wielkości. Pozwala to stwierdzić, że są one

Rysunek 27. Syntetyczna miara oceny w zakresie problematyki demograficznej (D)

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2022.

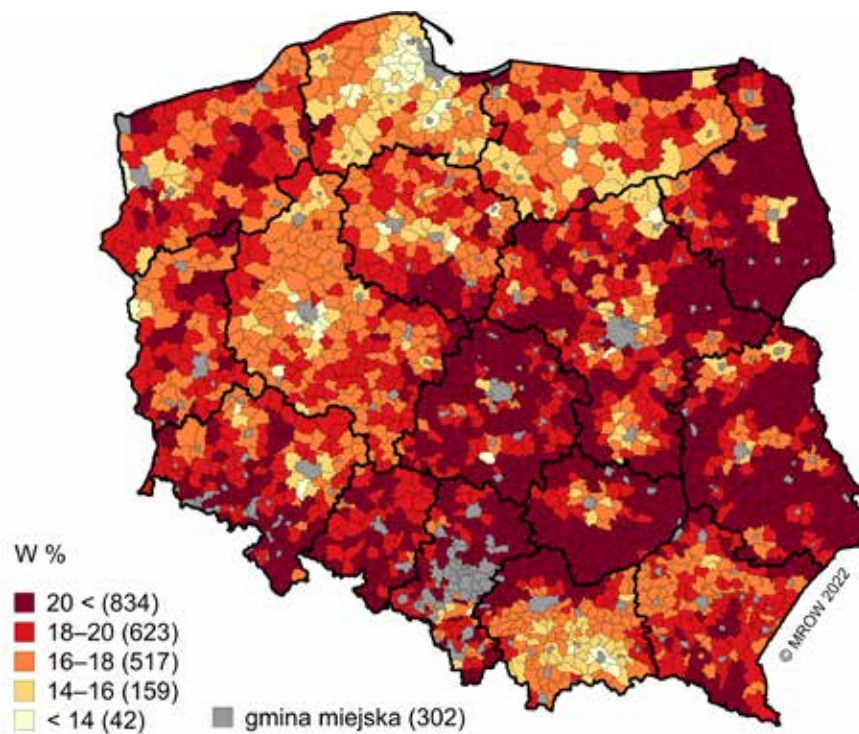
położone peryferyjnie w relacji do ośrodków miejskich. Przypomnijmy, że województwa wschodnie i centralne w przeszłości stanowiły w przybliżeniu tereny zaboru rosyjskiego, a obecnie cechuje je relatywnie duży udział obszarów wiejskich o tradycyjnym rolnictwie rodzinnym. Niekorzystne procesy demograficzne ujawniają się także na obszarach tzw. Ziemi Zachodnich i Północnych, nie tworzą tam jednak dużych skupisk. Dotyczy to szczególnie gmin popegeerowskich środkowego Pomorza, Warmii i południowego pogranicza Sudetów, gdzie w wyniku migracji powojennych w XX w. ukształtowała się młoda struktura demograficzna, z wysokim współczynnikiem urodzeń. Lata transformacji ustrojowej sprzyjały „drenażowi kapitału ludzkiego” z tych gmin, co pogłębiło efekt starzenia się populacji wiejskiej. Obecnie powojenna fala wyżu demograficznego lat 50. weszła już w wiek poprodukcyjny – w efekcie tempo starzenia się w ostatniej dekadzie wzrosło. Prognozy demograficzne wskazują, że ten niekorzystny trend będzie się pogłębiał.

Relatywnie najbardziej korzystne struktury demograficzne występują wokół większych ośrodków miejskich, zwłaszcza siedzib władz samorządów województw. Na tę ocenę wpływa napływ migracyjny młodych ludzi, którzy osiedlają się blisko dużych miast (rynków pracy). Relatywnie „młodsze” są też obszary wiejskie względnie homogeniczne kulturowo, z tradycyjnym modelem rodziny – często wielopokoleniowej, o wyższym wskaźniku dzietności (jak np. Małopolska, Kaszuby, Wielkopolska), a mniejszym udziale w migracjach wieś–miasto. Jak widać, ścieżki dojścia do korzystnych struktur demograficznych mogą być różne.

Analiza dynamiki zmian w zakresie sytuacji demograficznej w gminach ujawnia trzy prawidłowości. Po pierwsze, w badanym okresie występowały migracje z obszarów oddalonych od centrów miejskich do stref podmiejskich, które powiększały swoje zasięgi. Proporcja gmin zmniejszających zaludnienie do zwiększających zaludnienie wynosi obecnie 2 do 1. Po drugie, gminy, które już wcześniej miały niekorzystną strukturę ludności, np. gminy tzw. ściany wschodniej, znalazły się w takiej sytuacji, że dalsze pogarszanie się omawianych struktur przestało tam występować – jakby potencjał takiego pogarszania się został wyczerpany. Regres dotyczył natomiast w dalszym ciągu struktur w gminach położonych peryferyjnie w stosunku do pozarolniczych rynków pracy, co powiększało i modyfikowało niekorzystny biegun rozkładu. Po trzecie, względnie szybki wzrost udziału osób w wieku poprodukcyjnym notują tzw. Ziemię Zachodnią i Północną, które przez cały okres powojenny cechowała relatywnie najmłodsza struktura demograficzna.

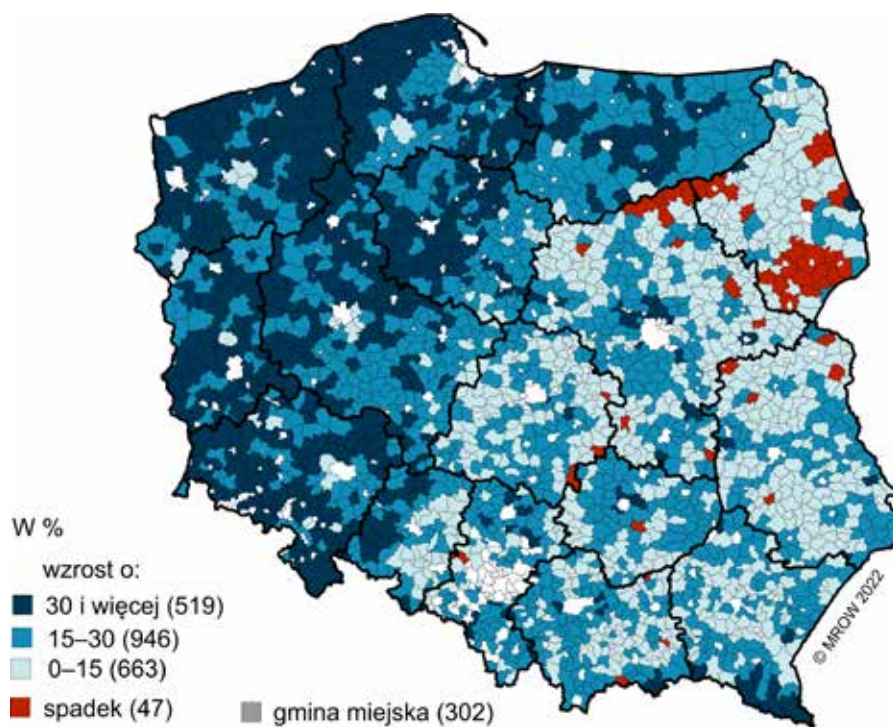
Choć stopień zaawansowania procesów demograficznych prowadzących do starzenia się populacji podlega zmianom (ale zaawansowanie tego zjawiska w mieście jest większe), to ich rozkład w przestrzeni w generalnym ujęciu pozostaje niezmienny. Jest to proces rozciągnięty w czasie znacznie bardziej niż badana druga dekada XXI w.

Rysunek 28. Odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym (W21)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Rysunek 29. Zmiana wartości wskaźnika W21 (odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym) między MROW 2014 i MROW 2022

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Stopień zrównoważenia rynku pracy

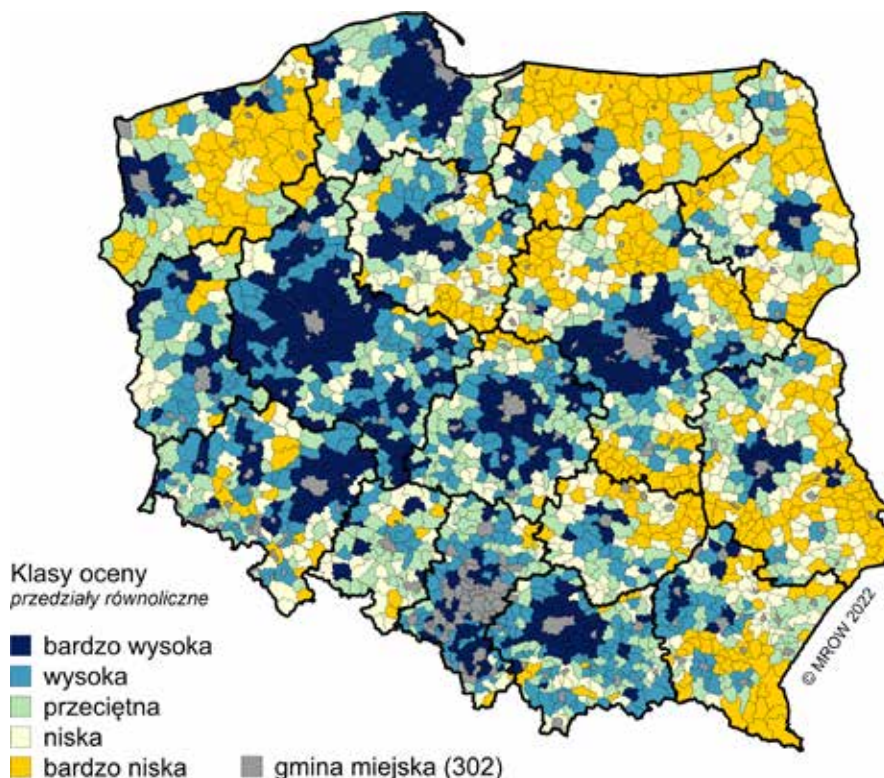
Kwestia równoważenia lokalnego rynku pracy na obszarach wiejskich zawiera wiele komplikacji związanych z jednej strony z ich przestrzennością, a z drugiej z faktem, że rolnictwo w Polsce w przeważającej części ma charakter rodzinny. Ta specyfika wpływa zarówno na popyt, jak i na podaż na rynku pracy. Popyt na pracę dla ludności wiejskiej w znacznej mierze jest obserwowany w miastach. Podaż pracy generowana przez ludność wiejską częściowo pochodzi z gospodarstw domowych rolników – z reguły są to dzieci osoby zarządzającej gospodarstwem. Ale rodzinny charakter gospodarstw powoduje, że mamy w nich do czynienia także ze zbędną (bezrobocie ukryte) i z marginalną (praca osób w wieku emerytalnym) siłą roboczą. Ponadto na sytuację na lokalnych rynkach pracy mają także wpływ procesy migracji.

W trakcie obserwowanej dekady zmiany w uszeregowaniu gmin według stopnia zrównoważenia lokalnego rynku pracy były względnie duże. Ta wysoka mobilność (dynamika) pozycji gmin na skali oceny nie przekładała się jednak na radykalne zmiany w przestrzennym rozkładzie zjawiska i główne kierunki różnicowania w dalszym ciągu się utrzymują. Dotyczy to m.in. niekorzystnej sytuacji na obszarach po byłych PGR-ach, na tzw. ścianie wschodniej oraz w gminach położonych na styku granic administracyjnych województw centralnych i wschodnich. Relatywnie korzystny obraz zjawiska ciągle widać w Wielkopolsce oraz na obszarach podmiejskich.

Rozkład przestrzenny gmin według oceny stopnia zrównoważenia lokalnego rynku pracy jest najbliższy rozkładowi oceny sytuacji demograficznej oraz zamożności i spójności społecznej. Wskazuje to na siłę atrakcyjności obszarów podmiejskich, na których popyt na pracę jest względnie duży, ludność – demograficznie młodsza, a społeczeństwo – relatywnie zamożne. Ponadto potwierdza to obserwacje związane z kierunkami migracji i czynnikami ekonomicznymi jako silnymi bodźcami wypychającymi i przyciągającymi migrantów.

Natężenie bezrobocia rejestrowanego w subpopulacji w wieku produkcyjnym na wsi jeszcze na początku omawianej dekady wykazywało wartość 9,6%, po czym odnotowano spadek o ponad połowę (do poziomu 4,1%). Prognozy demograficzne zapowiadały, że w Polsce bezrobocie będzie maleć ze względu na przebieg zmian struktury demograficznej. Dodatkowo ten proces został przyspieszony przez obniżenie wieku emerytalnego. Trzeba też pamiętać o tym, że ze względu na specyfikę procesów demograficznych w Polsce więcej ludzi osiągnęło wiek poprodukcyjny, niż weszło w wiek produkcyjny. W drugiej dekadzie XXI w. odnotowano również względnie wysoki wzrost gospodarczy, który wymagał większej liczby pracowników, a tym samym – zwiększenia zatrudnienia.

Poprawa sytuacji na rynku pracy mierzona tym wskaźnikiem ujawnia, że zmiany nie były równomierne w całym kraju. Największy spadek natężenia bezrobocia zanotowano w Wielkopolsce, co potwierdza tezę, że wysoki stopień wielofunkcyjności gospodarczej gminy potrafi generować kolejne miejsca pracy. Względnie wyższym spadkiem odznaczały się podmiejskie obszary ośrodków regionalnych. Pomimo że statystyczna wartość skali bezrobocia rejestrowanego jest oceniana jako niska (na granicy bezrobocia naturalnego), należy zwrócić uwagę na to, że w Polsce są gminy wiejskie, w których przekracza ono nawet 20%. Najwięcej zarejestrowanych bezrobotnych jest na obszarach, na których były zlokalizowane PGR-y, przede wszystkim w województwach zachodniopomorskim i warmińsko-mazurskim. Poza tym gminy o wysokim poziomie bezrobocia rejestrowanego są zlokalizowane na pograniczach województw mazowieckiego i świętokrzyskiego, mazowieckiego i kujawsko-pomorskiego, świętokrzyskiego i łódzkiego oraz w wąskim pasie wzdłuż wschodniej granicy.

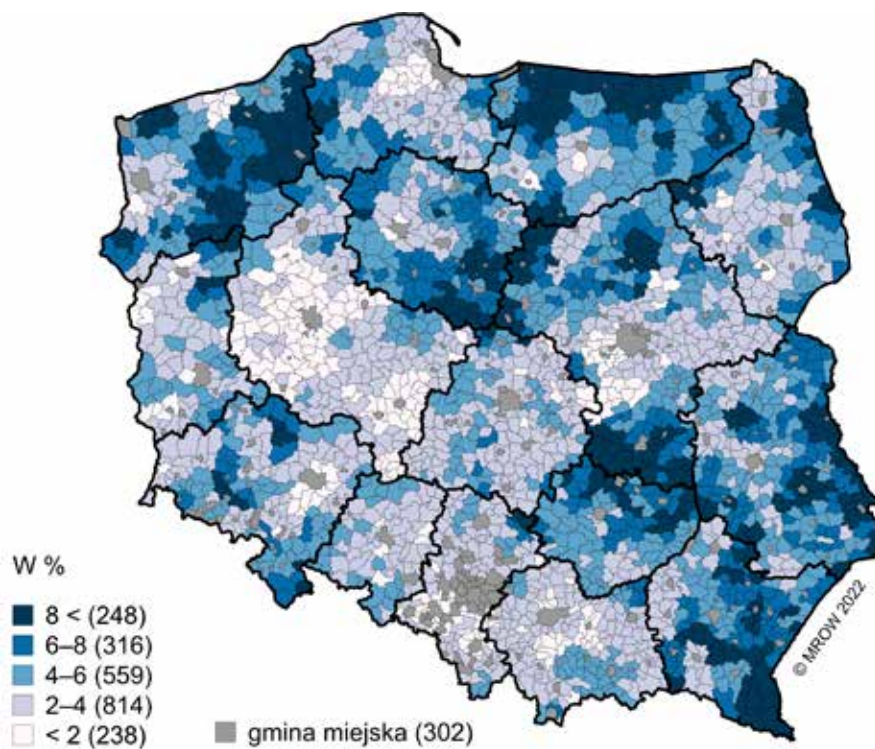

Rysunek 30. Syntetyczna miara oceny w zakresie stopnia zrównoważenia rynku pracy (RP)
 Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2022.

Kolejny wskaźnik wykorzystywany do oceny stopnia zrównoważenia rynku pracy ma za zadanie przybliżyć skalę zatrudnienia rolniczego w przeliczeniu na 100 ha. Wysokie zatrudnienie w relacji do powierzchni może oznaczać występowanie bezrobocia ukrytego w rolnictwie. Z drugiej strony utrzymywanie się rozdrobnienia obszarowego gospodarstw w wielu wypadkach jest powiązane z występowaniem znacznych zasobów pracy, które nie mogą na lokalnym rynku zostać przeniesione do działów pozarolniczych, gdyż te są słabo rozwinięte. Pojawiają się wówczas działy rodzinne, prowadzące do dalszego rozdrabniania ziem. Analiza ujawnia, że Polska z perspektywy zatrudnienia w rolnictwie w przeliczeniu na 100 ha dzieli się na dwa regiony: jeden obejmuje Polskę północną i zachodnią wraz z Wielkopolską, a drugi – resztę kraju. W pierwszym zatrudnienie na 100 ha nie przekracza ośmiu osób; w drugim, obejmującym Polskę centralną i wschodnią, jest znacznie wyższe, a w regionie południowo-wschodnim w wielu gminach przekracza 15 osób. Wydaje się, że tak silne zróżnicowanie regionalne omawianego wskaźnika nie może być wyjaśniane wyłącznie różnicą struktury obszarowej gospodarstw ani regionalnym zróżnicowaniem kierunków produkcji rolniczej.

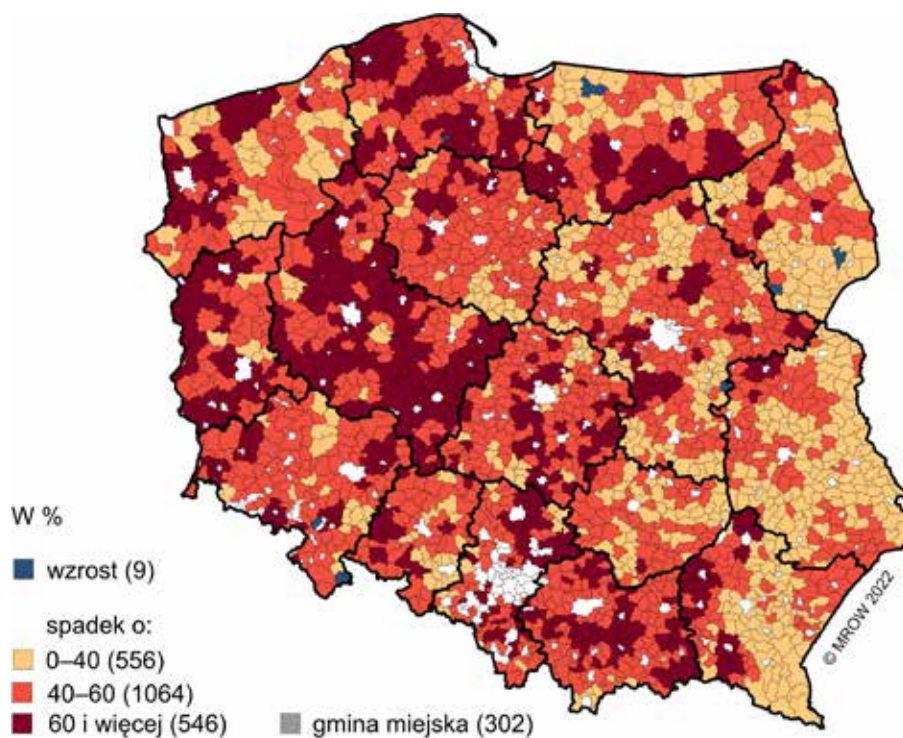
W latach 2010–2019 na ponad 2/3 obszaru Polski zanotowano spadek wartości wskaźnika większy niż 20%. Ten trend zaobserwowano przede wszystkim w Polsce zachodniej (największy spadek był w województwie zachodniopomorskim, w którym i tak poziom zatrudnienia rolniczego jest relatywnie niższy). Takim tendencjom sprzyjały stosunkowo korzystna struktura obszarowa i coraz bogatsza oferta pozarolniczego rynku pracy; mogły one też wynikać z braku następców w gospodarstwach rolnych.

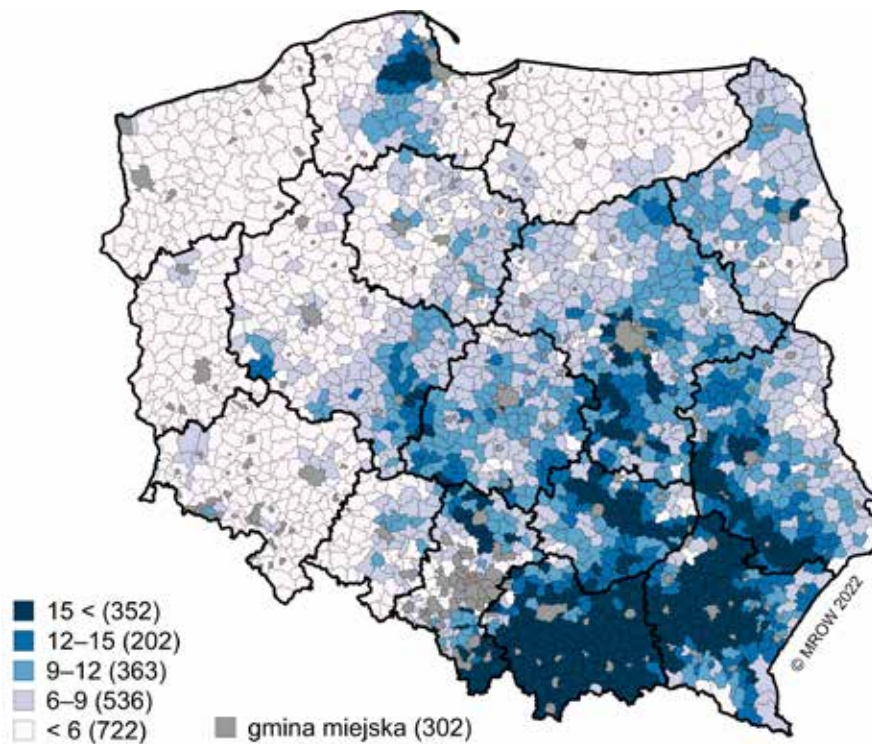
Rysunek 31. Odsetek bezrobotnych zarejestrowanych wśród ludności w wieku produkcyjnym (W25)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MRiPS i GUS.

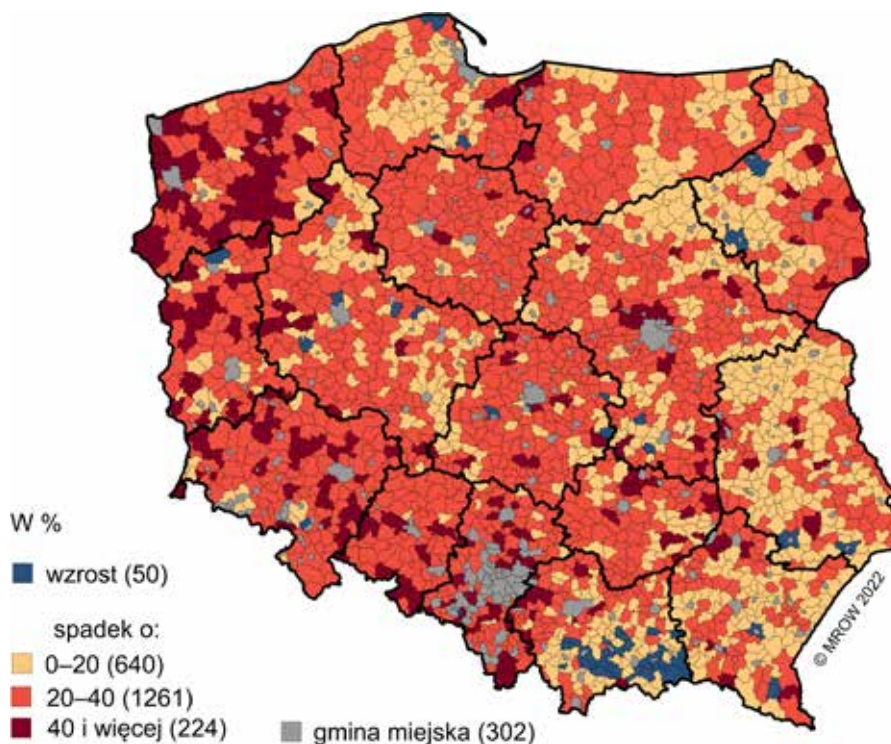

Rysunek 32. Zmiana wartości wskaźnika W25 (odsetek bezrobotnych zarejestrowanych wśród ludności w wieku produkcyjnym) między MROW 2014 i MROW 2022

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Rysunek 33. Ubezpieczeni (płacący składki) w KRUS na 100 ha użytków rolnych (W28)
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych KRUS i ARiMR.

Rysunek 34. Zmiana wartości wskaźnika W28 (ubezpieczeni [płacący składki] w KRUS na 100 ha użytków rolnych) między MROW 2014 i MROW 2022
 Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Problematyka edukacyjna

Z presją czynnika demograficznego na rynek edukacyjny mierzą się przede wszystkim samorządy. Malejąca liczba urodzeń i potencjalnych dzieci w szkołach wymusza redukcję placówek. W badanym okresie zmniejszała się liczba szkół na wsi, a liczba szkół w mieście pozostawała zasadniczo na niezmiennym poziomie. W 2017 r. zainicjowano kolejną reformę systemu edukacji, która zasadniczo stanowiła powrót do kształtu szkolnictwa z lat 90. ubiegłego stulecia⁵.

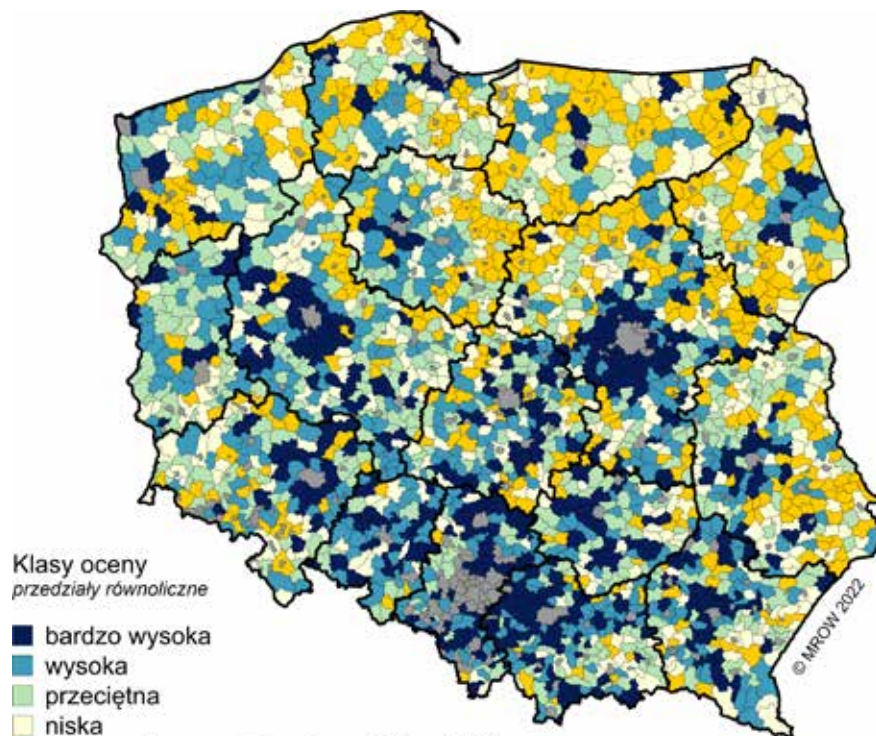
W omawianej dekadzie stosunek przeciętnej liczby uczniów szkół podstawowych w gminie do całkowitej liczby dzieci w tej gminie w wieku 7–15 lat systematycznie się zmniejszał: z poziomu 99,7% w 2010 r. do 88,7% w 2019 r. Oznacza to, że co dziesiąte dziecko jest posyłane do szkoły podstawowej poza gminą, w której jest zameldowane. Od roku szkolnego 2017/2018 obowiązkowym zadaniem własnym gmin jest zapewnienie prawa do korzystania z wychowania przedszkolnego. Mimo ustawowego obowiązku po 2016 r. tempo przyrostu znacznie wyhamowało. Przeciętnie w gminie udział dzieci w wieku od 3 do 5 lat objętych takimi formami opieki wyniósł: w 2010 r. – 48%, w 2015 r. – 67%, a w 2019 r. – 75,7%. Dane mogą świadczyć także o tym, że dzieci z obszarów wiejskich są dowożone do przedszkoli w miastach.

Odpowiednie przygotowanie edukacyjne wpływa pozytywnie na funkcjonowanie ekonomiczne oraz społeczne jednostek i zbiorowości. Dlatego wśród zmiennych problematyki edukacyjnej znajdują się także te, które odnoszą się do wyników egzaminów szkolnych. I tak np. w 2019 r. przeciętnie uczniowie szkół podstawowych zlokalizowanych na wsi uzyskali na egzaminach 50,7% możliwych do zdobycia punktów (zróżnicowanie tego wyniku w Polsce nie było duże). Rozkłady przestrzenne miary są ze sobą nisko skorelowane; świadczą o tym także duże przetasowania – awansu lub spadku – pozycji gmin w szeregu.

Rozpatrywanie problematyki edukacyjnej w ujęciu przestrzennym ma tę wadę, że istotne dane opisujące strukturę wykształcenia mieszkańców gminy pochodzą wyłącznie ze spisów powszechnych. Zatem brak możliwości systematycznego pomiaru wybranego poziomu wykształcenia spowodował włączenie miary substytutowej – odsetka radnych gminnych z wyższym wykształceniem. W kolejnych kadencjach nie nastąpiła istotna zmiana wskaźnika (wzrost z 71% w 2010 r. do 73% w 2019 r.). Na początku badania 100% składu rady z wyższym i ze średnim wykształceniem odnotowano w 54 gminach, a w ostatniej kadencji jest już 121 takich gmin (5,6%).

Relatywnie wyższym poziomem edukacji odznaczają się – podobnie jak w większości analizowanych składowych – gminy otaczające duże miasta. Im większe oddalenie od centrum wojewódzkiego, tym niższa ocena edukacji, co widać szczególnie w województwach mazowieckim, podlaskim, lubelskim, kujawsko-pomorskim i warmińsko-mazurskim. Wokół granic wymienionych województw tworzą się strefy z przewagą bardzo niskich i niskich ocen problematyki edukacyjnej. Potwierdza się zidentyfikowana w trakcie poprzednich etapów badań MROW prawidłowość o relatywnie lepszej edukacji w Polsce południowej w stosunku do reszty kraju. Najwyższe oceny osiągnęły gminy w pasie od Rzeszowa po Wrocław. W ujęciu wojewódzkim relatywnie najlepsza sytuacja panuje w trzech województwach: małopolskim, opolskim i śląskim; w tym ostatnim 8 na 10 gmin uzyskało oceny dobre lub bardzo dobre. Kolejną grupę stanowią województwa o zrównoważonej strukturze ocen, tj. dolnośląskie, kujawsko-pomorskie,

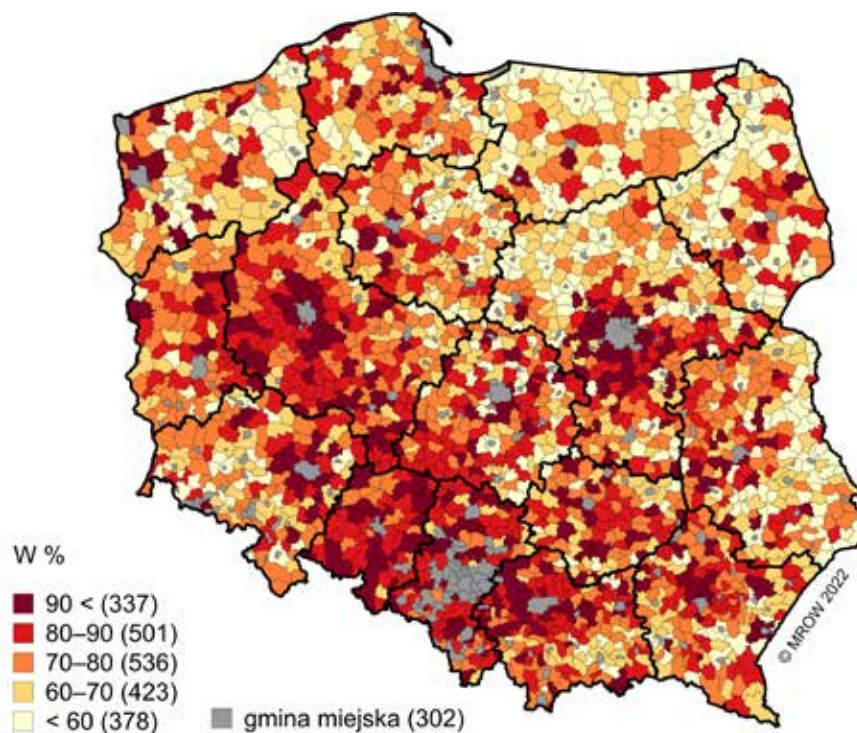
⁵ W związku z reformą (Dz.U. 2017, poz. 60) musiały zostać zmodyfikowane wskaźniki opisujące problematykę edukacyjną. Jeden wskaźnik ze względu na likwidację gimnazjów został wyłączony z analizy, a rozkład wag zoptymalizowano.

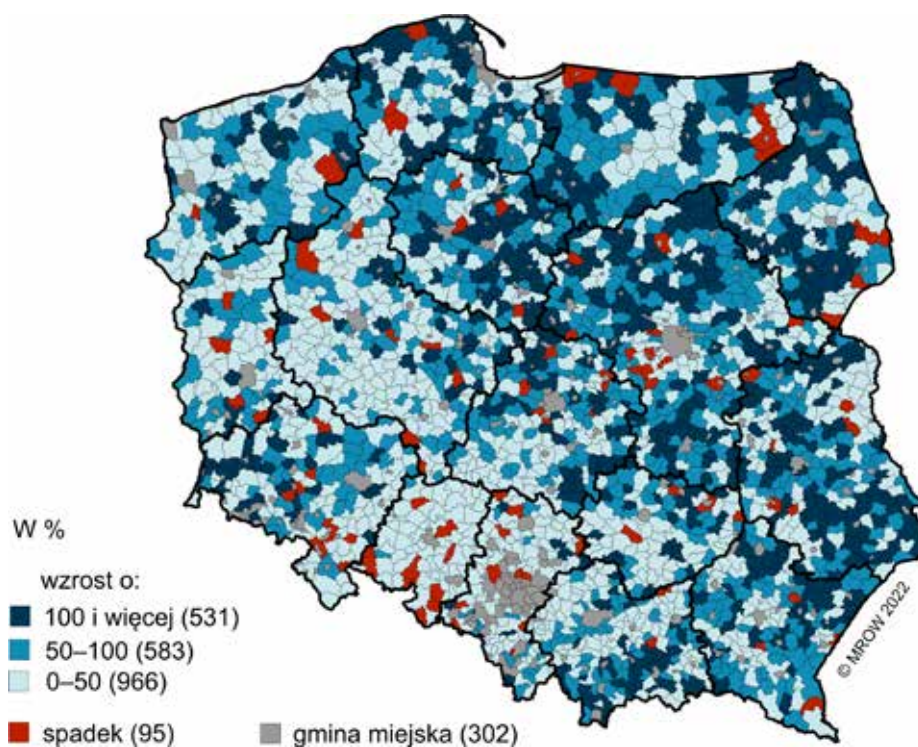
Rysunek 35. Syntetyczna miara oceny w zakresie problematyki edukacyjnej (E)
 Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2022.

lubelskie, łódzkie, lubuskie, świętokrzyskie i wielkopolskie. Na drugim biegunie znalazły się trzy województwa: podlaskie, pomorskie i warmińsko-mazurskie. Syntetyczna ocena problematyki edukacyjnej jest w wymienionych regionach relatywnie najniższa – około 3/4 gmin w każdym z nich charakteryzuje niska lub bardzo niska ocena tej składowej.

Między I a IV etapem MROW zachodziły znaczące zmiany pozycji gmin na skali porządkowej. Współczynnik korelacji między szeregami rangowymi gmin dla składowej „problematyka edukacyjna” uzyskał najniższą wartość spośród wszystkich składowych w badaniu.

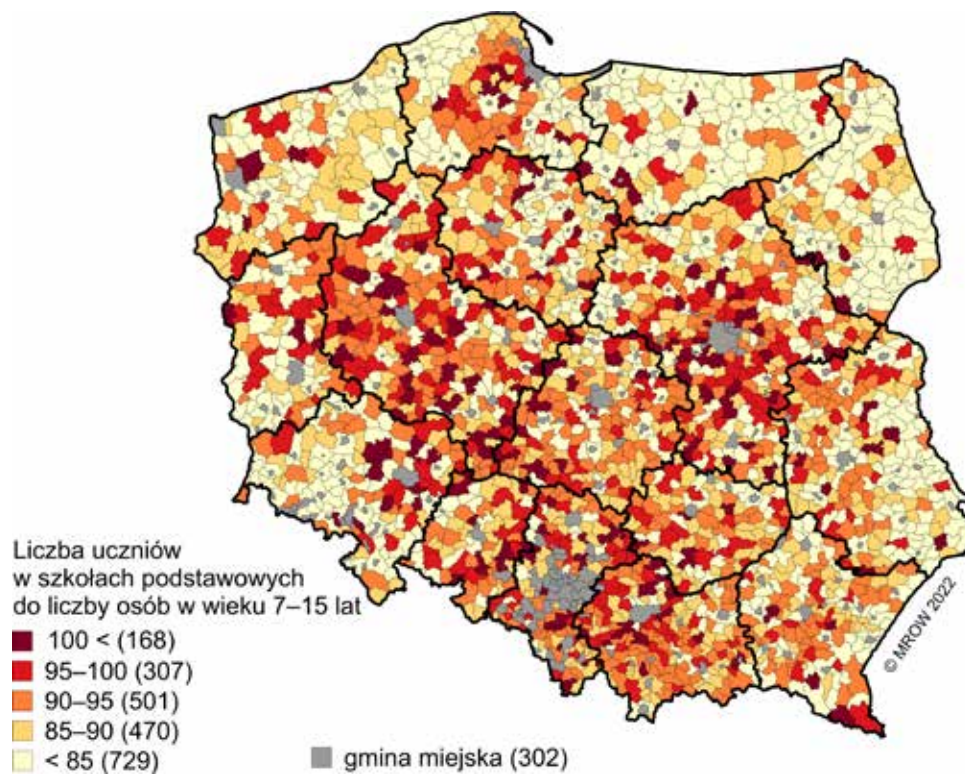

Rysunek 36. Odsetek dzieci uczęszczających do przedszkola w wieku 3–5 lat (W29)
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

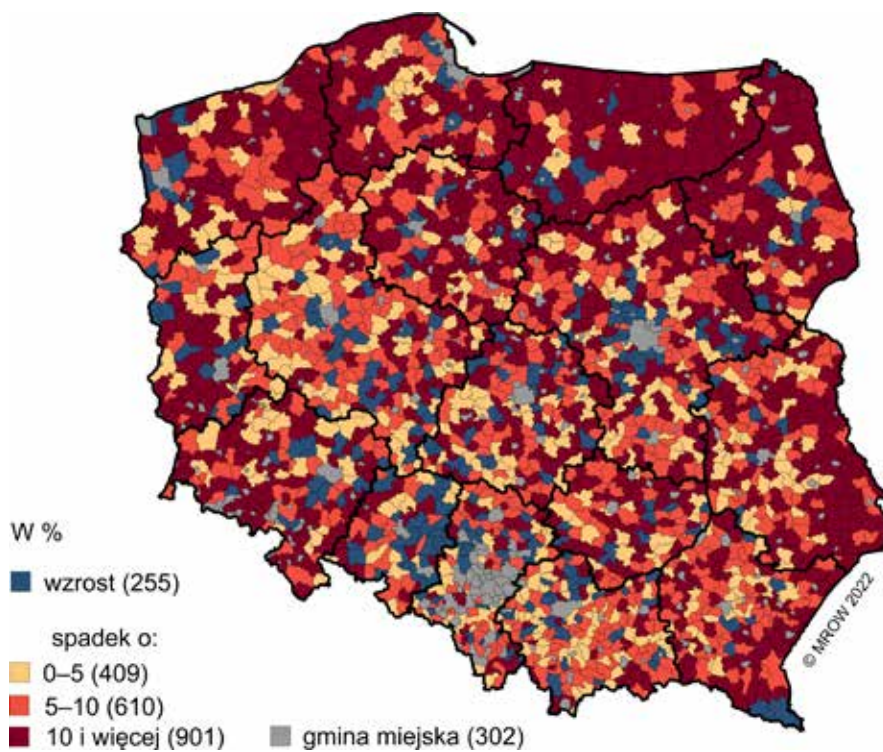

Rysunek 37. Zmiana wartości wskaźnika W29 (odsetek dzieci uczęszczających do przedszkola w wieku 3–5 lat) między MROW 2014 i MROW 2022
Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Rysunek 38. Współczynnik skolaryzacji brutto na poziomie szkoły podstawowej (W30)
 Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rysunek 39. Zmiana wartości wskaźnika W30 (współczynnik skolaryzacji brutto na poziomie szkoły podstawowej) między MROW 2014 i MROW 2022
 Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Aktywność społeczna

Aktywność społeczna przejawia się m.in. skłonnością do włączania się w sprawy uważane za słuszne, umiejętnością samoorganizacji dla realizacji celów ważnych społecznie oraz poczuciem, że poprzez działania oddolne uzyskuje się wpływ na rozwój wspólnoty. Wyniki wskazują na relatywnie dynamiczne przemiany zachodzące pod względem aktywności społecznej, które w badanym okresie manifestują się zmianą wzorca przestrzennego uczestnictwa w wyborach lokalnych i centralnych, a także terytorializacją polityk rozwoju regionalnego i lokalnego ukierunkowanych na aktywizację społeczności lokalnych.

Przejawem aktywności obywatelskiej o charakterze indywidualnej aktywności politycznej jest korzystanie z czynnego prawa wyborczego. Przeciętna frekwencja w I turze wyborów wójtów i burmistrzów w 2018 r. wyniosła 55,8% (w latach 2010 i 2014 odpowiednio 53,3% i 53,5%). Z kolei przeciętna frekwencja w I turze wyborów prezydenckich w 2020 r. sięgnęła rekordowych 60,6% (w latach 2010 i 2015 odpowiednio 48,7% i 43,9%). W porównaniu z I etapem MROW frekwencja w wyborach prezydenckich okazała się bardziej stabilna przestrzennie od frekwencji w głosowaniu na wójtów i burmistrzów.

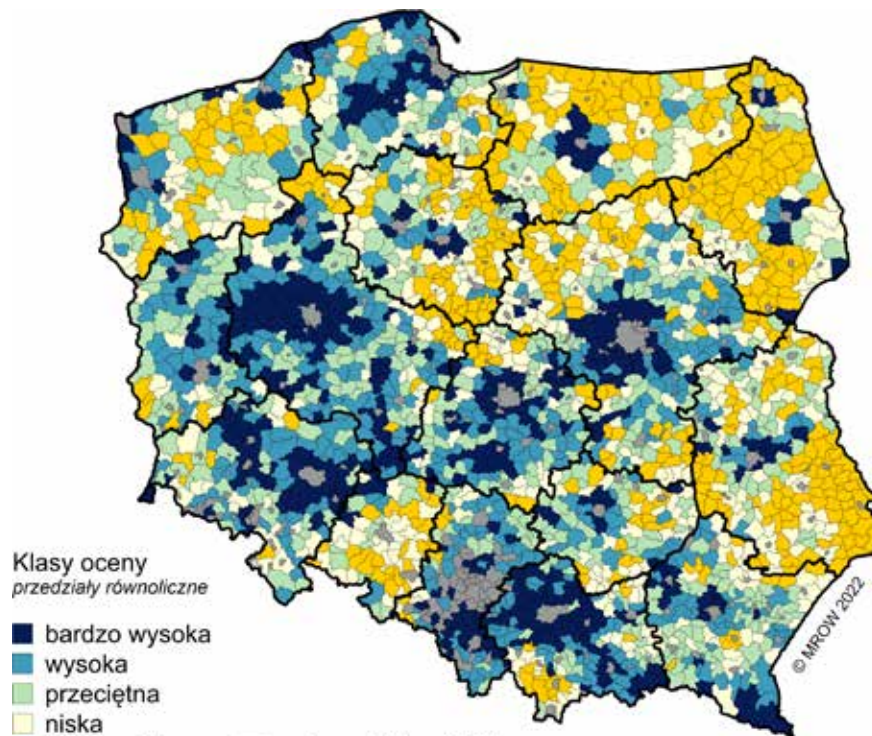
Kolejnym przejawem aktywności obywatelskiej jest liczba organizacji pozarządowych (NGOs) na 10 tys. ludności. Od 2010 r. przeciętna liczba NGOs wzrosła z około 24 do 33 na każde 10 tys. osób, przy zachowaniu stosunkowo wysokiej stabilności przestrzennej rozkładu. W Polsce jest zarejestrowanych około 140 tys. NGOs, ale tylko połowa z nich pozostaje aktywna. Ich liczba (wraz z OSP) w gminach wiejskich i miejsko-wiejskich jest szacowana na około 60 tys.

Odsetek podatników PIT przekazujących 1% na organizacje pożytku publicznego (OPP) jest wskaźnikiem, którego wartość systematycznie rośnie. W 2010 r. co trzeci podatnik przekazał 1% na OPP, a w 2019 r. taką decyzję podjęła prawie co druga osoba. Rozkład przestrzenny wskaźnika pozostał względnie stabilny w porównaniu z rokiem bazowym.

Kolejne dwa wskaźniki są powiązane z aktywnością i ze skutecznością w pozyskiwaniu środków z UE na różne (szeroko pojęte) cele rozwoju lokalnego. Wartość wniosków o dofinansowanie projektów współfinansowanych ze środków Unii Europejskiej na lata 2014–2020 na 1 mieszkańca (w zł) wyniosła w 2019 r. w gminach przeciętnie 4,3 tys. zł. Wskaźnik odznacza się bardzo wysoką dyspersją oraz rozkładem z dużą liczbą wartości odstających. Z kolei liczba wniosków o dofinansowanie projektów w ramach podejścia LEADER na lata 2014–2020 złożonych za pośrednictwem LGD wyniosła 10,6 na 10 tys. mieszkańców (wobec 8,4 w 2010 r. i 28,7 w 2014 r.). Ze względu na dwie różne perspektywy finansowe dotyczące lat 2010–2019 korelacja między danymi jest słaba.

Ta duża liczba zmiennych w pewnym sensie ma rekompensować brak miernika, który opisywałby zdolność mieszkańców do wspólnego działania w interesie społecznym. Dlatego w pomiarze za pomocą sześciu wskaźników empirycznych uwzględnia się postawę obywatelską (aktywność obywatelską), tworzone instytucje nieformalne i formalne (społeczeństwo obywatelskie), a także aktywność w aplikowaniu o zewnętrzne wsparcie finansowe (aktywność w podejmowaniu inicjatyw społeczno-gospodarczych na rzecz rozwoju środowiska lokalnego). Wszystkie wskaźniki opisują brak lub słabą korelację z miarą syntetyczną składowej.

Ocena dynamiki przemian dla składowej „aktywność społeczna” wskazuje na dużą rozpiętość przedziału przeciętnego awansu lub straty pozycji gmin w szeregu rangowym dla 2019 r. wobec 2010 r. (to druga wartość po składowej „edukacja”), co oznacza niską stabilność rankingu gmin w kolejnych etapach. Korelacja między rozkładem

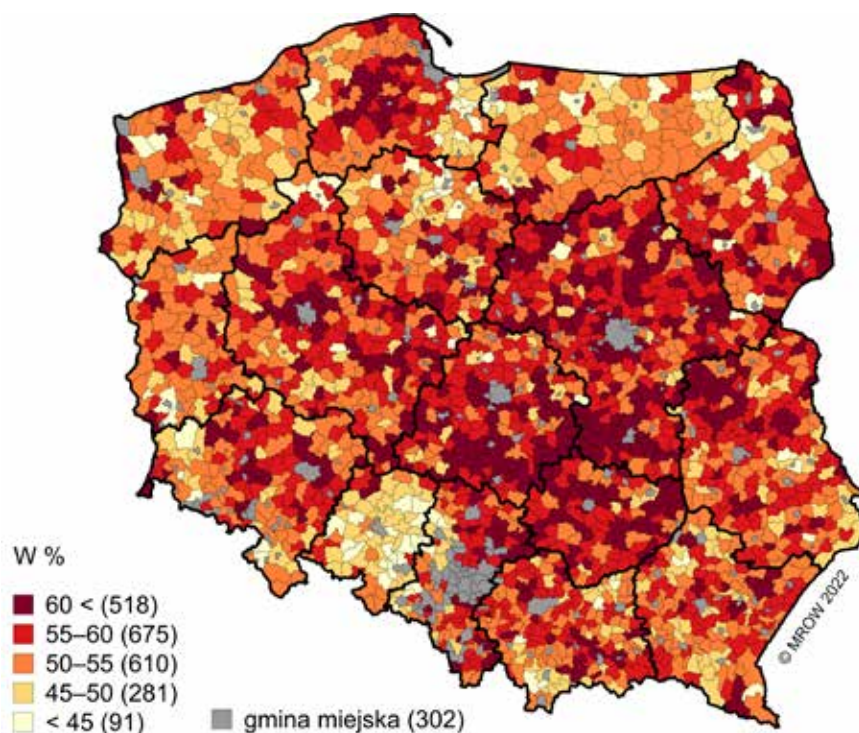

Rysunek 40. Syntetyczna miara oceny w zakresie aktywności społecznej (AS)

Źródło: opracowanie własne – MROW 2022.

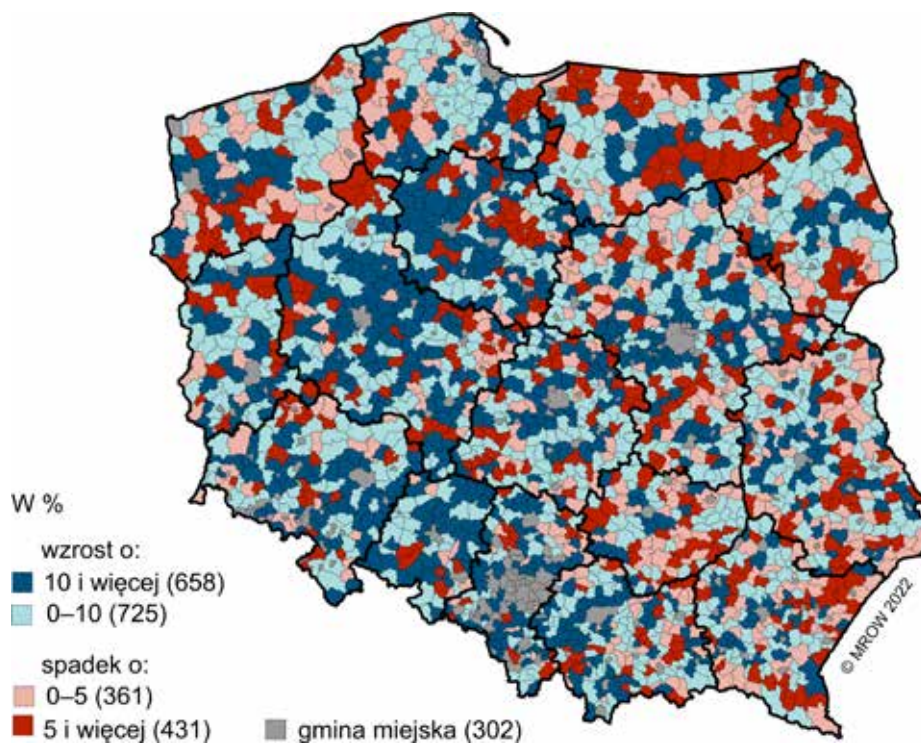
przestrzennym z pierwszego i ostatniego etapu badania jest jedną z najniższych spośród wszystkich składowych. Najwyższe oceny aktywności społecznej uzyskały gminy zlokalizowane wokół stolic województw, a także innych dużych miast. W zestawieniu regionalnym najkorzystniej wypadają województwa dolnośląskie, łódzkie, małopolskie, śląskie i wielkopolskie, w których od 50 do ponad 70% gmin dotyczy bardzo wysoka lub wysoka klasa oceny, a udział w klasach niskiej i bardzo niskiej nie przekracza w nich 20%. Generalnie wyższą aktywnością wykazują się społeczności lokalne w południowo-zachodniej części kraju niż w północno-wschodniej. W tej drugiej grupie znajdują się województwa o proporcjach udziału gmin o odwrotnych wysokich i niskich ocenach omawianej składowej, zwłaszcza podlaskie, lubelskie, świętokrzyskie, kujawsko-pomorskie, warmińsko-mazurskie i zachodniopomorskie. Z kolei najbardziej równomierną strukturą cechuje się województwo mazowieckie, w którym każda z klas oceny liczy niemal po tyle samo gmin.

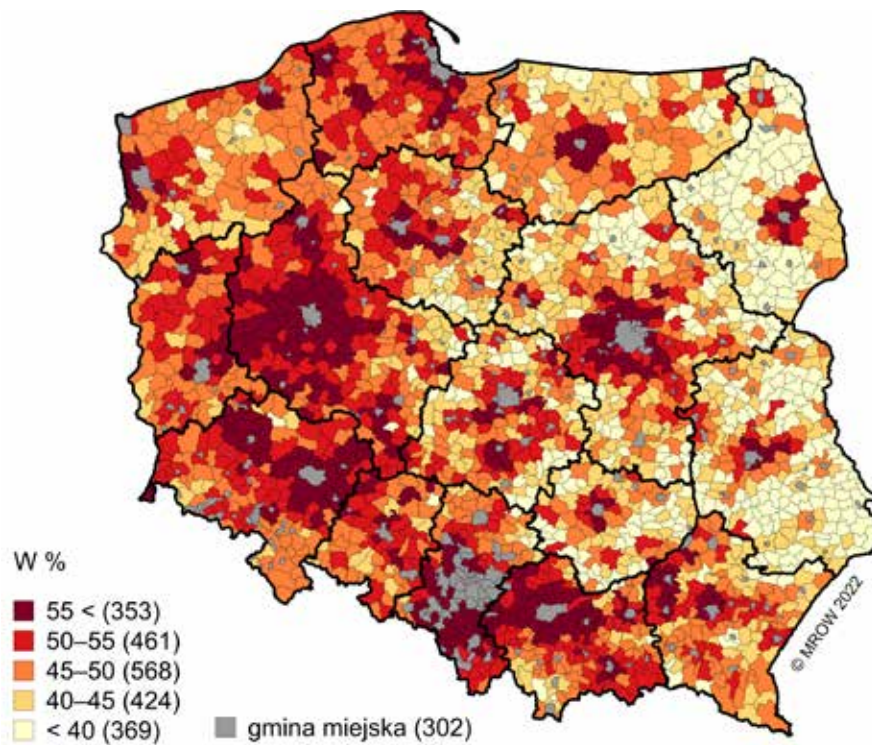
Rysunek 41. Frekwencja wyborcza w wyborach samorządowych (wójtów i burmistrzów, I tura) (W34)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych PKW.

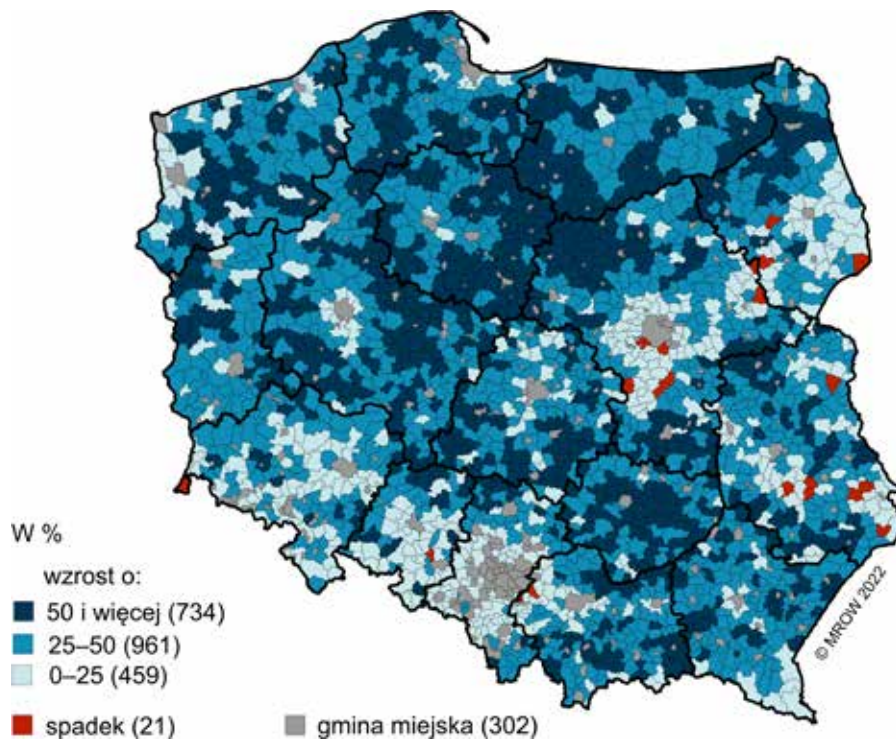
Rysunek 42. Zmiana wartości wskaźnika W34 (frekwencja wyborcza w wyborach samorządowych [wójtów i burmistrzów, I tura]) między MROW 2014 i MROW 2022

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2022.

Rysunek 43. Odsetek podatników PIT przekazujących 1% na organizacje pożytku publicznego (W37)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MF.

Rysunek 44. Zmiana wartości wskaźnika W37 (odsetek podatników PIT przekazujących 1% na organizacje pożytku publicznego) między MROW 2014 i MROW 2022

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2022.

Spójność i zamożność społeczności lokalnej

W założonej strukturze analizy poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego komponent „zamożność i spójność społeczności lokalnej” był pomyślany jako zestaw wskaźników empirycznych, które mają opisywać problemy zarówno zamożności rozumianej jako jeden z celów rozwoju, jak i rozwarstwienia. Zamożność (mierzoną za pomocą wskaźników związanych z dochodami) oraz spójność – a więc pośrednio problem kosztów społecznych uzyskanego poziomu zamożności – uzupełnia kwestia kompetencji mieszkańców, pozwalających im na sprawne funkcjonowanie w świecie zmieniających się technologii i otwierających się nowych możliwości samorealizacji.

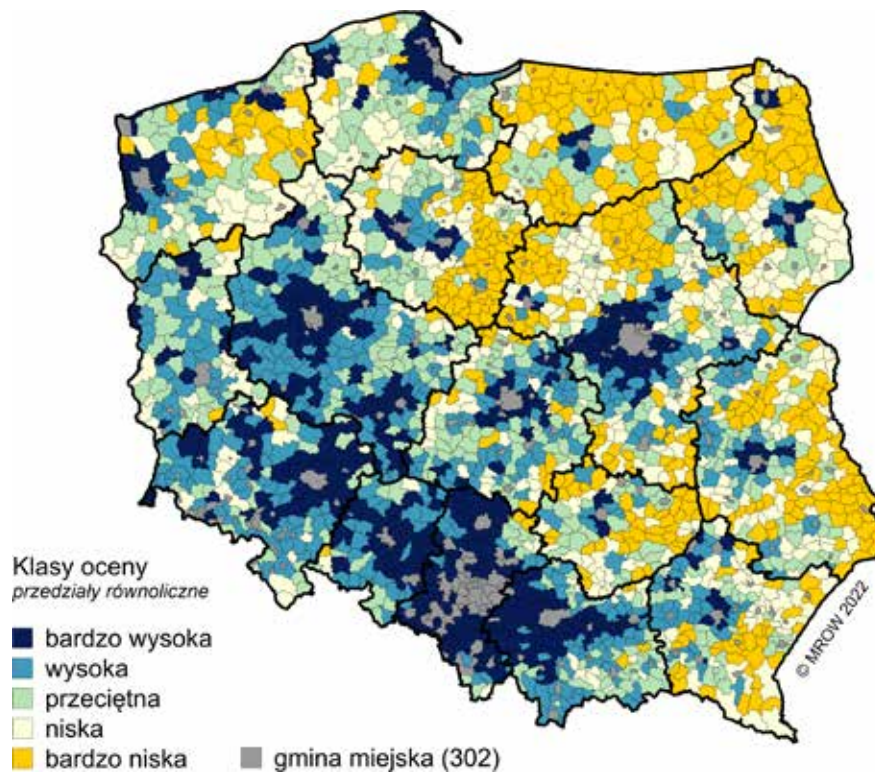
Najwyższy stopień oceny zamożności i spójności społeczności lokalnej uzyskały gminy podmiejskie dużych miast, ale te strefy są tym rozleglejsze, im większa siła oddziaływania ośrodków. Na tę prawidłowość przestrzenną nakłada się podział kraju na części południowo-zachodnią, której mieszkańcy są stosunkowo zamożniejsi, i północno-wschodnią, w której częściej następuje pauperyzacja mieszkańców wsi. Dotyczy to przede wszystkim gmin o względnie monofunkcyjnej rolniczo strukturze gospodarki lokalnej.

W badanej dekadzie odnotowano nominalny wzrost zamożności mieszkańców wsi, co wynika m.in. ze wzrostu przeciętnego wynagrodzenia w gospodarce narodowej o 52% oraz płacy minimalnej o 71%. Przeciętny roczny dochód podatnika PIT na wsi wzrósł o 75%. Rozkład przestrzenny miary jest bardzo stabilny w czasie.

Kolejne dwa wskaźniki obrazują problemy sfery społecznej. Przeciętna wartość odsetka osób długotrwale bezrobotnych wśród ludności w wieku produkcyjnym w latach 2010–2014 utrzymywała się na poziomie 4–5%, a w 2019 r. zmniejszyła się do niecałych 2%; rozkład przestrzenny wskaźnika pozostaje jednak niezmienny od dekady. Przyczyny opisano w komponentcie związanym z rynkiem pracy. Miara silnie związaną z powyższym wskaźnikiem jest odsetek osób w rodzinach objętych systemem pomocy społecznej w ogóle ludności gminy. Przeciętnie w kraju udział osób pobierających świadczenia tego typu pozostaje niezmienny od 2010 r. (z wyjątkiem 2012 r., kiedy to osiągnął ponad 11%) i oscyluje wokół 6% mieszkańców gminy. Jest stabilny przestrzennie, ale w mniejszym stopniu niż pozostałe miary analizowane w obrębie tego komponentu.

O ile powyższe wskaźniki dotyczyły *stricto* zamożności oraz socjalnej sfery zagadnienia spójności, o tyle kolejny odnosi się do dostępu do internetu i do charakterystyki swobodnego wykluczenia komunikacyjnego (kompetencji społecznej). Z danych GUS wynika, że dostęp do internetu w wiejskich gospodarstwach domowych stale się poprawia. Przyjęty wskaźnik stosunku lokali, w których jest możliwe korzystanie z internetu, do wszystkich lokali w gminie należy interpretować jako wskaźnik potencjalnego dostępu do internetu stacjonarnego (tzw. zasięgów). W 2019 r. w gminie dostęp do internetu miało przeciętnie 76,1% lokali, ale ze względu na zmianę metodologii budowy wskaźnika nie można zestawiać tej wartości z wynikami z lat wcześniejszych.

Do kategorii kompetencji należy również zaliczyć znajomość języków obcych. Jako miarę przyjęto tu średni wynik z egzaminu po szkole podstawowej z języka obcego nowożytnego. Wskaźnik bada problem pośrednio, ale można go zinterpretować nie tylko jako ocenę pracy ucznia – informuje też, jak ta kompetencja jest traktowana przez społeczność lokalną. Przeciętnie w kraju w 2019 r. uczniowie zdobyli blisko połowę całej puli punktów egzaminacyjnych (49,2%) – niezależnie od języka, z którego zdawali egzamin. Ich wyniki nie różniły się istotnie w zbiorze gmin.

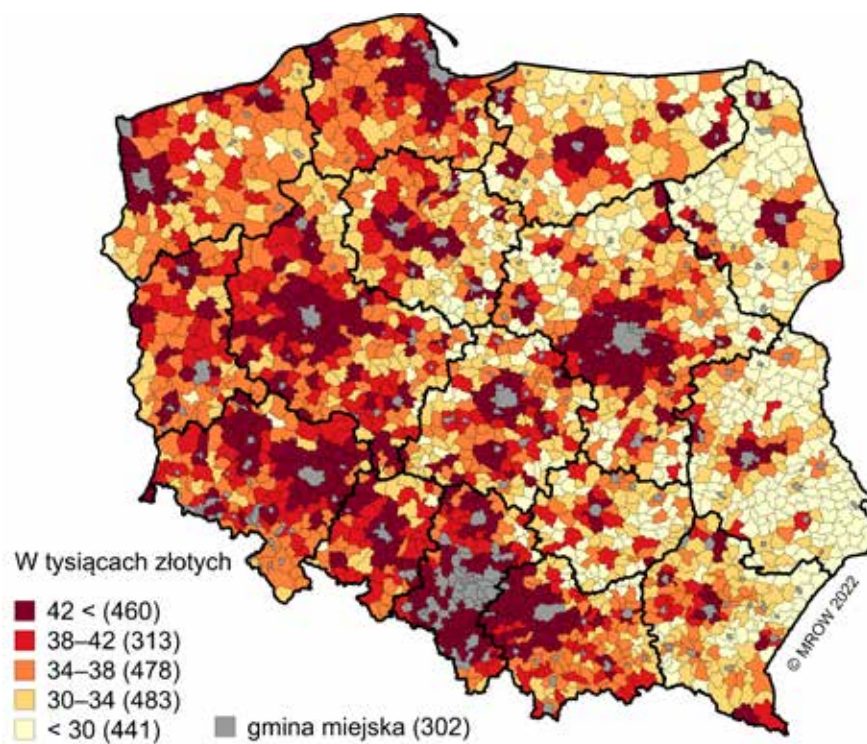

Rysunek 45. Syntetyczna miara oceny w zakresie spójności i zamożności społeczności lokalnej (SiZ)

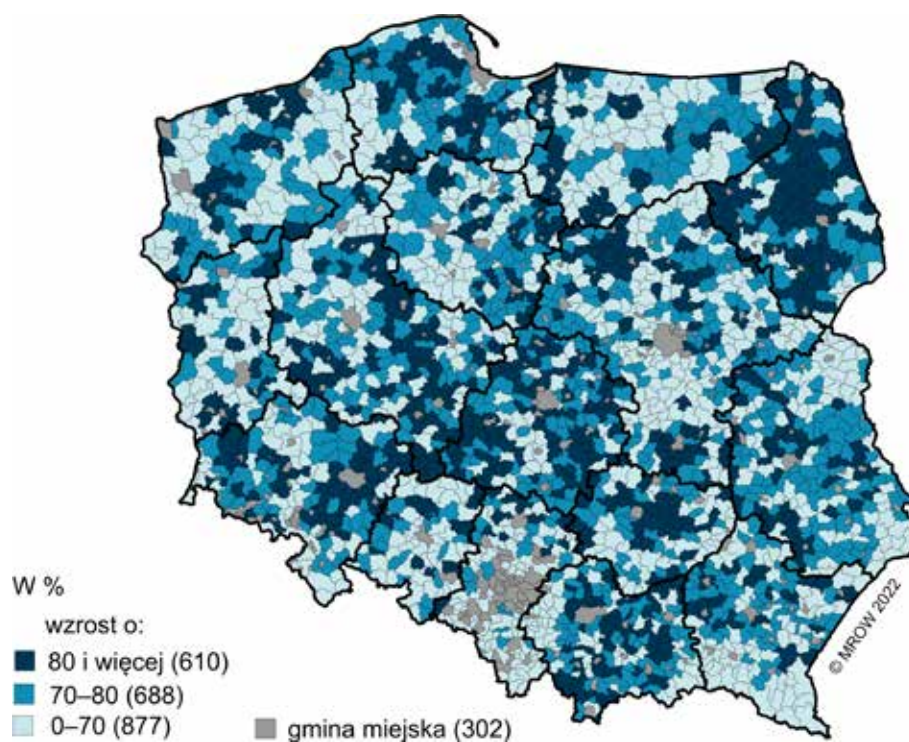
Źródło: opracowanie własne – MROW 2022.

Syntetyczna miara spójności i zamożności społeczności lokalnych według rozkładu regionalnego uwidacznia, że względnie najkorzystniejsza struktura ocen dotyczy województw małopolskiego, śląskiego, opolskiego, dolnośląskiego i wielkopolskiego. Około 70% tamtejszych gmin należy do bardzo wysokiej lub wysokiej klasy oceny, a udział w klasach niskiej i bardzo niskiej nie przekracza w nich 5–10%. Odwrotne proporcje uzyskały województwa podlaskie, lubelskie, świętokrzyskie, kujawsko-pomorskie i warmińsko-mazurskie. Z kolei najbardziej równomierną strukturą ocen cechuje się województwo zachodniopomorskie, w którym każda z klas miary liczy niemal po tyle samo gmin. W tym regionie nastąpiła największa poprawa struktury ocen owego komponentu – w roku bazowym należała ona do najbardziej niekorzystnych (wraz z województwem warmińsko-mazurskim). Przeciwną sytuację obserwujemy w województwach podlaskim i mazowieckim, w których wiele gmin utraciło przeciętną ocenę pozycji (pogorszyła się). Relatywny wzrost rozwarstwienia społecznego i uzależnienia od instytucji wspierających niesamodzielną ekonomicznie część społeczności lokalnej zaobserwowano przede wszystkim w gminach położonych w strefie subregionalnej województwa mazowieckiego ze wszystkimi graniczącymi województwami. Linia demarkacyjna podziału kraju na województwa o relatywnie wysokiej i niskiej ocenie stopnia zamożności oraz spójności społeczności lokalnej przebiega analogicznie jak w przypadku komponentu „aktywność społeczna” na osi Szczecin–Przemyśl.

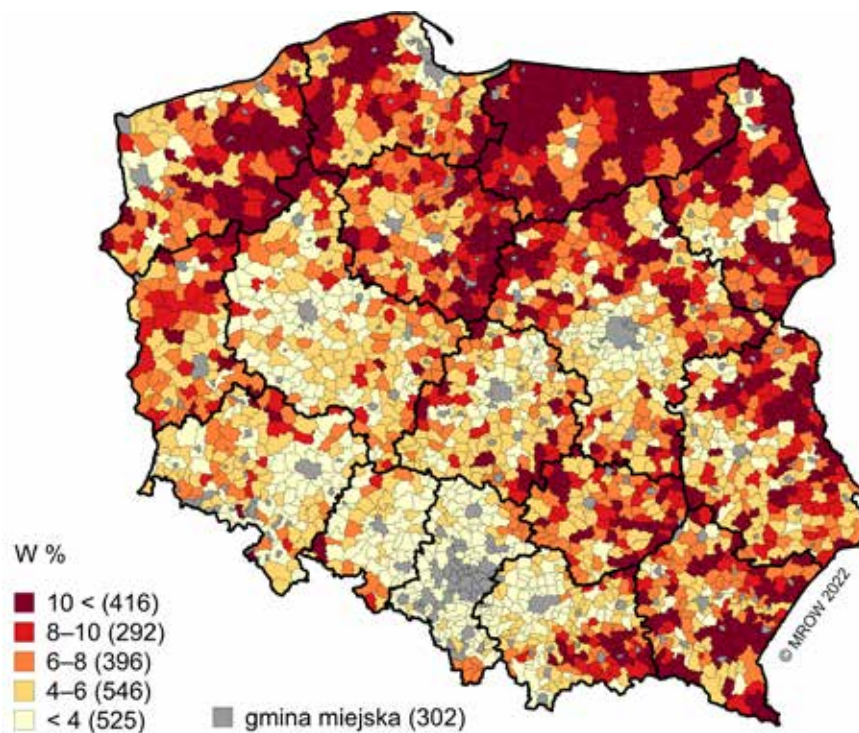

Rysunek 46. Średni roczny dochód podatnika podatku PIT (w zł) (W40)
Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MF.

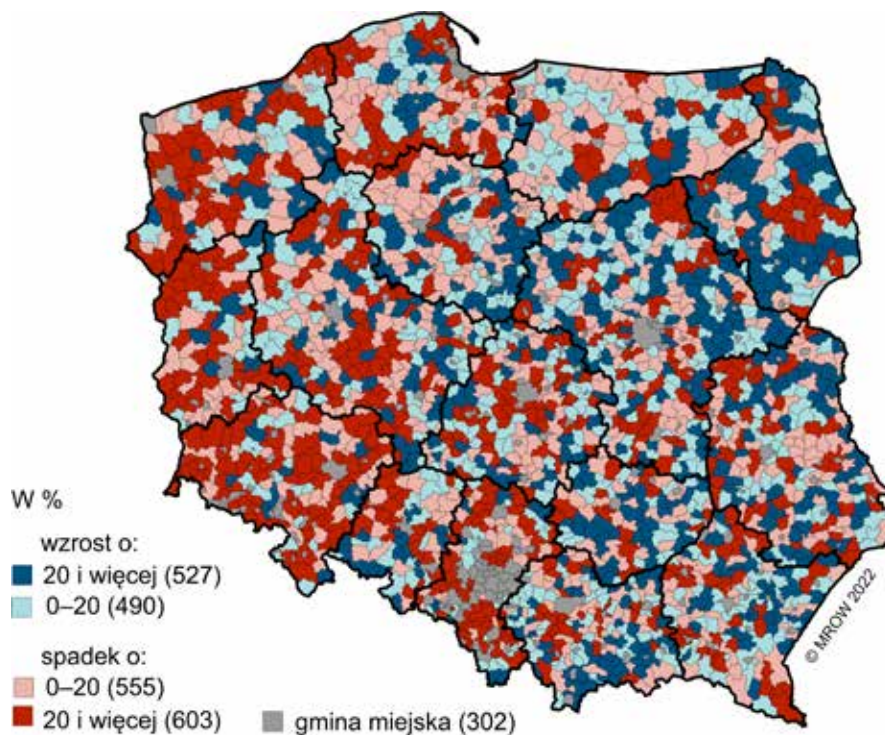

Rysunek 47. Zmiana wartości wskaźnika W40 (średni roczny dochód podatnika podatku PIT [w zł]) między MROW 2014 i MROW 2022
Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2022.

Rysunek 48. Odsetek osób w rodzinach objętych systemem pomocy społecznej w ogóle ludności gminy (W42)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MRiPS i GUS.

Rysunek 49. Zmiana wartości wskaźnika W42 (odsetek osób w rodzinach objętych systemem pomocy społecznej w ogóle ludności gminy) między MROW 2014 i MROW 2022

Źródło: opracowanie własne – MROW 2014 i MROW 2022.

Elementy warunków mieszkaniowych

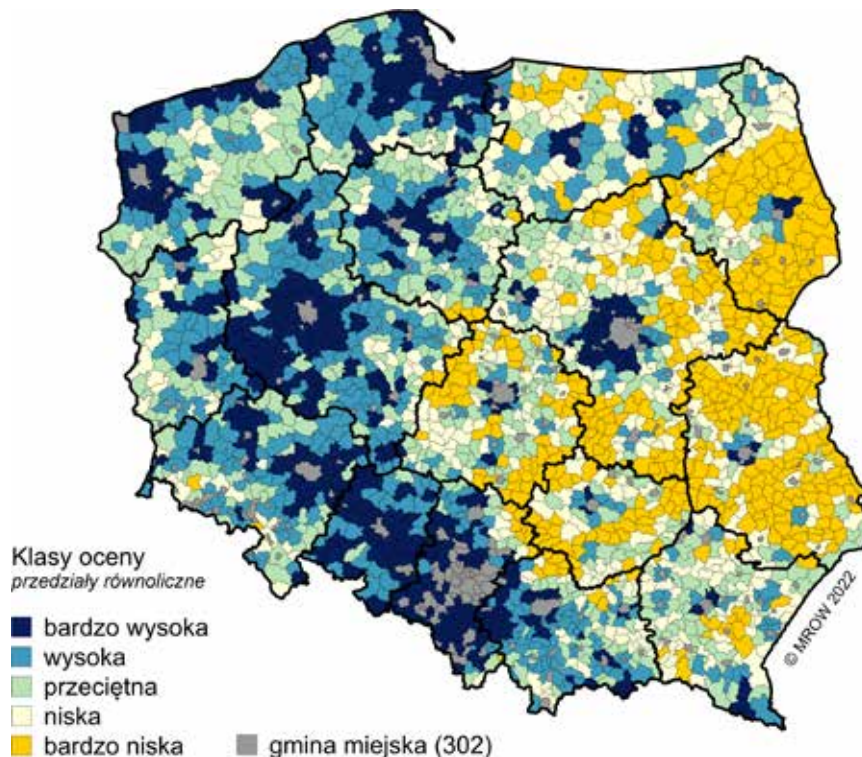
Wieś o dobrej infrastrukturze jest bardziej atrakcyjna nie tylko jako miejsce do życia, lecz także dla działalności gospodarczej. Infrastruktura techniczna stanowi niezbędny warunek unowocześniania rolnictwa. Badanie MROW jest przeprowadzane w agregacji gminami, dlatego trzeba pamiętać o tym, że wiele obiektów należących np. do infrastruktury społecznej nie musi znajdować się na terenie jednostki administracyjnej. Ważne jest, by obiekty tego rodzaju były zlokalizowane w zasięgu racjonalnych dojazdów i obejmowały zasięgiem miejscowości gminne – nie tylko miasto lub wieś gminną. Jak można zauważyć, pewne aspekty związane z infrastrukturą znajdują się w opisie innych składowych (takich jak dostępność przestrzenna, edukacja czy zamożność i spójność społeczna). Nie można jednak pominąć charakterystyki wyposażenia infrastrukturalnego niezbędnego do zaspokojenia podstawowych potrzeb egzystencjonalnych mieszkańców danej gminy, np. doprowadzenia wody bieżącej czy odprowadzania ścieków⁶.

Wskaźnik dotyczący odsetka mieszkań wyposażonych w instalacje centralnego ogrzewania pokazuje, w jakim stopniu na danym obszarze jest możliwe zapewnienie w gospodarstwach domowych ciepła do ogrzania pomieszczeń i podgrzania bieżącej wody. Przeciętna wartość wskaźnika w 2019 r. wyniosła 69,7% – w stosunku do roku bazowego był to wzrost o ponad 7 punktów procentowych. Rozkład przestrzenny wskaźnika z późniejszych badań jest bardzo wysoko skorelowany z danymi z 2010 r., a na trwałość rozkładów wskazuje również bardzo niska dynamika zmian pozycji w uszeregowaniu gmin między kolejnymi etapami badania. Kolejny wskaźnik dotyczy odsetka mieszkań zamieszkałych stale wyposażonych w ustęp splukiwany, czyli instalację, która umożliwia odprowadzanie zużytej wody do sieci kanalizacyjnej lub zbiornika bezodpływowego. Jego przeciętna wartość w 2019 r. wyniosła 87% – w stosunku do danych z 2010 r. była wyższa aż o 12 punktów procentowych. Zmiany w rozkładzie przestrzennym cechy są niezauważalne, a dynamika zmian pozycji jest bardzo niska. Oznacza to, że wyposażenie wsi w elementy infrastruktury wodociągowo-kanalizacyjnej i grzewczej systematycznie się poprawia, ale wciąż utrzymują się widoczne dysproporcje terytorialne. Z jednej strony grupa gmin o bardzo wysokim poziomie wyposażenia znacznie się powiększa i uzupełnia „jak brakujące puzzle” gminy o najkorzystniejszych parametrach zlokalizowane w Polsce zachodniej. Z drugiej strony to gminy Polski wschodniej mają większą dynamikę poprawy wyposażenia, co należy odbierać jako proces korzystny. Trzeba jednak pamiętać o tym, że działa tu efekt tzw. niskiej bazy.

Powierzchnia użytkowa mieszkań na wsi na 1 mieszkańca w 2019 r. wyniosła przeciętnie 28,5 m² i zwiększyła się o 3,4 m² w stosunku do 2010 r. Stabilność rozkładu przestrzennego miary jest bardzo wysoka. Wskaźnik należy interpretować z uwzględnieniem wiedzy o zróżnicowaniu struktury ludnościowej czy gęstości zaludnienia (co ma swoje uwarunkowania historyczne lub powiązane z rentą lokalizacji). Urbanizacja i depopulacja mogą wpływać na wzrost wielkości przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkania, ale ścieżka dojścia do tej wartości jest inna i pociąga za sobą inne konsekwencje dla rozwoju społeczno-gospodarczego gminy. Wysoka powierzchnia użytkowa na 1 mieszkańca w obszarach podmiejskich może wynikać z rozwoju funkcji rezydencjalnej (a więc nowego budownictwa mieszkaniowego). Z kolei na tzw. obszarach peryferyjnych, zwłaszcza na wschodzie kraju, wzrost wskaźnika jest konsekwencją wieloletniego trendu ujemnego salda migracji, a obecnie także ujemnego przyrostu naturalnego.

⁶ Stosowane tu miary nie uwzględniają jakości tej infrastruktury.

Rysunek 50. Syntetyczna miara oceny w zakresie elementów warunków mieszkaniowych (WM)
 Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2022.

Rozkład uogólnionej miary oceny w zakresie elementów warunków mieszkaniowych jest najbardziej niezmienny przestrzennie spośród wszystkich badanych składowych rozwoju. Oznacza to, że zidentyfikowane w 2010 r. trendy są trwałe, a przesunięcia gmin w rankingu – nieznaczne. Znaczący awans gminy najczęściej jest efektem przeprowadzenia dużej inwestycji infrastrukturalnej lub rozwoju funkcji mieszkalnej. Z kolei spadek wynika przede wszystkim z braku inwestycji w danym okresie i wolniejszego względem innych gmin rozwoju w zakresie warunków mieszkaniowych.

Wysoką lub bardzo wysoką klasą oceny częściej charakteryzują się gminy na zachodzie kraju; na wschodzie dominują klasy niska i bardzo niska. Ten układ ma podłoże historyczne, a granica podziału jest zbieżna z dawną linią zaborową, o czym pisaliśmy w poprzednich etapach MROW. W województwach leżących na terenach byłego zaboru rosyjskiego (m.in. podlaskim, lubelskim, świętokrzyskim i łódzkim) warunki mieszkaniowe są relatywnie najgorsze – z wyjątkiem otoczenia ośrodków miejskich. Gdyby z województwa mazowieckiego wyłączyć rejon metropolitalny Warszawy, struktura ocen byłaby tu analogiczna. Z kolei w województwach położonych na tzw. Ziemiach Zachodnich i Północnych, czyli w byłym zaborze pruskim (m.in. zachodniopomorskim, opolskim), warunki mieszkaniowe są wyraźnie korzystniejsze. Tamtejsze gminy o ocenie tej składowej poniżej przeciętnej to przede wszystkim tzw. obszary popegeerowskie. Co istotne, nie występują tu jednak gminy o ocenie bardzo niskiej.

Kierunki zmian w typologii obszarów wiejskich

Od początku projektu zakładaliśmy, że nie istnieje jedna ścieżka prowadząca do osiągniętego poziomu rozwoju – może ich być wiele. W praktyce ta wielość oznacza różne ścieżki rozwoju lokalnego, uzależnione od lokalnych uwarunkowań, które z kolei determinują charakter struktur społecznych i gospodarczych w gminie. Naszymi zadaniami były identyfikacja wiodących ścieżek rozwoju społeczno-gospodarczego oraz określenie proporcji jego poszczególnych składowych w specyfice rozwoju.

W wyniku zastosowania procedur statystycznych⁷ wykorzystujących opisany w poprzedniej części schemat analizy poziomu rozwoju (rysunek 1.) zdefiniowano siedem typów gmin, różniących się pod względem struktury społeczno-gospodarczej (tzn. proporcji składowych rozwoju), określanych terminem „typologii obszarów wiejskich”.

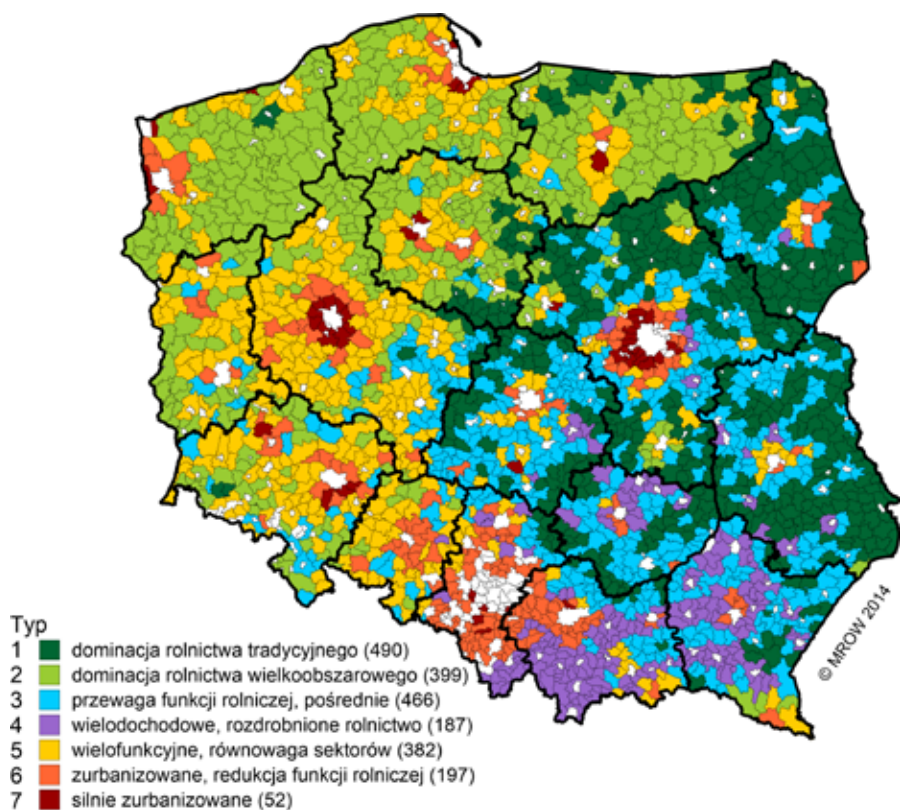
Na rysunku 51. przedstawiono wyniki analizy przeprowadzonej w I etapie MROW. Został tam ukazany rozkład przestrzenny typów gmin, których nazwy i liczebność podano w legendzie mapy. W nazwach pięciu pierwszych typów odwołano się do struktury agrarnej, bo – jak się okazuje – rolnictwo, historycznie najważniejsza działalność gospodarcza zlokalizowana na wsi, oddziałuje bardzo silnie na możliwości rozwoju innych funkcji. Zróżnicowana przestrzennie struktura agrarna jest na tyle inercyjna, że umożliwia lub utrudnia rozwój funkcji pozarolniczych, a co więcej – pozostaje w związku z ogólną dynamiką rozwoju gmin. Obecne struktury społeczno-gospodarcze obszarów wiejskich są w znacznym stopniu zależne od historycznie ukształtowanych warunków rozwoju (dodajmy, że zarówno dziewiętnastowiecznych, jak i związanych z przesunięciem granic po II wojnie światowej) oraz od dostępności rynków miejskich, zwłaszcza rynku pracy.

Po 10 latach – w IV etapie MROW – powtórzono wykorzystaną uprzednio procedurę typologiczną, kierując się tymi samymi metodami. Uzyskany wynik został zaprezentowany na rysunku 52., a jego opis znajduje się poniżej. Najistotniejsze dla wyników badań jest stwierdzenie, jakie zmiany nastąpiły w latach 2010–2019. Okazuje się, że przynależność badanej jednostki do danego typu nie jest jej cechą stałą. W wyniku procesu rozwoju ewoluują jej struktury społeczno-ekonomiczne. Jeśli te zmiany przekroczą pewien poziom, zostaje ona zaliczona do innego z wyróżnionych typów. Z badania wynika jednak uogólnienie, że rozkład przestrzenny struktur społeczno-gospodarczych obszarów wiejskich wykazuje względną trwałość, a w konsekwencji względnie trwałe jest też rozkład przestrzenny wyodrębnionych typów. Zaobserwowano jednak pewne tendencje pokazujące kierunek zachodzących zmian. Przyjrzyjmy się najpierw charakterystyce wyróżnionych typów.

Typ 1. – gminy z dominacją rolnictwa tradycyjnego

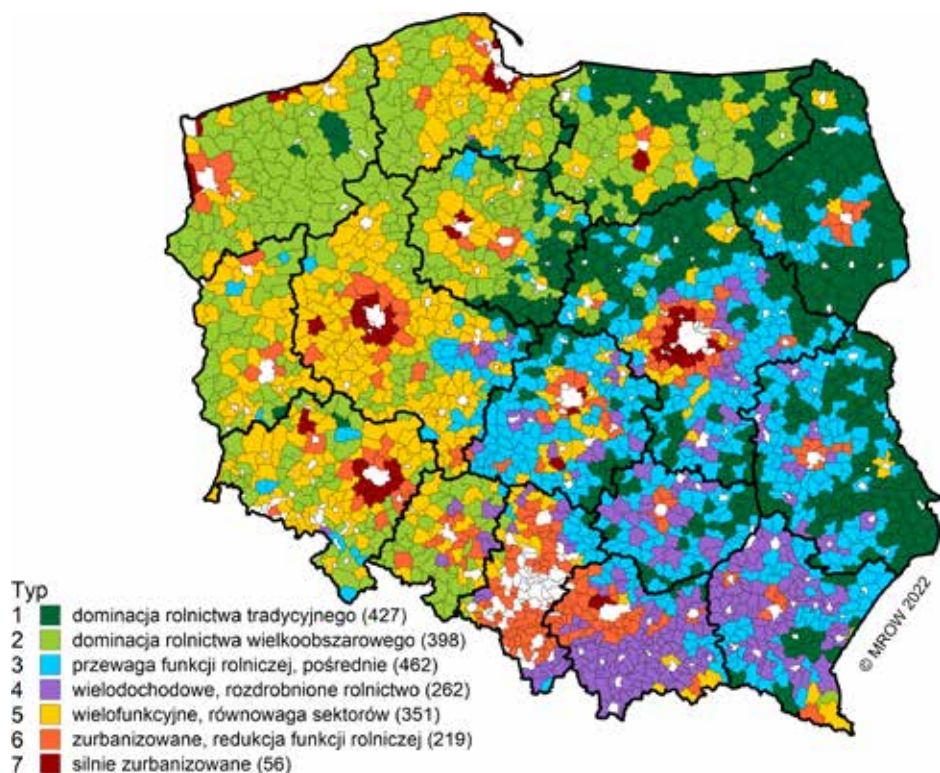
Gminy tego typu występują przede wszystkim na wschodnim pograniczu kraju oraz na obszarach peryferyjnych w układzie regionalnym Polski centralnej i wschodniej. Stanowią one obecnie 20% ogółu badanych gmin, ale zamieszkuje je tylko 12% ludności wiejskiej kraju. Pod względem demograficznym charakteryzują się stosunkowo wysokim udziałem ludności starej oraz relatywnym niedostatkiem młodych kobiet (w relacji do liczby młodych mężczyzn). Lokalny rynek pracy odznacza się zarówno niską podażą zasobów, jak i niskim popytem na pracę, przez co uzyskujemy efekt pozornej równowagi. Dezagraryzacja struktury gospodarczej jest tam zaawansowana znacznie słabiej

⁷ Modelu grawitacyjnego w przestrzeni wielowymiarowej, opisanego we wcześniejszych publikacjach MROW.

Rysunek 51. Rozkład przestrzenny typów obszarów wiejskich według struktury składowych rozwoju w I etapie badań MROW

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014.

Rysunek 52. Rozkład przestrzenny typów obszarów wiejskich według struktury składowych rozwoju w IV etapie badań MROW

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2022.

niż średnio na obszarach wiejskich kraju. Na ten wynik wpływa bardzo niski poziom rozwoju funkcji pozarolniczych, przy wysokim udziale rolnictwa w strukturze lokalnej gospodarki, która ma charakter rodzinny. Taka struktura gospodarcza przekłada się też na niską zasobność finansową gmin, a brak jej dywersyfikacji nie zapewnia mieszkańcom wystarczających źródeł utrzymania. Dlatego w większości z nich zmniejsza się zaludnienie – zarówno w wyniku ujemnego przyrostu naturalnego, jak i stałego, silnie selektywnego odpływu migracyjnego. **Gminy typu 1. można określić jako regiony wiejskie o szczególnie wysokim udziale tradycyjnego rolnictwa rodzinnego w strukturach lokalnych gospodarek.**

Typ 2. – gminy z dominacją rolnictwa wielkoobszarowego

Ten typ reprezentuje 18% gmin, skupionych niemal wyłącznie w Polsce zachodniej i północnej (czyli na terenach przyłączonych do kraju po 1945 r.). Zamieszkuje je niecałe 14% ludności wiejskiej, a gęstość zaludnienia jest tu najniższa w Polsce. Charakterystyczną cechą gmin tego typu stanowi relatywnie wysoki udział gospodarstw wielkoobszarowych w strukturze użytkowania ziemi. Gospodarstwa rodzinne są stosunkowo duże pod względem obszarowym (średni obszar w minionej dekadzie był *constans* i wyniósł 20 ha). W lokalnej gospodarce notuje się wysoki udział rolnictwa, ale w stosunku do typu 1. obserwuje się wyższy poziom przedsiębiorczości i korzystniejszą sytuację demograficzną (choć dynamika starzenia się ludności jest najszybsza w kraju). Oceny aspektów społecznych, takich jak edukacja (niskie kwalifikacje), aktywność społeczna i spójność społeczna, sytuują się poniżej przeciętnej w kraju. Typowe są tu zjawisko ucieczki w bierność zawodową i presja na sferę pomocy socjalnej. **Gminy typu 2. można określić jako skupiające relatywnie dużo gospodarstw wielkoobszarowych, z występującymi problemami społecznymi będącymi konsekwencjami restrukturyzacji PGR-ów.**

Typ 3. – gminy z przewagą funkcji rolniczej, pośrednie

Do tego typu należy 21% gmin. Mieszka tam 17% ludności wiejskiej. Gęstość zaludnienia jest tu bliska medianie dla obszarów wiejskich w kraju. Niemal wszystkie gminy tego typu są zlokalizowane w Polsce centralnej oraz wschodniej i właściwie nie sąsiadują z dużymi miastami. Najczęściej leżą pomiędzy obszarami o charakterze peryferyjnym (typu 1.) a podmiejskimi obszarami wykorzystującymi w swoim rozwoju bliskość rynków miejskich. Z tych względów **gminy typu 3. można określić jako obszary wiejskie typu pośredniego między obszarami centrów rozwoju a peryferiami na terenach Polski wschodniej i centralnej.** Pod pewnymi względami przypominają one gminy typu 1., ale różnią się od nich korzystniejszymi ocenami dostępności przestrzennej i kwestii edukacyjnych (które są zbliżone do przeciętnej dla całej zbiorowości badanych jednostek). Również poziom rozwoju sektora pozarolniczego oraz charakterystyka lokalnych finansów publicznych są tu korzystniejsze niż w gminach typu 1., choć nadal znajdują się na relatywnie niskim poziomie. W strukturze lokalnej gospodarki dominuje funkcja rolnicza, oparta na rolnictwie rodzinnym, ale ma ono charakter mniej tradycyjny niż w przypadku gmin typu 1. Generalnie ocena tych gmin sytuuje się poniżej przeciętnej dla kraju (we wszystkich badanych składowych rozwoju).

Typ 4. – gminy z rozdrobnionym rolnictwem i wielodochodowymi źródłami utrzymania ludności

Ten typ reprezentuje tylko 12% gmin, ale na ich terenie mieszka blisko 17% ludności wiejskiej całego kraju. Większość tych gmin znajduje się w Polsce południowo-wschodniej. Skupiają one bardzo duże pod względem liczby mieszkańców wsie (wiele z nich ma więcej niż 1000 mieszkańców, przy czym średnie zaludnienie miejscowości wiejskiej

---

w kraju wynosi około 360 mieszkańców). To obszary o relatywnie dużej gęstości zaludnienia (dwa razy większej niż przeciętnie w kraju), co pozytywnie łączy się z poziomem ich dostępności przestrzennej. Dzięki stosunkowo gęstej sieci miejskiej w tym regionie upowszechnił się model codziennych dojazdów do pracy. Jednocześnie są to gminy o najmniej korzystnej ocenie sektora rolnego. W wielu z nich średni obszar gospodarstwa rolnego jest zbliżony do 3 ha, co oznacza, że gospodarstwa są cztery razy mniejsze niż przeciętnie w całym kraju. **Gminy typu 4. cechują się rozdrobnieniem agrarnym i wielodochodowością rodzin rolniczych. W takich gminach gospodarstwa rolne tracą na znaczeniu jako źródła utrzymania rodzin, a proces dezagraryzacji struktury gospodarczej nie wiąże się z koncentracją ziemi, lecz często z zanikiem funkcji rolniczej.**

Typ 5. – gminy wielofunkcyjne, z równowagą sektorów

Do tego typu należą obszary wiejskie położone głównie w zachodniej części kraju. Ich niewielka liczba znajduje się również w Polsce centralnej i północnej, w których często stanowią strefy podmiejskie. Liczba gmin tego typu to 16% ogólnej liczby badanych jednostek. Zamieszkuje je około 18% ludności wiejskiej. Ów typ wyróżnia relatywnie wysoki poziom rozwoju zarówno funkcji rolniczej, jak i funkcji pozarolniczych. W rezultacie lokalne rynki pracy na ich terenach są relatywnie dobrze rozwinięte. Pod względem każdego z wyróżnionych komponentów społeczno-gospodarczych gminy typu 5. uzyskują oceny ponadprzeciętne (lub przeciętne), a zatem ich rozwój można określić jako harmonijny. Mimo relatywnie zaawansowanych procesów rozwoju funkcji pozarolniczych rolnictwo, zmniejszając swój udział w strukturze społeczno-gospodarczej, przechodzi proces modernizacji. Z tego względu **gminy tego typu można określić jako wielofunkcyjne, wykazujące zrównoważenie sektorów rolniczego i pozarolniczego.**

Typ 6. – gminy podmiejskie ze zredukowaną funkcją rolniczą

Ten typ skupia 10% badanych gmin. Mieszka tam 16% ogółu ludności wiejskiej. Najogólniej można powiedzieć, że chodzi o gminy drugiego pierścienia wokół dużych miast i pierwszego w przypadku miast średnich. Są one również skupione w rejonie aglomeracji Katowic, w której wypełniają przestrzeń pozamiejską między miastami przemysłowymi. **Do charakterystycznych cech gmin tego typu należą relatywnie dobre skomunikowanie z miastami centralnymi (stanowiącymi rynki pracy dla mieszkańców gmin) oraz znaczna redukcja działalności rolniczej.** Część wsi w gminach tego typu, zwłaszcza położonych w niewielkiej odległości od dużych miast, przekształca się w osiedla drugich domów dla mieszkańców miasta i rozwija funkcje rekreacyjne. Pod względem demograficznym są to obszary napływowe. W rezultacie zamieszkuje je ludność o korzystnej strukturze wieku i wykształcenia. Powiązanie mieszkańców z miastami poprzez pracę skutkuje nie tylko ich względną zamożnością, lecz także – przy funkcjonującym systemie podatkowym – korzystną sytuacją gmin w kwestii lokalnych finansów publicznych.

Typ 7. – gminy silnie zurbanizowane

Gmin typu 7. jest zaledwie 56 (2,6%) i mieszka w nich 6% ludności wiejskiej. Są to gminy pierwszego pierścienia wokół największych miast oraz pojedyncze gminy w przypadku miast średniej wielkości. Ich istnienie to w znacznym stopniu wynik „rozlewania się” miast poza granice administracyjne. Miejscowości w tych gminach często straciły swój wiejski charakter i zamieniły się w dzielnice mieszkalne miast. Inne rozwijają funkcje usługowe w stosunku do gospodarki miast – są tam zlokalizowane magazyny, centra handlowe itp. Funkcja rolnicza w gminach typu 7. zamiera lub przekształca się w produkcję żywności przeznaczoną na rynki miast. Ze względu na proces migracji mieszkańców z centrów

miejskich, w którym uczestniczy przede wszystkim zamożna i dobrze wykształcona ludność miast, gminy te mają nie tylko dobrą sytuację finansową, lecz także zamożnych mieszkańców. **Uogólniając, obszary wiejskie gmin typu 7. rozwijają funkcje mieszkalne i usługowe, a redukcja tradycyjnych funkcji wiejskich, w tym rolnictwa, jest tu zaawansowana.** Stąd relatywnie najkorzystniejsza ocena wszystkich komponentów dotyczy właśnie tego typu (z wyjątkiem oceny sektora rolniczego).

Jak widać, typy 6. i 7. są reprezentowane przez gminy, których poziom rozwoju wykazuje silne powiązanie z charakterem położenia w stosunku do rynków miejskich, a różni je siła procesu suburbanizacji.

W ciągu 10 lat w strukturach społeczno-gospodarczych na polskiej wsi zaszły pewne zmiany. W przypadku niektórych gmin zmieniły się typy, do których uprzednio zaliczył je zastosowany model statystyczny; korektom poddano też charakterystykę typów. Analiza tych zmian może posłużyć do interpretacji tego, co się wydarzyło w okresie dzielącym etapy I i IV w zakresie zróżnicowania przestrzennego obszarów wiejskich. Można przyrzeć się tym zmianom z dwóch perspektyw: (1) jak zmieniła się struktura typów w regionach administracyjnych kraju oraz (2) jak ewoluowała struktura społeczno-gospodarcza na obszarach wiejskich (czyli jak kształtowały się „strumienie przepływu” gminy pomiędzy typami rozwoju obszarów wiejskich).

Jeśli weźmie się pod uwagę obecny podział administracyjny na województwa, łatwo zauważyć, że struktura gmin według typów jest inna w każdym z nich. Zwłaszcza w województwach podlaskim i lubelskim wysoki udział stanowią gminy typu 1. (o dominacji rolnictwa tradycyjnego). Warto jednak zauważyć, że udział gmin tego rodzaju, o relatywnie niekorzystnej strukturze społeczno-gospodarczej, w województwie lubelskim w trakcie dekady zmniejszył się w pewnym stopniu, czego nie zaobserwowano w województwie podlaskim. W tym ostatnim nadal stanowią one ponad 70% ogólnej liczby badanych jednostek. Relatywnie wysoki (choć znacznie niższy niż w województwach podlaskim i lubelskim) jest udział gmin typu 1. w województwach świętokrzyskim, mazowieckim i łódzkim, ale w ostatniej dekadzie zmniejszył się on, przy czym największe zmiany pod tym względem zauważono w województwie łódzkim. We wszystkich tych województwach zmniejszeniu się liczby gmin typu 1. towarzyszył wzrost liczby gmin typu 3. (z przewagą funkcji rolniczej, pośrednich). Warto zauważyć, że przywołane pięć województw to w ogromnym stopniu tereny dawnego zaboru rosyjskiego, co uzasadnia tezę o związku rozkładu przestrzennego obecnych struktur społeczno-gospodarczych ze zróżnicowanymi losami poszczególnych części kraju w przeszłości.

W wymienionych pięciu województwach do wyjątków należą gminy typu 5. (o korzystnej ocenie rozwoju funkcji rolniczej i pozarolniczych), a także – poza sąsiedztwem Warszawy i trzema gminami w województwie łódzkim – typu 7. W przypadku pozostałych dużych i średniej wielkości miast na obszarach podmiejskich występują jednostki typu 6., co może wskazywać na to, że proces powstawania wiejskich stref podmiejskich jest w trakcie dokonywania się. Pewnym potwierdzeniem tej hipotezy jest ewolucja (w ciągu dekady) struktur w części gmin podmiejskich z typu 5. na typ 6., a zatem o większej intensyfikacji urbanizacji i redukcji funkcji rolniczych.

Szczególny rodzaj gmin, występujący głównie w województwach podkarpackim i małopolskim, a w mniejszym stopniu także w świętokrzyskim, stanowi typ 4., cechujący się rozdrobnionym rolnictwem i wielodochodowością mieszkańców. W tych gminach obserwuje się słabnięcie funkcji rolniczej przy jednoczesnym wzroście funkcji turystycznej i rekreacyjnej. Odchodzący od rolnictwa mieszkańcy stosunkowo rzadko pozbywają się tam ziemi – raczej zmieniają jej przeznaczenie, a produkcję rolniczą prowadzą w małej skali, głównie na potrzeby rodziny. Proces dezagraryzacji dokonujący się według

---

takiego wzorca można zaobserwować przede wszystkim w województwie małopolskim. Nowym zjawiskiem jest pojawienie się gmin tego typu w województwach opolskim i wielkopolskim (o czym powiemy później).

W pozostałych regionach notuje się znaczący udział gmin z dominacją rolnictwa uspołecznionego (typu 2.). Jest on szczególnie wysoki w województwach zachodniopomorskim, pomorskim, warmińsko-mazurskim i kujawsko-pomorskim. W ostatniej dekadzie pewnemu zmniejszeniu się udziału gmin typu 2. w województwach kujawsko-pomorskim i warmińsko-mazurskim towarzyszy wzrost udziału jednostek typu 1. (o dominacji rolnictwa tradycyjnego), a w województwie pomorskim – gmin typu 5. (wielofunkcyjnych, z równowagą sektorów). Można zatem przyjąć, że zmiany dokonujące się w województwie pomorskim są znacznie bardziej korzystne niż te obserwowane w województwach kujawsko-pomorskim i warmińsko-mazurskim.

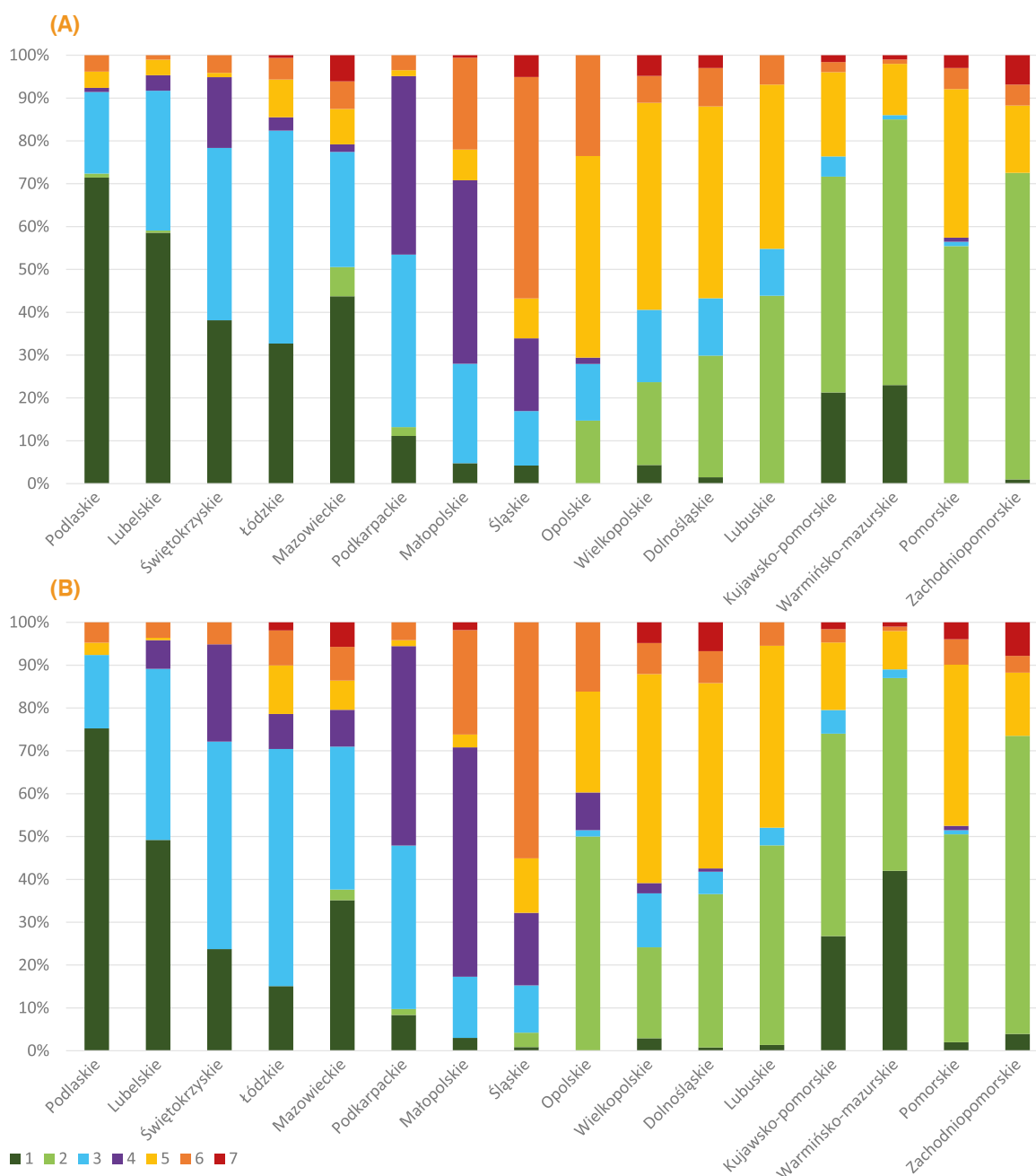
Analizując zmianę struktur społeczno-gospodarczych w podziale na województwa w latach 2010–2019 (rysunek 53.), zauważamy regiony, które w relatywnie znacznym stopniu zmieniły proporcje zdiagnozowanych typów rozwoju obszarów wiejskich. Są to wymienione już województwa Polski centralnej, w których zmniejszył się udział gmin typu 1. na rzecz typu 3., wykazującego się redukcją funkcji rolniczej (nie zastępuje się jej tam jednak funkcjami pozarolniczymi). Trwałość tej sytuacji spowodowała, że ocena stopnia dezagraryzacji struktury gospodarczej gminy spadła poniżej przeciętnej dla obszarów wiejskich w kraju. Pozostałe komponenty rozwoju również zostały ocenione poniżej średniej krajowej.

Kolejnym regionem jest województwo opolskie, w którym nastąpiła redukcja liczby gmin o ocenie wielofunkcyjnej (typu 5.), a na ich miejscu pojawiły się gminy typów 2. i 4. Może to oznaczać kurczenie się funkcji pozarolniczych, w tym usług, czyli spadek tempa procesu dezagraryzacji. W efekcie zmniejszają się zamożność finansowa gmin oraz zamożność i aktywność społeczna mieszkańców. Ten region warto obserwować szczególnie, bowiem wydaje się, że opisane powyżej negatywne tendencje rozwoju mają swoje źródło w bardzo niekorzystnych zmianach struktury demograficznej (depopulacji). Są pewnego rodzaju prognozą kierunku ewolucji struktur gospodarczych na wsi w sytuacji znacznego regresu demograficznego.

Uwagę zwraca także zmiana proporcji dwóch typów gmin w województwie warmińsko-mazurskim. W gminach położonych w jego północnej części, w których poziom rozwoju społeczno-gospodarczego jest relatywnie bardzo niski, a struktura lokalnej gospodarki ma u podstaw przede wszystkim sektor rolny, następuje istotna transformacja struktur społeczno-gospodarczych. Ich charakter zmienia się z rolnictwa wielkoobszarowego (typ 2.) na rolnictwo o charakterze rodzinnym (typ 1.). Kilka takich gmin pojawiło się także na Pomorzu Środkowym (w województwie zachodniopomorskim). Należy mieć na uwadze, że jest to obszar tzw. popegeerowski.

Ten fakt interpretujemy jako wyhamowanie, a nawet regres procesu koncentracji w rolnictwie ziemi, produkcji i pracy w tym rejonie. Tym samym relatywnie słabną tam oceny dostępności przestrzennej, aktywności społecznej mieszkańców oraz zamożności i spójności społecznej. Zaobserwowanym zmianom towarzyszy dalsze pogorszenie się struktur demograficznych, a zatem wyludnianie się wsi i starzenie się społeczeństwa. Nie pozostaje to bez wpływu na zasobność finansową gmin, zmniejszanie się liczby i jakości usług dostępnych dla mieszkańców wsi itp. Najogólniej oznacza to, że spadek liczebności ludności, który początkowo był efektem przedłużających się zmian demograficznych (niskiego przyrostu naturalnego, ujemnego bilansu migracji), w konsekwencji warunków niekorzystnych do endogenicznego rozwoju staje się przyczyną i zaczyna dominować jako czynnik determinujący przemiany społeczne, gospodarcze oraz przestrzenne.

Najbardziej stabilny rozkład typów rozwoju obszarów wiejskich wykazywało województwo zachodniopomorskie, a następnie wielkopolskie. Przykład województwa zachodniopomorskiego dowodzi, że pomimo podobnej genezy, ukształtowanej w wyniku transformacji systemowej (likwidacji rolnictwa uspołecznionego) także w województwie warmińsko-mazurskim, ewolucja struktur społeczno-gospodarczych może mieć zróżnicowane ścieżki. Czynnikiem różnicującym jest tu siła rozwoju funkcji pozarolniczych, korzystniejsza na Pomorzu Zachodnim. Potwierdza to kolejną zależność: silny sektor pozarolniczy potrzebuje dobrze rozwiniętych funkcji pozarolniczych. Bez nich (co pokazuje przykład gmin w województwie warmińsko-mazurskim) pogłębiają się negatywne procesy demograficzne, a gminy popadają w spiralę negatywnego rozwoju, aż w końcu mogą utracić „masę krytyczną”, której odzyskanie będzie bardzo trudne.

Rysunek 53. Udział procentowy gmin według typów struktury rozwoju w województwach (A) 2010 r. i (B) 2019 r.

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014 i MROW 2022.

Ewolucja struktur społeczno-gospodarczych

Dokonujący się w kraju rozwój społeczno-gospodarczy powoduje ewolucję poszczególnych struktur stanowiących (w rozumieniu przyjętym w badaniu) jego składowe. To samo dotyczy poszczególnych jednostek gminnych – proces rozwoju może zmieniać ich dotychczasowy charakter. Jak już wyżej pisaliśmy, zastosowana metoda analizy pozwoliła wyróżnić siedem typów gmin, a więc siedem dominujących kombinacji opisujących różne struktury rozwoju (w których są inne wielkości składowych rozwoju). Ale w procesie rozwoju relacje składowych mogą zmienić się w takim stopniu, że dana jednostka gminna straci dotychczasowy charakter i upodobni się do wzorca innego typu. Oznacza to, że po pewnym czasie „przepłynie” ona z pewnego wzorca kombinacji składowych do innego, a więc z jednego typu do drugiego.

Typy	ETAPY BADAŃ (dane w %)		
	MROW I (2010 r.)	MROW III (2015 r.)	MROW IV (2019 r.)
Typ 1. – gminy z dominacją rolnictwa tradycyjnego	22,5	21,8	19,7
Typ 2. – gminy z dominacją rolnictwa wielkoobszarowego	18,4	17,5	18,3
Typ 3. – gminy z przewagą funkcji rolniczej, pośrednie	21,4	20,7	21,3
Typ 4. – gminy z rozdrobnionym rolnictwem i wielodochodowymi źródłami utrzymania ludności	8,6	7,4	12,1
Typ 5. – gminy wielofunkcyjne, z równowagą sektorów	17,6	19,9	16,2
Typ 6. – gminy podmiejskie ze zredukowaną funkcją rolniczą	9,1	10,4	10,1
Typ 7. – gminy silnie zurbanizowane	2,4	2,2	2,6

Tabela 1. Udział gmin w typach obszarów wiejskich w badaniach MROW

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014, MROW 2018 i MROW 2022.

Dane z tabeli 1. ujawniają, że procesy zmian strukturalnych na wsi w badanej dekadzie (latach 2010–2019) miały zróżnicowany przebieg w jej pierwszej i drugiej połowie (a więc w latach 2010–2015 i 2015–2019). Okres badań jest relatywnie krótki, a trendy, których dotyczy, zachodzą relatywnie powoli. Tym bardziej warto poddać analizie dostrzeżone zmiany. Można przyjąć, że stanowią one konsekwencje prowadzonej polityki gospodarczej – jak się okazuje, różnej w obu podokresach. Odpowiedź na pytanie, czy są to zmiany dokonujące się w wyniku polityki prowadzonej uprzednio, a więc ujawniające się z pewnym opóźnieniem, czy też bieżącej, wykracza poza ramy badania MROW.

Warto jednak zauważyć, że w obu podokresach zmniejszała się liczebność (i udział) gmin zaliczonych do typu 1., najbardziej niekorzystnego. Jednostki charakteryzujące się relatywnie zaawansowanym rozwojem wielofunkcyjnym (typ 5.) w pierwszym podokresie (do 2015 r.) zwiększały swoją liczebność, a w drugim ją zmniejszały. Co więcej, to zmniejszenie było na tyle istotne, że w całym dziesięcioleciu zmniejszyła się liczebność gmin charakteryzujących się zaawansowaną wielofunkcyjnością struktury gospodarczej.

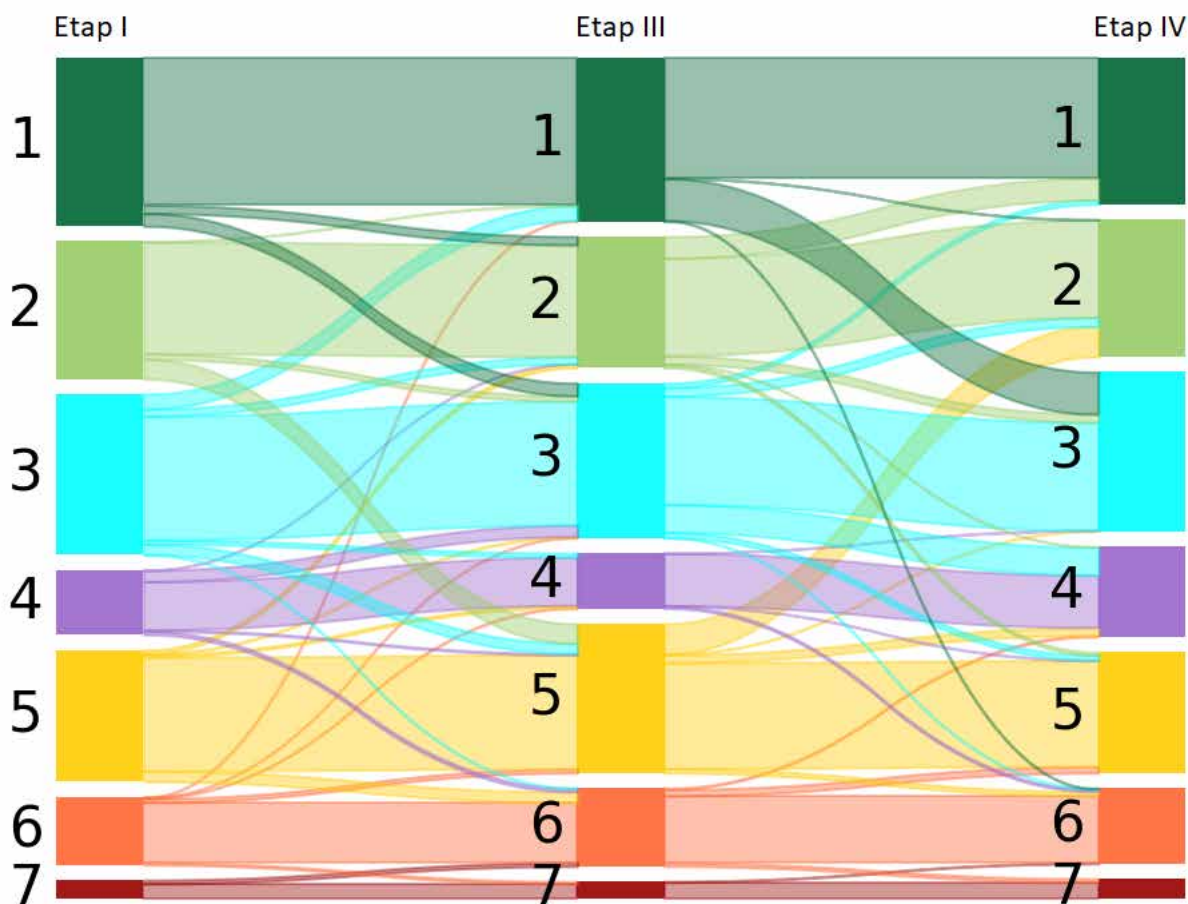
Jednostki określane jako typ 3. (z przewagą funkcji rolniczej, pośrednie), wypełniające przestrzeń między gminami typu 1. (położonymi najczęściej na obszarach peryferyjnych) a obszarami wiejskimi typów 6. i 7. (opierającymi swój rozwój na niewielkiej odległości od rynków miejskich), stanowią obecnie najliczniejszą zbiorowość. W pierwszej połowie dekady ich liczebność w pewnym stopniu się zmniejszyła, ale w drugiej połowie ponownie wzrosła.

Na uwagę zasługuje także łączny udział gmin typów 6. i 7. (podmiejskich i zurbanizowanych). W pierwszej połowie analizowanej dekady ich liczebność wzrosła, a wpływ bliskości miasta stanowił istotny czynnik rozwoju obszarów wiejskich. W drugiej połowie ich łączna liczebność właściwie nie wzrastała, ale część gmin typu 6. „przeptynęła” do typu 7., a zatem wzrósł poziom zurbanizowania części gmin podmiejskich. Typ 6. był zasilany przede wszystkim przez gminy typu 5. (wielofunkcyjnego) – i to głównie w pierwszej połowie dekady.

Bardziej precyzyjna analiza dokonujących się zmian w strukturze społeczno-gospodarczej obszarów wiejskich wymaga określenia „przeptywów” badanych jednostek między wyróżnionymi typami. W badaniu MROW podjęto próbę ich identyfikacji. Dekadę również podzielono na dwa podokresy: pierwszą i drugą połowę. Uzyskane wyniki zostały przedstawione na rysunku 54. Grubość prostokątów usytuowanych w poziomie pokazuje liczebność typu, a grubość wstęgi między nimi – wielkość „przeptywu”.

Okazuje się, że zmniejszanie się liczebności gmin typu 1. (tradycyjnych z dominacją funkcji rolniczej) w pierwszym podokresie było związane z ich „przeptywem” do typów 2. (z dominacją rolnictwa wielkoobszarowego) i 3. (rolniczych, pośrednich). Ten „przeptyw” był jednak w przybliżeniu równy zasilaniu typu 1. przez napływ do niego gmin zaliczonych wcześniej do typu 3. W drugiej połowie dekady „strumień odpływu” gmin typu 1. był jeszcze większy i skierowany niemal wyłącznie do typu 3. Wzrósł także – śladowy w pierwszym podokresie – „strumień odpływu” z typu 2. (rolnictwa wielkoobszarowego) do 1. (z dominacją rolnictwa tradycyjnego).

Wśród ważnych „przeptywów” o znaczącej skali warto również zwrócić uwagę na przekształcanie się śladowego w pierwszej połowie dekady „strumienia” gmin „wyptywających” z typu 3. (z przewagą funkcji rolniczych, pośrednich) do typu 4. (z rozdrobnionym rolnictwem i wielodochodowymi źródłami utrzymania mieszkańców) w silny w jej drugiej połowie. Może to być związane z pojawieniem się działów rodzinnych w konsekwencji niektórych instrumentów WPR (jak renty dla młodych rolników).

Rysunek 54. Wykres „przeptywów” między typami według MROW 2014, MROW 2018 i MROW 2022

Źródło: opracowanie własne – baza danych MROW 2014, MROW 2018 i MROW 2022.

Z perspektywy pożądanego wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich na szczególną uwagę zasługuje problem zmian liczebności gmin typu 5. (wielofunkcyjnych, z równowagą sektorów). W pierwszej połowie dekady liczebność gmin tego typu wzrosła. Był to przede wszystkim rezultat „przeptywu” do nich gmin, które wcześniej reprezentowały typy 2. (o dominacji rolnictwa wielkoobszarowego) i 3. (z przewagą funkcji rolniczej, pośrednich). Można wnioskować, że „przeptywy” w gminach zasilających typ 5. były efektem rozwoju funkcji pozarolniczych, a tym samym – korzystnych przekształceń w kierunku pożądanego dezagraryzacji struktury lokalnej gospodarki. W drugiej połowie dekady nastąpił jednak proces odwrotny; liczba gmin określonych jako wielofunkcyjne z równowagą sektorów (typu 5.) znacznie się zmniejszyła (poniżej wartości z 2010 r.). Głównym czynnikiem, który na to wpłynął, było przekształcenie się pewnej liczby gmin typu 5. w charakterystyczne dla typu 2., a więc o przewadze rolnictwa wielkoobszarowego. Te zmiany objęły głównie gminy położone w województwie opolskim. Może to wskazywać na nieskuteczne próby rozwoju funkcji pozarolniczych w niektórych gminach popegeerowskich, co nie pozostaje bez związku także z kurczeniem się demograficznym wsi w tym regionie. Drugim czynnikiem prowadzącym do zmniejszenia się liczebności gmin typu 5. była redukcja funkcji rolniczej w strukturze lokalnej gospodarki, prowadząca generalnie do jej zaniku. Te gminy zmieniły charakterystykę na typ 4. Leżą one w województwie małopolskim.

Omówione w *Syntezie* główne wyniki badań IV etapu MROW potwierdzają, że najważniejszą zmianą i zarazem pożądanym kierunkiem rozwoju jest proces dezagrarnizacji struktury gospodarczej na wsi, a więc zmniejszanie się udziału rolnictwa w ogólnej strukturze źródeł utrzymania ludności wiejskiej. Ten proces łączy się ze zmianami technologii produkcji rolniczej, rozwojem funkcji nierolniczych na terenach wiejskich – zmianami na wiejskim rynku pracy polegającymi na powstawaniu nowych kierunków zatrudnienia, a pośrednio – nowych warunków równowagi na tym rynku (zmienia się struktura zawodowa, a w konsekwencji również struktura wykształcenia itd.). Rozwój narusza pewien ukształtowany układ cech (stanowiących charakterystykę poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego danego układu). Oznacza więc zmiany w wielu cechach prowadzące do nowego stanu funkcjonalnej równowagi. Ten stan jest lepiej dostosowany do warunków, które stwarza szerszy układ społeczno-gospodarczy, a więc lepiej zaspokaja potrzeby i aspiracje mieszkańców konfrontujących możliwości w tym zakresie ich układu lokalnego z innymi, w tym z miastem. Jeśli ta konfrontacja wypada niekorzystnie – w strukturze lokalnej gospodarki brakuje miejsc pracy – pojawiają się bodźce do dalszych zmian, w tym również do migracji ze wsi. To one generalnie uruchamiają spiralę negatywnego rozwoju, w której spadek liczby ludności powoduje zanik sieci podmiotów zaspokajających podstawowe potrzeby społeczne, nieefektywne wykorzystanie infrastruktury, spadek inwestycji sektora publicznego, spadek atrakcyjności lokalizacyjnej i zanik życia społecznego.

Warto dodać, że rozwój społeczno-gospodarczy, a więc proces poszukiwania nowej równowagi funkcjonalnej, trwa nieprzerwanie. Jest to proces o zmiennej dynamice, ale prowadzący do optymalizacji w sytuacji jej zmieniających się kryteriów w miarę rozwoju szerszego, wielowymiarowego układu, którego zaledwie częścią jest rozwój społeczno-gospodarczy wsi.

Najważniejsze wnioski z dziesięcioletnich badań MROW

Realizowany monitoring przestrzennego zróżnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce pozwolił na obserwacje zmian, które dokonały się na przestrzeni lat 2010–2019, objętych statystykami I i IV etapu badań. Dekada to okres na tyle długi, by uznać, że spostrzeżenia wykazują istotną moc poznawczą, lecz także na tyle krótki, aby pamiętać o tym, iż analizowane zjawiska mają specyficzny charakter. Niektóre z nich przebiegają relatywnie szybko, zwłaszcza te podlegające procesom sterowania przez politykę rozwoju obszarów wiejskich, i kształtują się poprzez dostosowywanie się do tworzonych przez nią warunków. Inne podlegają bardzo powolnym zmianom – zachodzą w rytmie wymiany pokoleń lub jeszcze wolniej.

Chcąc w prosty sposób odpowiedzieć na pytanie, jak zmieniała się polska wieś w drugiej dekadzie XXI w., można posłużyć się następującym stwierdzeniem: **obecne struktury społeczno-gospodarcze obszarów wiejskich są nadal w znacznym stopniu zależne od historycznie ukształtowanych warunków rozwoju** (zarówno dziewiętnastowiecznych, jak i tych związanych z przesunięciami granic po II wojnie światowej) oraz od aktualnej dostępności rynków miejskich, a zwłaszcza rynku pracy (renta lokalizacyjna w stosunku do sieci dużych miast).

Płynie z tego podwójny przekaz. Wieś się zmienia i jest zróżnicowana, zatem zmiany są niejednorodne w poszczególnych częściach kraju (np. w porządku regionalnym) czy w typach strukturalnych określonych w badaniu MROW. Trwałe są dwa porządki decydujące o przestrzennym zróżnicowaniu rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, a mianowicie:

1. Centrum–peryferie, tj. występowanie obszarów o bardzo wysokim poziomie rozwoju wokół największych miast regionalnych (tworzących pierścienie, a często nawet dwa wokół miasta centralnego). Rozległość pierścienia gmin o korzystnej strukturze rozwoju zależy od wielkości ośrodka miejskiego, który one otaczają, a korzystne cechy tej struktury słabną wraz ze wzrostem odległości od miasta. Jednocześnie zasoby są „wysysane” z peryferyjnych części regionów przez centralne i w ten sposób tworzy się polaryzacja wewnątrzregionalna rozwoju. Ta trajektoria jest coraz bardziej znacząca i staje się silniejsza od historycznej.
2. Historyczny, tj. podział na ogólnie lepiej rozwiniętą Polskę zachodnią oraz słabiej rozwiniętą Polskę wschodnią; granica tego podziału przebiega mniej więcej zgodnie z podziałem Polski między zabory rosyjski i pruski (czyli między województwami mazowieckim i wielkopolskim). Siła i utrzymywanie się tego porządku wynikają z procesów długiego trwania.

Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich jest przestrzennie zróżnicowany i podlega powolnym przekształceniom. Na zmiany w największym stopniu wpływają czynniki, które są związane z edukacją, aktywnością społeczną, charakterem lokalnych rynków pracy i ze strukturą demograficzną.

Dla trzech komponentów opisujących warunki społeczne (problematyki edukacyjnej, aktywności społecznej oraz zamożności i spójności społeczności lokalnej) rysuje się wyraźna linia oddzielająca południowo-zachodnią część kraju (o korzystniejszej ocenie rozwoju w zakresie procesów społecznych) od północno-wschodniej (o ocenach relatywnie niskiej i bardzo niskiej). Oś tego podziału przebiega na linii Szczecin–Poznań–Łódź–Rzeszów. W tej drugiej części – poza gminami podmiejskimi dużych miast –

w strukturze wiejskiej gospodarki nadmierną rolę odgrywa funkcja rolnicza, oparta na rolnictwie rodzinnym (na wschodzie kraju) lub wielkoobszarowym (na jego północy).

To, że struktura demograficzna i rynek pracy znalazły się wśród składowych silnie wpływających nie tylko na obecne zróżnicowania obszarów wiejskich, lecz także na dynamikę ich zmian, potwierdza **znaczącą rolę migracji wewnętrznych wśród czynników kształtujących obecne procesy społeczno-gospodarcze**. Emigracja ze wsi generalnie jest skutkiem braku miejsc pracy, który wynika z kolei z niskiego stopnia rozwoju funkcji pozarolniczych. Kumulacja tych czynników uruchamia spiralę negatywnego rozwoju – obszary wiejskie „pustynnieją”. W minionej dekadzie ten proces był szczególnie wyraźny w województwach opolskim i świętokrzyskim, w północnych gminach województw mazowieckiego i warmińsko-mazurskiego, a w mniejszym stopniu także we wschodniej części województw kujawsko-pomorskiego i zachodniopomorskiego.

Procesem pożądanym i jednoznacznie powiązaniem z kwestią powstawania miejsc pracy poza rolnictwem jest zmniejszanie się jego roli w zapewnianiu źródeł utrzymania ludności. Ten proces, określany jako **dezagraryzacja lokalnej gospodarki, wraz z przemianami w sektorze rolniczym dokonuje się bardzo powoli i cechuje go niewielkie zróżnicowanie przestrzenne**. Stosunkowo słaba dynamika rozwoju wielofunkcyjnego na wsi przekłada się na niską dynamikę przemian w rolnictwie. W dłuższym okresie warunkiem rozwoju sektora rolniczego jest rozwój funkcji nierolniczych na wsi.

Z 11 składowych definiujących rozwój społeczno-gospodarczy tylko ta opisująca poziom rozwoju funkcji rolniczych wykazuje brak współzależności z miarą syntetyczną poziomu rozwoju obszarów wiejskich. Okazuje się, że względnie wysoki poziom rozwoju sektora rolnego współwystępuje zarówno z niskim, jak i z wysokim poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego. W tym drugim przypadku warunkiem współzależności jest wysoki stopień rozwoju funkcji pozarolniczych, a tym samym – wysoki poziom dezagraryzacji.

Nie ma jednego modelu umożliwiającego uzyskanie pewnego poziomu rozwoju – może ich być wiele. Są one realizowane w różnych warunkach i w związku z tym kształtują zależne od nich struktury społeczne i gospodarcze. Typy rozwoju wyróżnione w I etapie MROW (w oparciu o zasadę kombinacji ocen rozwoju wszystkich składowych) w dalszym ciągu się utrzymują. Można je interpretować jako siedem różnych modeli rozwoju wykorzystujących ukształtowane warunki endogeniczne. W nazwach pięciu typów odwołano się do struktury agrarnej, bo – jak się okazuje – rolnictwo, historycznie najważniejsza działalność gospodarcza zlokalizowana na wsi, oddziałuje bardzo silnie na możliwości rozwoju innych funkcji. **Typy 1. i 3. skupiają obszary tradycyjnego rolnictwa rodzinnego**; różnią się m.in. położeniem względem miast średniej wielkości. W typie 1. obserwuje się najbardziej niekorzystną sytuację demograficzną w kraju. Należą do niego przede wszystkim gminy Polski wschodniej i centralnej. **Typ 2. to obszary o wysokim udziale w użytkowaniu gruntów zrestrukturyzowanych gospodarstw państwowych**, z funkcjami pozarolniczymi nadal rozwiniętymi niewystarczająco do tego, by wyhamować odpływ migracyjny. Takie gminy występują głównie w Polsce północno-zachodniej. **Typ 4. to gminy o rozdrobnionej strukturze agrarnej**, o postępującej dezagraryzacji źródeł utrzymania ludności, która prowadzi do zaniku i tak mało istotnej w lokalnej gospodarce funkcji rolniczej. To obszary Małopolski i Podkarpacia, czyli południowo-wschodnia część kraju. **Typ 5. reprezentują gminy relatywnie wielofunkcyjne, z dobrze rozwiniętym sektorem rolniczym**. Dominują one na terenach Wielkopolski, Kaszub i Dolnego Śląska. **Typy 6. i 7. to przede wszystkim obszary podmiejskie** – tj. najbliższe pierwsze pierścienie przestrzennego „rozlewania się” miast lub gminy oddalone bardziej, ale pozostające w strefie oddziaływania ośrodków miejskich.

W procesie rozwoju, który obserwowaliśmy w minionej dekadzie, 25% gmin ewoluowało w takim stopniu, że straciły one dotychczasowy charakter i upodobniły się do wzorca

innego typu. Procesy zmian strukturalnych na wsi w latach 2010–2019 miały zróżnicowany przebieg w pierwszej i drugiej połowie tego okresu. Najważniejsze wnioski to:

- w całym okresie liczebność gmin zurbanizowanych jest podobna; oznacza to, że nie wzrasta istotnie znaczenie sąsiedztwa miast;
- obserwowany w pierwszej połowie dekady wzrost wielofunkcyjności struktury gospodarczej w jej drugiej połowie został istotnie ograniczony; może to wskazywać np. na nieskuteczne próby rozwoju funkcji pozarolniczych w niektórych gminach popegeerowskich, co nie pozostaje bez związku także z kurczeniem się demograficznym wsi w tych regionach;
- obecnie najliczniejszą zbiorowość stanowią gminy z przewagą funkcji rolniczej, pośrednie (wypełniające przestrzeń w *continuum* centrum–peryferie); w pierwszej połowie dekady ich liczebność nieco się zmniejszyła, ale w drugiej ponownie wzrosła;
- w drugiej połowie dekady znacznie wzrosła liczebność gmin z rozdrobnionym rolnictwem i wielodochodowymi źródłami utrzymania ludności; oznacza to, że przebieg procesów dezagraryzacji trwa, ale pozyskiwanie źródeł utrzymania odbywa się poprzez migracje do miast, a funkcja rolnicza jest tam w zaniku;
- zmniejszyła się liczebność gmin z dominacją rolnictwa tradycyjnego.

Główne wyzwania społeczno-gospodarcze polskiej wsi, z którymi rządy, samorządy i społeczności lokalne będą musiały sobie radzić w trzeciej dekadzie XXI w., to:

- **zbyt wolna dezagraryzacja wsi** – szczególnie w województwach wschodnich oraz na obszarach o genezie popegeerowskiej w województwach północnych;
- **intensywny proces starzenia się, pogłębiany migracjami** – zwłaszcza tam, gdzie obserwuje się najniższy poziom dezagraryzacji lokalnej gospodarki;
- **postępująca polaryzacja rozwoju społeczno-gospodarczego** – dotychczasowe procesy prowadzą do nadmiernych różnic w jakości życia pomiędzy mieszkańcami stref wokół dużych ośrodków miejskich i obszarów peryferyjnych.

Najważniejsza rekomendacja wynikająca z badań MROW dotyczy realizacji polityki rozwoju w nurcie polityki wrażliwej terytorialnie. Interwencje polityk publicznych są niezbędne przede wszystkim na obszarach wiejskich podlegających silnej presji demograficznej. Sposobem na poprawę warunków życia mieszkańców wsi jest przede wszystkim zapewnienie samorządom lokalnym stabilności finansowej. Nasze zalecenia obejmują także ustanowienie minimalnego progu alokacji w programach krajowych i regionalnych dla celów rozwoju obszarów wiejskich, różnicowanie wymaganego wkładu własnego gmin w zależności od wydzielonych typów obszarów wiejskich oraz utrzymanie wsparcia projektów infrastrukturalnych realizowanych na tych obszarach. Samorządy lokalne muszą również być wspierane przez politykę krajową, nakierowaną na urzeczywistnienie dostępu usług publicznych. Należy dążyć do zabezpieczenia minimalnych standardów przede wszystkim w zakresie funkcjonowania systemów opieki zdrowotnej, opieki społecznej i transportu publicznego.

Wydaje się, że sukces związany z poprawą warunków życia w coraz większym stopniu zależy od działań i zaangażowania ludzi, którzy mieszkają na danym obszarze. Upodmiotowienie lokalnych „aktorów” sprzyja adaptacji do zmieniających się okoliczności w taki sposób, aby był utrzymywany satysfakcjonujący standard życia.

Forum Inicjatyw Rozwojowych zostało utworzone przez Fundację Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej w celu wypracowania rozwiązań i stanowisk istotnych z perspektywy rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa. W ramach Forum powoływane są zespoły skupiające niezależnych ekspertów i specjalistów, a jego działalność koncentruje się na projektach badawczych, przygotowywaniu analiz, raportów i opracowań naukowych. Działalność Forum to również aktywne uczestnictwo w dyskusjach na temat przyszłości obszarów wiejskich, organizacja konferencji i debat.

Wszystkie raporty opracowane w ramach FIR znajdują się na stronie www.efrwp.pl.

Fundacja Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej jest organizacją pozarządową działającą na rzecz rozwoju polskiej wsi. Od ponad 30 lat pomaga zmienić jej wizerunek oraz aktywnie wspiera rozwój społeczno-gospodarczy lokalnych społeczności na terenach wiejskich. EFRWP przede wszystkim wspiera inwestycje w zakresie infrastruktury technicznej i rozwoju lokalnych przedsiębiorstw oraz skupia się na działaniach społecznych i edukacyjnych skierowanych do osób zamieszkujących obszary wiejskie. Więcej informacji na stronie www.efrwp.pl.

Pełne wyniki badania *Monitoring rozwoju obszarów wiejskich*, realizowanego w ramach Forum Inicjatyw Rozwojowych Fundacji Europejski Fundusz Rozwoju Wsi Polskiej we współpracy z Instytutem Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, znajdują Państwo w monografiach autorstwa Moniki Stanny, Andrzeja Rosnera i Łukasza Komorowskiego opublikowanych w serii „Monitoring Rozwoju Obszarów Wiejskich” (ISSN 2720-376X).

ISBN (EFRWP) 978-83-967511-1-9
ISBN (IRWiR PAN) 978-83-89900-70-8

ul. Miedziana 3 A, 00-814 Warszawa
tel. +48 22 639 87 63, fax +48 22 620 90 93
e-mail: efrwp@efrwp.com.pl, www.efrwp.pl